

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**BİREYSEL VE TOPLUMSAL YOZLAŞMA AÇISINDAN
KUR'AN'DA MÜTREF KAVRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

Fadime MERCAN

Sivas
Aralık 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**BİREYSEL VE TOPLUMSAL YOZLAŞMA AÇISINDAN
KUR'AN'DA MÜTREF KAVRAMI**

Yüksek Lisans Tezi

Fadime MERCAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ

Sivas
Aralık 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

13./12/2022

Fadime MERCAN

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, nüzul olduğu dönemden başlayarak, insanlığın bu dünyadaki misafirliği bitinceye kadar hükmünü ve rehberliğini koruyan mucizevi bir kitaptır. Asırlar boyu insanlara ve toplumlara rehberlik etmiştir. O'na samimi bir iman ve bilinçle sarılan ve O'nun rehberliğinde hayatını devam ettiren, hem bu dünyasını ihya etmiş, hem de âhiretini ihya etmiş olur. Medeniyetlerini onun desturlarıyla inşa eden Müslümanlar onunla hem kendilerini hem de insanlığı aydınlatmışlardır. Tarih buna şahittir. İslâm dünyası günümüzde büyük kırılmalara şahit olsa da tarihte iyi örnekler de vermiştir. Medeniyetlere katkıları büyüktür. Bunun temelinde Kur'an ve onu yaşantısıyla hayata geçiren peygamber ve sahabeleri, onun sonrasında ise inanç önderlerinin katkısı vardır.

Hız. Âdem ile başlayan insanlık tarihi içerisinde, fertleri ve onların oluşturdukları toplumları bir takım nefsi ve şeytani hastalıklar sarmıştır. Bu hastalıklar zaman içinde toplumların çöküşüne neden olmuştur. İşte bu hastalıkların en önemlilerinden birini oluşturan mütrefleşme durumunun toplumları örümcek ağı gibi kuşatarak, onun ıslahını neredeyse imkânsız hale getirdiğine tarih şahitlik etmiştir. Bu durumlar fitratın ve tarihin yasası olarak süreklilik arz etmiştir ve gelecekte de edecektir. Olayların ve gelişmelerin, kullanılan araç ve gereçlerin forumları değişse bile özü değişmemiştir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi, bu tip durumların oluşmasının önünde bir engelde oluşturmamaktadır. Harpler geçmişte olduğu gibi günümüzde de ortaya çıkmakta, büyük ölçüde yıkımlara, insan haklarını ihlallerine, katliamlara ve tahribatlara neden olmaktadır. Ekonomik alanda israf, adaletsizlik, dengesizlik, sınıflaşma ve fakirlik geçmişte olduğu gibi günümüzde de mevcuttur. Sermaye çok küçük grupların elinde toplanmakta, toplumun büyük kesimi fakru zarurete sürüklenmektedir. Servet ve sermayenin inisiyatifini elinde bulunduranlar, kendi çıkarlarını korumak ve daha fazla kazanmak için; hiçbir ahlaki ve hukuki ölçü tanımama gibi bir durum içine sürüklenmekte, şımarıklık ve azgınlıklarını artırabilmektedirler. Bu kesim, bir şekilde dünyevileşme hastalığının kurbanı haline gelebilmektedirler. İşte Kur'an'ın mütrefler olarak isimlendirdiği kimselerde toplumun bu kesimleridir. Tezimizde bu hastalığın nedenlerini ve bunun hem ferdi hem de toplumsal sonuçlarını incelemeye çalıştık. Günümüz Müslümanlarının hayatlarında yozlaşmanın nedenlerine bir ışık tutması

niyetiyle bu çalışmaya başladık. Bu çalışmanın sonucunda Kur'an'ın hakikatlerinin hala taze ve insanlık için bir rehber olduğunu idrak ettik.

Tezimiz üç bölümden oluşup birinci bölümde Kur'an'da yozlaşma ve mütref kavramının anlamsal çerçevelerini, Kur'an'da "Mütref" kavramının anlam alanına giren kelimeleri ve Kur'an'da geçen ayetlerin tefsirlerini inceledik. İkinci bölümde ise, bireysel ve toplumsal olarak mütrefleşmeye götüren nedenleri irdelemeye çalıştık. Üçüncü bölümünde ise mütref olan insanların ne gibi tavır ve davranışlarda bulunduğunu ve mütrefleşmenin sonuçlarını ferdi ve toplumsal olarak incelemeye ve mütreflerin hem bu dünyadaki hem de âhiretteki akıbetlerini Kur'an ışığında neler olabileceğini anlatmaya çalıştık.

Tezimin başından beri beni her zaman sabırla dinleyip desteğini benden esirgemeyen, rehberliği ve çalışkanlığı ile bizlere önderlik eden danışman hocam, Prof. Dr. Talip ÖZDEŞ hocama saygılarımı ve teşekkürü bir borç bilirim. Konu belirlemede bana yardımcı olup, sonrasında ise benden emeğini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Zeynep CERAN hocama emeklerinden dolayı çok teşekkür ederim. Bunun yanında her zaman benimle beraber olmuş ve beni çalışmalarımda yüreklendirmiş olan ve desteklerini benden hiç esirgememiş olan eşim ve çocuklarıma çok teşekkür ederim.

Fadime Mercan

Sivas 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
A. Araştırmanın Konusu ve Amacı	1
B. Araştırmanın Metodu, Kaynakları ve İçeriği	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve KUR’AN’DA MÜTREF KAVRAMININ ANLAM ALANI	5
1.1. Yozlaşma Kavramının Anlam Alanı	5
1.1.1. Bireysel ve Toplumsal Yozlaşma.....	5
1.2. Kur’an’da Mütref Kavramının Anlam Alanı.....	6
1.3. Kur’an-ı Kerim’de Mütref Kavramının Anlam Alanına Giren Kelimeler	13
1.3.1. Mele.....	13
1.3.2. Ekâbir	15
1.3.3. Batar	15
1.3.4. Eşir	16
1.3.5. Ferah.....	17
1.4. Kur’an’da Mütrefle İlgili Ayetler	18
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. BİREYSEL VE TOPLUMSAL AÇIDAN “MÜTREF” OLMAYA GÖTÜREN SEBEPLER	47
2.1. Nimetlerin Çokluğu.....	48
2.1.1. Nimetin Sözlük Tanımı	48
2.1.2. Terim Olarak Tanımı.....	48

2.2. İnsanların Para Biriktirme Hırsı (Zenginliğe duyulan Tamah)	53
2.3. Ölümün, Âhiretin Unutulması ve Dünyevileşme	57
2.4. İnsanın Sadece Kendi Menfaati İçin Yaşayıp Başkalarını Düşünmemesi (Bencillik).....	68
2.5. İnsanın Sosyal Çevresi	74
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	81
3. MÜTREF OLAN BİREY VE TOPLUMLARIN TAVIR VE DAVRANIŞLARI ve SONLARI.....	81
3.1. İnsanın Kendini Allah'tan Müstağni Görmesi	82
3.2. Peygamberlere ve İlâhi Kurallara İtiraz.....	88
3.3. İyilikleri Engelleme	95
3.4. Gösteriş Yapmak (Riyâ)	101
3.5. Kibir-Tekebbür-İstikbâr	106
3.6. Zulüm	112
3.7. Kur'an'da Mütref Olanların Sonları.....	118
3.7.1. Dünyevi Sonuçlar	120
3.7.2. Uhrevi Sonuçlar.....	126
SONUÇ.....	131
KAYNAKÇA	135
ÖZ GEÇMİŞ.....	141

KISALTMALAR

Çev	: Çeviren
Age.	: Adı Geçen Eser
Hz.	: Hazreti
a.s.	: Aleyhisselam
İbn	: Oğlu
Bin	: Oğlu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
TDK	: Türk Dil Kurumu
Ed	: Editör
vd.	: Ve Diğerleri
vs.	: Vesaire
ter	: Tercüme Eden
Tar	: Tarih
Tah	: Tahkik Eden

ÖZET

Kur'an-ı Kerim, son Peygamber Hz. Muhammed (as)'dan insanoğlunun bu dünyadan yok oluşuna kadar insanlara rehberlik edecek ilâhi tek kitaptır. Her çağda yaşayan insanlara ve toplumlara hitap eden Kur'an-ı Kerim, bu çağın insanın da en büyük kılavuzudur. Hazırladığımız tezimizi, günümüz insanların ve Müslümanlarının bireysel ve toplumsal yozlaşmaya götüren manevi hastalığı olan mütref kavramını, Kur'an üzerinden anlamaya çalışılıp, mütrefleşmeye götüren sebepler irdelenmiştir. Yaratılışında insanın fitratında mevcut olan iyiye götürecektedbirdelere, Kur'an ayetleri nezdinde ulaşılmaya çalışılmıştır. Yüce Allah'ın insanlığın hem bu dünyada hem de âhirette mutluluğunu sağlamak için gönderdiği ilâhi kuralların, mütrefleşmeye götüren yolları kendisine kapattığını, ayetler üzerinden açıklanması amaçlanmıştır. Mütrefleşen birey ve toplumların akıbetlerine Kur'an'da anlatılan kıssalarla ve psikoloji, sosyoloji ilimleriyle birlikte anlatılmaya çalışılmıştır. Elde ettiğimiz Kur'an verilerini günümüz sosyoloji ve psikoloji bilimsel verileriyle genişletilerek hakikatlere ulaşmak istenmiştir.

Araştırmamızı metodoloji olarak kaynak taraması yapılarak, mütref kavramının geçtiği ayetlerin tefsirlerini rivayet ve dirayet tefsirlerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Kavramın anlam alanını, doğru tespit edebilmek için temel sözlüklerden, ansiklopedilerden de faydalanılmıştır. Tezimin ikinci ve üçüncü bölümü, konuyla alakalı tefsir, psikoloji, sosyoloji, din psikolojisi, din sosyolojisi ve eğitim alanlarında yazılmış olan kitaplardan, makalelerden, tezlerden, ve sosyal medyadan faydalanarak yazılmıştır.

Çalışmamızın sonunda, mütref insanların her çağda, her toplumda var olduğu ve bundan sonrada var olacağına ulaşılmıştır. Bu vasıflara sahip olan insanların, insanlığın başlangıcından itibaren hak düzene ve insanı değerlere karşı sürekli savaş halinde olduğudur. Müslüman toplumlarında mütrefleşmenin toplumda ortaya çıkaracağı fesadı ve zulmü ancak, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ile engelleneceği ve bunu yapabilecek her mü'minin bunu yapması gerektiğidir. Bunun sosyal bir sorumluluk olduğu çok iyi kavranılması gerektiğidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, İnsan, Toplum, Mütref, Yozlaşma

ABSTRACT

The Quran is the only holy scripture that; from the ascension of Mohammed (sav) until judgment day; will guide mankind. The Quran is a timeless guide for all people especially in the modern age. Our paper examines the concept of “mutref” , how it corrupts the individual and society within islamic culture. Additionally we will examine the factors that lead to a state of “mutref” by utilizing the Quran as a guide. We attempt to find the inherent goodness in Mankind within the context of the Quran. We are stating that the rules stated within the Quran that Allah has dictated upon his subjects will lead to happiness in life as well as the afterlife. And that these rules prevent the state of “mufret” in the individual. The finality of societies who have fallen to “mufret” is examined utilizing the fields of sociology, psychology and the parables within the Quran. The Quran interpretations that we have found are bolstered by data derived from the sciences of psychology and sociology.

The methodology used in this research is; the gathering of sources and verses within the Quran that are related to the concept of “Mutref”. To understand the main concept of “Mutref”, the paper examines mainline dictionaries and encyclopedias. The second and third section of our paper utilizes sources such as; Interpretations of the Quran, psychological articles, sociological articles, articles pertaining to religious sociology and psychology, educational sources and social media.

As a result of the study, the paper concludes that people who show characteristics of “Mutref” have always existed and will always exist within islamic society. It will state that people such as this will always be in conflict with the values of humanity and public order. Additionally it will claim that the behaviors classified as “Mutref” will lead to tyrannical and sinister behavior and that the only way to prevent this is the concept of “emir b’il - ma’ruf nehiy ani’l-munker”. Also that all able muslims have to abide by this and that it should be considered a social responsibility.

Keywords: Qur an, Human being, Society, Mutref, Degeneration

GİRİŞ

A. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Kur'an insanları, beşerî zaafardan doğan cahili karanlıklardan, İslâm'ın aydınlığına çıkarmak için gönderilmiştir. Bundan dolayı o, bütün insanlık için hidayet rehberidir. Kur'an ve onun yeryüzünde hem canlı uygulayıcısı hem de tebliğcisi olan peygamberler, toplumda giriştiği inkılap, iki yönlüdür. Şeriat ve vahye bağlılığı açısından Rabbanîdir, beşerî bir inisiyatif yoktur. Fakat bununla beraber tarih sahnesinde ortaya çıktığı için ve beşerî bir faaliyet olması hasebiyle tarihi bir eylemdir. İnsan, Yüce Allah'ın evrenin nizam ve intizamı için ortaya koymuş olduğu kurallara tâbidir. Ancak şartları ve sorumlulukları yerine getirdiği zaman muzaffer olabilir. Bunları yerine getirmediği zaman ise hezimete uğrar.

Kur'an indirildiği çağa hapsedilmeyecek dinamik bir mahiyete sahiptir. Belli bir çağda bilinen bir topluma inse de, fitratla bağlantılı hükümleri ve mesajları bütün çağlara ve insanlara hitap edecek bir mahiyettedir. Kur'an, büyük bilimsel ve teknoloji gelişmelere sahne olan, içinde yaşamakta olduğumuz modern çağın, insan ve toplumları için de vazgeçilmez rehberidir. İnsanlık maddeyle olan ilişkisiyle bağı kuvvetlendikçe manevi tarafı zayıflamış ve bunun sonucunda ferdi ve toplumsal birçok problemle karşı karşıya gelmiştir. Her türlü imkân elinin altındayken ruhen mutlu olmayıp çöküntü içindedir. Dünyanın bir tarafı nimetlerle israf içindeyken bir tarafı ise yokluk ve sefalet içindedir. Fakat âdil olmayan bir dağılımla toplumun çoğunun kaderleri Kur'an'da mütref diye tanımladığımız insanların elindedir.

Modern çağın hem Müslümanın hem de bütün insanlığın temel sorunu mal, servet ve kendisine verilen imkânlarla olan bağının dengesini nasıl kuracağıdır. Bunun dengesini kuramayan insan ve insancık grupları yeryüzünü sırf kendi menfaatlerine hizmet etsin diye kan, gözyaşı ve sosyal adâletsizliklerle doldurmuşlardır. Kendilerine verilen mal, mülk, servet ve imkânlarla şımartılmış insanlar olarak tanımlanan "mütrefler" toplumların bir kangrenidir ve her toplumda ve inançtaki insanda vardır. Çünkü insan fitrat olarak mala ve onu çoğaltmaya meyyaldir. Kendisine bunu sağlayacak her imkânında peşine gider.

İnsanları ve toplumları kendi ekseninden koparan, güzel her şeyi yok eden, ferdi ve toplumsal yozlaşmanın en önemli nedeni olan mütref insanları, Kur'an rehberliğinde kavrayarak bugünün yaralarına çözümler aramak için bu tezimizi yazmaya karar verdik. Kur'an'ın bizlere verdiği uyarılardan hakîkatlere ulaşmaya çalıştık. Yüce Allah'ın bütün insanlık için koymuş olduğu genel yasaları yakalamaya ve bununla bugünün sorunlarının sebeplerini ve sonuçlarının neler olabileceğini anlamaya çalıştık. Üç bölümden oluşan tezimizin birinci bölümünde, Kur'an bağlamında terim olarak mütrefin anlam çerçevesini oluşturmaya çalıştık. Kur'an'da mütref kavramının geçtiği âyetleri temel tefsir kaynaklarından istifade edilerek anlatmaya çalıştık. İkinci bölümde ise, mütref insan ve toplumları ortaya çıkaran sebepleri irdledik. Bunu da hem Kur'an'dan anlatırken, psikoloji, sosyoloji ve eğitim alanlarından da istifade edilmiştir. Üçüncü bölümde, bu gibi sıfatlara sahip olan insanların hangi davranışlara sahip olduğunu ortaya çıkarmaya ve bu sıfatların insanı ve toplumları nasıl yozlaşmaya götürdüğünü anlatmaya gayret ettik. Bu bölümün devamında ise; mütref insanların hem bu dünyada hem de âhirette ki sonlarını Kur'an'da anlatılan mütref insan ve toplumlar üzerinden anlatmaya çalıştık. Sonuç bölümüyle çalışmamızı sonlandırdık.

Bundan öncesinde "mütref" kavramıyla alakalı olarak kavramsal çalışmalar yapılmış olup, mütrefin bireysel ve toplumsal yozlaşma ile alakalı bireysel bir çalışma olmadığından bu boşluğu doldurup, bundan sonraki çalışmalara basamak olmak amaçlanmıştır.

B. Araştırmanın Metodu, Kaynakları ve İçeriği

Araştırmaya mütref kavramının anlam çerçevesini doğru oluşturmak için temel sözlüklerden faydalanıp, terimsel anlamı içinde tefsirlerden ve konuyla alakalı makalelerden, tezlerden ve ansiklopedilerden faydalanılmıştır. Mütref kelimesinin geçtiği sekiz âyeti rivayet ve dirâyet temel tefsirlerinden faydalanılarak açıklamaya çalışılmıştır. Mütrefin Kur'an'da anlam bağlamında yakın olan kavramları da aynı şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümde ise mütrefleşmeye götüren sebepleri ve bunun sonuçlarını tefsirlerden, konuyla alakalı kitaplardan, makalelerden, tezlerden, ansiklopedilerden, sözlüklerden ve konuyla alakalı sosyal medyadaki köşe yazılarından faydalanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümlerde, psikoloji, sosyoloji ve eğitim alanlarında araştırmalar yapıp konu zenginleştirmeye çalışılmıştır. Mütref olan fertlerin ve toplumların hem dünyadayken yaşamış oldukları, hem de âhirette yaşayacakları sonuçları Kur'an bağlamında anlatılmaya çalışılarak, Yüce Allah'ın adâletinin hem bu dünyada hem de âhirette tecelli edeceği ve hiçbir zulmün karşılıksız kalmayacağı vurgulanmak istenmiştir..

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve KUR'AN'DA MÜTREF KAVRAMININ ANLAM ALANI

1.1. Yozlaşma Kavramının Anlam Alanı

Yozlaşma, Türkçe sözlüklerde “özündeki iyi nitelikleri birtakım dış etkenlerle zamanla yitirmek, bozulmak, soysuzlaşmak, bir şeyin manevi değer anlamında değer yargılarını, özelliklerini ve niteliklerini yitirmek, özünden uzaklaşma”,¹ “kaba, âdi hal almak, soysuzlaşmak, tereddi etmek, dejenere olmak”² demektir. “ahlâkî veya zihinsel olarak gerileme, bozulma ve kokuşma eğilimi” olarak ta tanımlanmıştır.³

1.1.1. Bireysel ve Toplumsal Yozlaşma

Bireysel yozlaşma, İnsanın ahlâkî öz veya idealden uzaklaşması anlamına gelip, insanın özüne ve ideallerine dönmesiyle çözümlenebilir.⁴ Toplumun yozlaşması; toplumu toplum yapan dilin, dinin, ahlâkî değerlerin, örf ve âdetlerin ve bunların toplamından oluşan kültürün değişmesi veya yok olması, toplumsal düzenin bozulması ve bunun sonucunda toplumun yok olması anlamına gelmektedir.⁵ Başka bir ifadeyle; toplumun kendine has karakteristik özelliklerini kaybetmesidir.. Bir toplumda sosyal bütünleşmeyi sağlayan ilkelere bozulma başladığında sosyal çözülme de başlamıştır. Sosyal çözülme kavramı sosyal bütünleşmenin zıddını oluşturan bir durumu ihtiva etmektedir.⁶

¹ TDK, *Türkçe Sözlük* (Ankara: TDK Yayınları, 1998), 2/2465.

² Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1151.

³ İbrahim Çetintaş, “Ahlâkî Yozlaşma İle Aksiyolojik (Değersel) Verimlilik Arasındaki İlişki”, *Adam Akademi*, 5/2, (2015), 8.

⁴ Çetintaş, “Ahlâkî Yozlaşma İle Aksiyolojik (Değersel) Verimlilik Arasındaki İlişki”, 9.

⁵ Kamil Şahin, “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”, *Sosyal Bilimler*, 1/1, (2011), 244.

⁶ Şahin, “Kültürel Yozlaşmaya Neden Olan Bir Unsur Olarak Televizyon”, 248-249.

Yozlaşma kavramı ahlak, hukuk, din ve toplumu toplum yapan kültürle alakalı bir kavramdır. Topumsal değişimden, bu kavramların içeriğini dolduran değerlerin hepsinin bir pay almasıdır. Yozlaşmanın tanımından da anlaşıldığı gibi, bireysel ve toplumsal bazda her türlü menfi değişimi içermektedir. Bireylerin ve toplumların kendi öz benliklerine yabancılaşarak, fitratların ters düzeltilmesiyle maneviyatlarının batıla boyun eğmesinin adıdır. İnsanların ve toplumların dengesinin bozulmasıdır.

1.2. Kur'an'da Mütref Kavramının Anlam Alanı

Arapça bir kelime olan “mütref”; “terife-yetrafu”, fiilinden türemiş olup, sözlükte, “teraf”, suyun bol olması,⁷ “türfe” ise, doğuştan gelen üst dudakta ki tümsek görüntü,⁸ “terafe” ise; kolay ve müreffeh hayat sürdü, “mütref” ise; nimet ve bolluğun şımarttığı kimse demektir.⁹ “Refah içinde olanlar”,¹⁰ “büyük servet sahipleri”¹¹ “Rahatlık bolluk içinde yaşayan; tutumsuz, masraflı, bir şey ile aşırı süslenmiş, abartılmış”,¹² “sorumsuz, cebbar ve zorba kişi”¹³ ve benzeri manalar için kullanılmıştır. Bunun yanında “zorbalığa meyleden, kolay ve müreffeh bir hayat süren kişi”¹⁴ anlamlarına da gelmektedir.

Mütref kavramının terimsel anlam çerçevesi ise; “bolluk ve bereketten şımarıp refaha dalarak azmış”¹⁵ ve bütün dikkatlerini, arzu ve istek duyulan şeylere bağlayan ve içinde buldukları makam ve yöneticilik, başkanlık ve zenginlik gibi kendilerinde olan imkân dâhilinde dünya nimetlerine en üst zirvede dalmış kimselerdir. Yaşadıkları ortamların rehavetiyle ve şımarıklığı ile bu imkânların ve fırsatların devamını sağlayacak sebeplerin peşine takılıp bunlardan başka her şeye sırt çevirmiş kimselerdir.

⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1990), 9/17.

⁸ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed bin Ya'kub bin Muhammed Fîrûzâbâdî, *Okyânüsü'l-Basît-fi-Tercemeti'l-Muhît*, çev. Asım Efendi (İstanbul: Yazma Eserler Başkanlığı, ts.), 4/3635.

⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/17.

¹⁰ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 4/3635.

¹¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 823.

¹² Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995), 87.

¹³ Nurettin Turgay, “Kur'an'da Mütref Kavramı”, *Bilimname* 12/1 (2007), 76.

¹⁴ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 4/3635-3636.

¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/17; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2010), 196.

Bunlar toplumun önderleri olup, mütekebbir ve zorba olan insanlardır. Kibir ve inatçılıkların yanı sıra mal toplayan kimselerdir.¹⁶ Bu kimseler Allah'ın göndermiş olduğu peygamberlere karşı çıkmış olan topluluklardır.¹⁷ Peygamberlere yaptıklarının ve söylediklerinin sebebi ise, içinde buldukları refah ve zenginliğin kendilerine vermiş olduğu dünyalıkları ve imkânları bırakmak istememeleridir.¹⁸

Kur'an'da şımarma yerine şımartılma ifadesinin kullanıldığını görmekteyiz. Bunun sebebinin ise kâinata ne olursa Allah'ın izniyle olacağından, insanın fiillerinin de aslında, Allah'ın buna izin verdiğinden, buna fırsatlar yarattığından ve Allah'ın yaratması sonucu şımarma değil, şımartılma olarak geçmiştir.¹⁹

Mütref olan insanlara, bu dünyada Allah tarafından mühletler verilmiştir.²⁰ Dünyada mallarının ve makamlarının onları ne hale getirdiğini görüp, şımarıklığa, zevkine düşkünlüğe ve günah işlemekteki sorumsuzluğa izin verilmiştir. Bunun sonunda, âhiretteki azabı göz ardı edip akıbetlerini düşünmeyen insanlar haline gelmelerine müsaade edilmiştir.²¹

Nimetlerin şımarttığı, azgınlaştırdığı zorba mütrefler, dinin kendilerine yüklemiş olduğu sorumlulukları ve meşakkatleri kendilerine zor gelmiş ve ondan sürekli kaçmışlardır. Bundan dolayı Allah'ın elçileri o topluma irşad için geldiklerinde toplumda onlara ilk karşı çıkanlar mütrefler olmuşlardır.²² Mütrefler; rahatlarına, zevklerine ve lükslerine düşkün olduklarından hakikat yolundaki her türlü değişimi kabule yanaşmaz ve kendi çıkarlarına ve konumlarına uygun mevcut durumu korumak için mücadele verirler.²³ Her zaman ve durumda kendi arzu ve heveslerine göre davranıp eğlencelerine bakmışlardır.²⁴

¹⁶ Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 11/486-8/272.

¹⁷ Sebe', 34/34.

¹⁸ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 11/486.

¹⁹ Emrullah Aşşin Ulus, *Kur'an'da Mele ve Mütref Kavramları* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Master Tezi, 2007), 28.

²⁰ el-A'râf 7/182.

²¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, çev. Cebeci Lütfullah vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2016), 8/138.

²² Sebe' 34/34.

²³ Ejder Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 149.

²⁴ Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer Zemaşşerî, *el-Keşşâf'an Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzil ve'Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 3/510.

Mütrefler, toplumun önde gelenleri olup, aşırı derecede zevklerine ve lükslerine düşkün ve bencil oldukları için, zenginliklerini kullanarak menfaatleri doğrultusunda sosyal ve siyasi alanda baskı unsurları olurlar. Toplumda her şeyin kendi istedikleri gibi olmalarını isterler. Bunun içinde hevâlarının peşinden giderek fiske yaparlar. Böyle fiske yapan mütrefler çoğalıp kötülükleri toplumu sardığında o toplumlar yozlaşmaya ve değişmeye başlar.²⁵ Çünkü zirvede başlayan ahlâki çözümlenme ve başına buyrukluğun, özellikle toplumun diğer kesimlerinde yeterli bir tepki ve direnmede gelmezse toplumun her tarafına zamanla yayılmaya başlayıp, toplumunda yozlaşmasına neden olmaktadır.²⁶

Toplumda refah ve maddi düzeyin yükselmesi ve bunun varılacak en son düzey olarak görülmesi, o toplumun fertlerinde kendi kendilerini yeterli görmesine ve hedeflerini ise kaybetmelerine sebep olmaktadır. Şımarıklık baş göstermeye başlayan toplumlarda, o toplumlarda ilerlemeler durup, gerileme ve çöküşlerin başladığı görülmektedir. Onlara göre varacakları en son noktaya varmışlardır.²⁷

Bu yapılan tariflerin hepsinin toplamında mütrefe şöyle diyebiliriz: Bol nimete sahip olan, rahat içinde müreffeh bir hayat süren, kendisine verilen bol nimetlere doymayan, tatmin duygusunu yitiren, kimseden nasihat almaya yanaşmayıp azan, dünya nimetleri hususunda geniş bir bolluğa sahip olduğu için müstağni davranan,²⁸ şımarıkça şımaran ve elde ettiklerine hükmetme konusunda akıllı devreden çıkıp anlık hazlarının peşine düşen, üst dudağında olanı görmeyecek kadar mütekebbir olan kimseye denir.

Kur'an'ı Kerîm'de "terafe" kökünden gelen "mütref" kelimesinin, üç yerde îfal babından fiil olarak türemiş halini, beş yerde de yine bu babın ismi meful halinin çoğul haliyle geldiğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerîm'de mütref kavramının en somut örneği Kasas Sûresinde²⁹ anlatılan Kârûn'dur. Kârûn, İnanan toplumun içinden çıkmış, İsrailoğulları içinde Tevrat'ı en iyi okuyan kişilerden biridir. Fakat sonradan münafık olmuş, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'u kıskanmıştır. Hz. Mûsâ'yı büyücülükle

²⁵ el-İsrâ 17/16, el-En'âm 6/123.

²⁶ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 149.

²⁷ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet Doğuşu-Gelişimi-Çöküşü*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 314.

²⁸ el-Alak 96/7.

²⁹ el-Kasas 28/76-84.

suçlamıştır.³⁰ Kasas sûresinde anlatıldığına göre; öncesinde Hz. Mûsâ'yla beraber olan, sonrasında ise; İsrailoğulları'na azgınlık ettiği bildirilmiştir. Allah'ın kendisine anahtarlarının taşınması, güçlü kuvvetli bir cemaate zor gelecek hazineler verildiği anlatılmaktadır. Sonradan kazandığı malların kendisine verdiği rehavet ve kıskançlıkla Hz. Mûsâ'nın peygamberliğini reddetmiş ve Ona karşı gelmiş ve inkârı seçmiş olan bir insan haline gelmiştir. Kavminin kendisine “*Şimarma! Şüphesiz Allah şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği serveti O'nun yolunda harcamak suretiyle âhiretini kazanmaya çalış. Dünyadan nasibini unutma. Allah sana nasıl ihsanda bulduysa, sen de başkalarına ihsanda bulun. Ülkede bozgunculuk çıkarmaya kalkışma. Çünkü Allah bozguncuları sevmez.*”³¹ söyleyerek, malını ve kazandıklarının kendisini aldatmaması gerektiği hakkında birtakım ikazlarda bulunmuşlardır. Kavminin bu uyarılarına karşı Kârûn “*Niye ki? Bu servet bana verilmişse, öyle iş olsun diye değil, ancak sahip olduğum bir bilgi sayesinde verilmiştir.*”³² diye kendini savunarak, kendisinin yanındaki mallarının kendisinin ilmi sayesinde verildiğini iddia ederek, kazandıklarının Allah'ın merhameti sayesinde kazandığını inkâr eden bir insandır. Yüce Allah Kârûn'un bu tavrına karşılık; bunun yanlış olduğunu ve malların ise geçici olduğunu, kendinden önceki nesillere daha büyük servetlerin ve güçlerin verildiğini fakat azgınlıkları yüzünden helâk edildiklerini anlatmaktadır. İnsanı zenginliğin ve şımarıklığın nelere sürükleyeceğini somut bir şekilde insanlara ve müminlere göstermiştir.

Kârûn kıssasında, Kârûn'un bu göz kamaştırıcı ihtişamlı mallarının sergilenmesi karşısında, içinde yaşamış olduğu toplumun iki tavır sergilediklerini görmekteyiz. Birincisi yukarıda anlatılan gibi O'nu hakka çağıran bir grup, diğeri ise ona özenen ve dünya hayatını arzulayanların tavrıdır. Onlar, “*Keşke Kârûn'a verilenlerin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu O çok şanslı!*”³³ ifadelerini kullanarak, kendilerinde bu görkem ve ihtişam olmayan kesimdir ki, O'nun gibi olmak isteyip, O'na imrenen gruptur. Kârûn'un insanlar karşısındaki bu şovu, insanlar üzerinde bir psikolojik bir durum oluşturduğu toplumunda bir kargaşaya ve

³⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/102; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, 11/78-79.

³¹ el-Kasas 28/76-77.

³² el-Kasas 28/78.

³³ el-Kasas 28/79.

çözölmeye vesile olduğu görölmektedir. Çünkü insan fitrat olarak zenginliğe, mala meyilli olarak yaratılmıştır?³⁴ Kıssanın sonunda, Kârûn'un da evinin barkının yerin dibine geçirilerek helâk edildiği vurgulanarak “*Artık Allah'a karşı ona yardım edecek adamları olmadığı gibi, kendi kendini kurtarabilecek durumda da değildi.*”³⁵ Cümlesiyle, Kârûn'un feci âkıbeti ifade edilmiştir. Böylece mütrefliğin ve azgınlığın sonunun ne olacağı anlatılmıştır.

Kur'an'da Kârûn'la somutlaşan mütref örneğinin bir ileri düzeyi Hâmân ve Firavun'dur. Kur'an; Kârûn'u Firavun ve Hâmân'la birlikte halka zulmeden Allah düşmanından biri olarak tanıtır.³⁶ Firavun'u siyasi olarak halka zulüm ve baskıda bir sembol; Kârûn'u ise ekonomik baskı ve vurgunculukta bir sembol; Hâmân'ı ise dini gücü (ulema grubunu) temsil eden bir sembol olarak anlatır. “Kârûn zamanın vurguncu bir kapitalistidir.”³⁷

Firavun ve Hâmân; Kur'an'da hem toplumda söz sahibi olan hükümdar veya hükümdarın idaresinde onun isteklerini yerine getiren seçkin kesimi temsil eder. Kur'an bu özelliği taşıyan insanlara “mele” kavramıyla somutlaştırmıştır. Firavun'un kendi makamı ve maddi gücü kendisini öylesine şımartmış ki, bir haberle bütün toplumdaki erkek çocuklarını öldürtmüştür.³⁸ Bu şekilde sorumlu olduğu tebaasının ve kendi ülkesinin geleceğini yok saymıştır. Bu zulümle devşirdiği gücü, kendisini toplumda ilah olarak görölmesine sebep olmuş ve bundan sonraki zulmü ise insanlar üzerinde itikâdi yönden baskıyla tezahür etmiştir.³⁹

Allah Kur'an'da; Firavun, Hâmân ve Kârûn'u Ankebût Sûresi 29/39. ve Mü'min Sûresi 24. âyetlerde beraber anması; iktidar ve servet sahiplerinin birbirlerini arka çıkan, birbirlerini tamamlayan güçler olduğunu ortaya koymaktadır. Firavunlar; Hâmân ve Kârûnlarla ayakta durmaktadır. Tarih boyunca da bu böyle olmuş ve böyle de devam edecektir. Bunların üçü de toplumun yozlaşmasına sebep olan üç şımarık kesimi bizlerin dünyasına sunmaktadır. Firavun ile, siyasi iktidarı,

³⁴ Hasan Arslan, “Dini Tutum ve Kalkınma”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 15/1 (2010), 140.

³⁵ el-Kasas 28/81.

³⁶ el-Mü'min 40/23-24.

³⁷ Yusuf Macit, “Psiko Sosyal Açıdan Kârûn Kıssası”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 41-44.

³⁸ el-Kasas 28/4.

³⁹ el-Bakara 2/49, el-Kasas 28/4, 38.

Hâman ile din ve ulema kesimini ve Kârûn ise mal ve servet sahibi kesimini temsil etmektedir. Kârûn, sadece mal sahibi olarak değil de arkasında yönetimin ve iktidarın gücünü de almış bir grubu da temsil eder.⁴⁰ Kârûnlaşmak ve Kârûn haline gelmenin yollarından birisi, kendi inanç değerlerinden tavizler vererek ve iktidara veya yönetime yalakanlık yaparak dini otoritelere isyan etmekle ortaya çıkmaktadır. O seviyeye gelene kadarda her türlü zorbalığı ve zulümü kendisine mubah görmüş olmalarıdır.⁴¹

Kur'an'da mütref toplumlara örnek olarak, Hz. Hûd'un gönderildiği Âd kavmini misal gösterebiliriz.⁴² Âd kavmi, Hz. Hûd'un peygamberliğini yalanlayıp, getirmiş olduğu ilâhi nizami kabul etmeyen bir kavimdir. Bu kavmin en belirgin özelliği; İrem adında benzeri görülmemiş bir şehir kurmuş, müreffeh bir şekilde yaşamışlardır. Muhteşem sarayları, malları, bağları ve bahçeleri vardır.⁴³ Fakat bunlarla gurura kapılıp Allah'ı inkâr edip putlara tapmış, azgınlık ve taşkınlıkta bulunup insanlara da zulmetmişlerdir. Hz. Hûd'un uyarılarına kulak asmayan kavmi Allah helâk etmiş ve tarih sahnesinden silmiştir.

Mütref karakter özelliklerini taşıyan kişi ya da gruplar bu davranış ve tutumları sadece kendileriyle sınırlı kalmaz. Bunlar yaşadıkları insanların değişimine ve yozlaşmasına sebep olurlar. Bu kimseler; kötülükleri hem kendilerine hem de başkalarına yaparlar. Kötülüğü başkalarına yayma konusunda hep öncülük yaparlar.⁴⁴ Kur'an bize çöküş sürecine girmiş olan toplumun yönetici kadro ve sorumluluğunu fâsık, günahkâr, zalim ve azgın yöneticilerin yaptığı ve bu faaliyetlerin çöküşe neden olduğunu ifade eder. Çünkü onların bu olumsuz faaliyet ve davranışlarına sesini çıkarmayan ve bunlara itaat eden toplumun diğer kesimleri bu çöküşü hızlandırmakta olduğunu vurgulamaktadır. Nûh Sûresi 7/21'de "*Nûh, 'Rabbim, dedi, doğrusu bunlar beni dinlemediler, malı ve çocuğu kendi ziyanını arttırmaktan başka bir şeye yaramayan kimseye uydular.'*" ve nitekim Hûd Sûresi 11/59'da "*Her inatçı zorbanın emrine uydular.'*" ve Şuarâ Sûresi 26/151'de

⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/102.

⁴¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/102; Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, 11/78-79.

⁴² el-Ahkâf 46/21, el-Fecr 89/6-8.

⁴³ el-Şuarâ 26/128-134, el-Fecr 89/6-8.

⁴⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, "İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık", *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/3 (Haziran 2009), 194.

“...ölçüsüzce davrananların emrine itaat ederler.” âyetlerin de zalim yöneticilere, toplumun diğer kesimlerinin zalimliklerine ses çıkarmayıp itaat ettiklerini söylemektedir. Allah’ın yeryüzünde temsilcileri olan peygamberler ise böyle zalim yöneticilere itaat etmemeleri gerektiğini, fakat halkın zalim yöneticilere itaat ettiğidir. Bununda toplumu yozlaşmaya götürdüğüdür.⁴⁵

Nitekim Kasas Sûresi 76-84. âyetlerinde anlatılan Kârûn kıssasında bunu görmekteyiz. Kârûn göz kamaştırıcı bir ihtişamla hazinelerini sergileyerek halkın önüne çıktı. Halkın içinde kendisi gibi dünya hayatını arzulayanlar “*Keşke Kârûn’a verilmiş olan şeyin misli bizim için de olsaydı*” dediler. Kârûn burada insanları malıyla ve servetiyle kendisine imrendirip toplum içinde hasetçiliğin ve bozgunculuğun çıkmasına neden olmuştur. İnsanların kendi ellerindekiyle yetinmeyip daha fazlasını ve gösterişlisini istemesine neden olup, onları bunları kazanmaya götürecektir olan bâtıl yollara sevk edecektir. Toplum huzurunda yapılan bu şov mala olan tamahı artırıp bunun geldiği asıl yeri unutturmuştur. Malın kulun kendisinin değil, kendisine verilen bir emanet olduğunu unutturmuştur. Mal bir araç değil bir amaç haline gelmiştir. Bu da insanı azgınlığa mütrefleşmeye götürecektir.

Sosyal davranışların oluşumunda, benzer sosyal etkiye maruz kalan veya bu etki alanında yetiştirilen bireyler zaman içerisinde benzer davranışları sergilediği görülmüştür.⁴⁶ Toplumsal değer olarak maddiyat ve menfaat ön plana çıkmış toplumlarda, örneklik teşkil eden toplumun mütrefleri o toplumun bireyleri üzerinde etki gösterirler. Toplumun liderleri maddi kazanç için her şeyi mubah gördükleri için onu takip eden tebaalar da aynı davranışı sergileyecektir. Bu da toplumsal çözülmeye sebep olan bir domino taşı vazifesi görecektir.

⁴⁵ Okumuş, *Kur’anda Toplumsal Çöküş*, 152.

⁴⁶ Hasan İbicioğlu, “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Yaklaşım”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (2009), 8.

İbn Haldûn'a göre, "Kişiler yaratılışları itibariyle kötülükten çok iyiliğe meylederler. Kötülüğe meyli, hayvani kuvvetlerin dürtmesiyle ortaya çıkar. Bunlarda sonradan çevrenin etkisiyle öğrenilen davranışlardır."⁴⁷

Toplum için de kendine verilen nimetlerin rehabetine dalmış olan zengin zümreler içerisinde yer alan kimseler, toplumu düşünmez ve kendi menfaatleri dışında kalanları ezerler. Onları kendileri için çalıştırır ama emeklerinin karşılığını vermezler. Bu da toplum içinde büyük patlamalara sebep olur. Neticede toplum içinde olumsuz manada dönüşümler yaşanmaya başlanır. Her hâlükârda toplumsal yapının oluşmasında ve değişmesinde ekonominin ve onu elinde tutan kesimin önemli bir yeri bulunmaktadır.⁴⁸

1.3. Kur'an-ı Kerîm'de Mütref Kavramının Anlam Alanına Giren Kelimeler

Kur'an'da mütref kavramını anlam alanına giren bir çok kelime bulunmaktadır. Bunlar mal, makam, imkân ve güç bakımından toplumun önde giden aristokratları olup, aşırılıklar ve haddi aşma bakımından ve ufak bir takım farklılıklarla birbirinden ayrılırlar. Genel olarak ta birbirlerinin anlam alanları içindedirler. Burda sadece beş tanesi açıklayacağız.

1.3.1. Mele

Mele kelimesi, "mele'e" fiilinden gelmekte olup sözlükte; "bir şeyi doldurmak, işgal etmek, zengin olmak"⁴⁹ anlamlarına gelmektedir.

Terim olarak ise; "bir görüş üzerine bir araya gelenler, görüş ve duruşları itibariyle, kalpleri saygınlık ve heybet yönünden dolduran, ileri gelen topluluk" demektir.⁵⁰ Kur'an'ı Kerim'de; hem toplumda söz sahibi olan ve hükümdar ve hükümdarla beraber olan, hem de toplumun idaresini üstlenen, toplumun zengin ileri

⁴⁷ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Kadir Ugan (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997), 1/381-384.

⁴⁸ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 36.

⁴⁹ Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 235; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 844.

⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 1012.

gelenleri olarak geçer.⁵¹ Kur'an'da bununla beraber; toplumu etkileyen ve yönlendiren bununla beraber yöneticide olmayan seçkin zenginler içinde kullanılmıştır. Yönetici olmayan bu seçkinlerin en belirgin özelliği ise, büyükenmelerinin yanı sıra zengin ve mütref olmalarıdır. Toplumun seçkinlerini, aristokrat sınıfını veya ileri gelenlerini ifade etmektedir. Bunlar önderlik, inanç, tutum ve faaliyetleriyle toplumu yönlendirmekte ve peşlerinden sürüklemektedir.⁵² A'râf sûresinde 7/66'da "*Kavminin inkârcı ileri gelenleri, "Biz seni kesinlikle bir akılsızlık içinde görüyoruz ve gerçekten senin yalancılardan olduğunu düşünüyoruz"* dediler. Bu ifadelerle Allah toplumun önderi ve ileri gelenleri olarak fikirlerini insanlara telkin ederek onları etkilediğini anlatmaktadır.

Mele toplumun ileri gelenleri, eşrafı, önderleri, idarecileri, beyleri ve uluları olup Fahrettin Râzi meleyi peygamberlere karşı çıkan beyler ve büyüklerdir, demiştir. "Meclislerin önlerinde yer almaları, heybetli görünüşleri, göz ve gönülleri doldurmaları, toplantılarda bütün gözlerin onlara yönelmesi sebebiyle dolgunluk ifade eden bu ismi almışlardır."

Mele kelimesi Kur'an'da nötür bir anlamda kullanılıp olumlu ve olumsuz iki manada da kullanılmıştır. Hem Müslüman seçkinleri için⁵³ hem de Mûsâ (a.s.)'ın karşısın da Firavun için ve müşrik seçkinler için kullanılmıştır. Fakat daha çok, müşrik toplumların ileri gelenleri ve Müslümanlara zulmeden kesiminden bahsederken kullanıldığını görmekteyiz.⁵⁴ Kur'an'da benzer anlamlara gelen mütref kavramı ise sadece olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Toplumun yanlış yönlendirip onlar üzerinde olumsuz etkiler bırakan bir kesimi temsil etmektedir. Bundan dolayı her mütref bir meledir. Fakat her mele bir mütref değildir.

Mele kavramını temsil ettiği kimseler, doğuştan gelen aile, şeref ve soyluluğun kendilerine yüklediği asil bir önderlik konumuna sahip, sosyal olarak hep toplumun önünde olan ve onları yönetme noktasında soylarından gelen bir yatkınlık bulunan mahir ve tecrübe sahibi kimselerdir. Kimseden emir almaya alışmamış, emir

⁵¹ el-A'râf 7/75, 78, eş-Şuarâ 26/34-35, en-Neml 27/32, 38 vb.

⁵² Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 149.

⁵³ Neml sûresinde, Hz. Süleyman'ın çevresindeki danışman ve yardımcıları için mele kelimesi kullanılmıştır.

⁵⁴ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 149.

vermeye alışkın olan kimselerdir. Bu alışkın olduğu durumu da devam ettirmeye çalışırlar. Bu noktada taviz vermezler. Mütref ise, sonradan mal ve mülke sahip olmuş, ecdadından böyle bir kültürü ve geleneği almamış kimselerdir. Bu iki grupta ne kadar da birbirine benzese de mütref kimseler soyluluğun kendisine katacağı mirası taşımayan bir grubun adıdır. Zenginlik ve mülk sonradan insanda var olan, gelip geçici olup değişebilen bir durumdur. Hatta bunu kendi örfümüzce “sonradan görme” tabiri ile açıklamak daha doğru olacaktır.⁵⁵

1.3.2. Ekâbir

Ekâbir kelimesi sözlükte “ke-be-ra” kökünden türeyip, “ileri gelenler ve önemli şahsiyetler” manasına gelmektedir.⁵⁶ Bu kelimedede aynı mütref kelimesi gibi toplumun büyükleri, ileri gelenleri gibi manalarda kullanılmıştır. Allahu Teâlâ “*Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkarların elebaşlarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir. Ama onlar farkında olmadan yalnız kendilerini aldatırlar.*”⁵⁷ buyurmuştur.

Bu âyetlerde anlatıldığı gibi, ekâbirler de mütrefler ve meleler gibi Allah’ı inkâr edip ve O’nun gönderdiği peygamberlere karşı çıkan, onlara itiraz eden toplumların liderliğini yapan kimselerdir. Kendi menfaatleri için her türlü kötülüğü yapmaktan çekinmeyen, toplumda kargaşa çıkaran günahkâr kişilerdir.⁵⁸

1.3.3. Batar

“Batara-yebturu” fiilinden türeyen kelime sözlükte; “taşkın davranışları olmak, şımarık olmak, mağrur olmak ve de kibirli olmak” anlamına gelmektedir.⁵⁹ Bunun yanında; “neşelenmek, sevinmek, nimetin çokluğundan hayret edip şaşırarak, nimete şükretmemek, nimet ile azmak ve övünmede haddi aşmak” anlamlarına da gelmektedir.⁶⁰

⁵⁵ Tefvik Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (Ocak 2012), 6.

⁵⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 747.

⁵⁷ En’âm 6/123.

⁵⁸ Turgay, “Kur’an’da Mütref Kavramı”, 78.

⁵⁹ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 59.

⁶⁰ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 56.

Râgıp el-İsfahânî ise “Nimeti kötüye kullanarak, hakkına riayet etmeyi ihmal edip, uygun olmayan yerlerde harcamaktan kaynaklanan bir tür hastalık hali, şımarıklık”⁶¹ olarak açıklamıştır. Kur’an’da iki yerde geçen⁶² batâr, “*Oysa biz, bolluk içinde azmış nice şehir halkını helâk etmişizdir. İşte yerleri! Kendilerinden sonra oraların pek azında oturulabildi; hepsi bize kalmıştır.*”⁶³ âyetinde, mütref gibi nimetler içinde şımarmış bir anlamla örtüşse de “batâr” kavramı “mütref” kavramının daha ileri bir boyutudur. “batâr” kavramıyla nitelendirilen kişiler, tezahür edilemeyecek kadar mala sahip olsalar da, asla mala gözü doymayan daha da fazlasını isteyen hırsla sahip oldukları gibi, bir taraftan da şımarık, azgın, nankör, gösterişçi, yalancı kimselerdir. Her noktada normal çizgiyi aşan kişilerdir.⁶⁴

Kur’an’da Yüce Allah, ikinci olarak “batâr” kavramının geçtiği yer Enfâl Sûresinin 8/47. âyetinde, müşriklerin Bedir savaşında kibirlerinden kaynaklanan taşkınlıkları ve riyâkâr davranışlarını betimleyip bunu bize “batâr” kavramıyla aktarmıştır.

1.3.4. Eşir

Eşir kavramı sözlükte; “eşera” fiilinden türemiş olup, “canlı, zinde, coşkun, hoyrat, arsız, küstah, terbiyesiz, kibirli, mağrur.”⁶⁵

“Nimetle büyüklenmektir. Şımarıklığın aşırı olanıdır. Eşer kelimesi batâr kelimesinden daha etkilidir. Eşer insanın hevâsından, kontrol edilmemiş arzularından kaynaklanan bir mutluluk halinin olmasıdır.”⁶⁶

Eşir kavramı, aşırı derecede şımarık olmak, zenginlik sarhoşluğu içinde, “ne oldum delisi olmak”, aşırı bir lüks hayata düşkün olmak gibi anlamlar, içermektedir.⁶⁷ Eşir kavramı, Kur’an’da iki âyette geçmiştir: “*İlâhi mesaj içimizden O’na mı gönderilmiş? Hayır o yalancının, küstahın biri! Yarın Onlar asıl yalancı,*

⁶¹ İsmail Hakkı Özkan, “İsfahan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/148.

⁶²el-Kasas 28/58, el-Enfâl 8/47.

⁶³el-Kasas 28/58.

⁶⁴ Mehmet Vehbi Şahinalp, “Kur’an-ı Kerim’de ‘Mütref’ Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (Haziran 2010), 53.

⁶⁵ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, 17.

⁶⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 83-84.

⁶⁷ Şahinalp, “Kur’an-ı Kerim’de ‘Mütref’ Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar”, 55.

küstah kimmiş görecekler!”⁶⁸ âyetinde Sâlih peygambere, Semûd kavmi peygamberliğin verilmesine itiraz edip, O’nu yalan söyleyen, kendini beğenmiş ve her şeye kendini yeterli gören biri olarak nitelemişlerdir. Bunu da kendi aralarında üstünlük kurmak için yaptığını iddia etmişlerdir. Allah bu âyetle, asıl şımarığın kim olduğunu âhirette göstereceğini ifade etmiştir.

İkinci âyetle Allah, Sâlih peygambere yöneltilen bu kötü vasıfların asıl kendilerine ait olduğunu, onların çok yalancı, kendilerini çok beğenmiş ve aşırı derecede şımarık olduklarına gönderme yapmıştır.

1.3.5. Ferah

Sözlükte, “üzüntünün zıddı olarak; neşeli, sıkıntısız, gönül açıklığı, sevinç”⁶⁹ İnsanın nimetler karşısında aşırı sevinip, mutlu olmasıdır. Bu mutluluğun şımarıklığa gidecek kadar aşırılışmasıdır.⁷⁰

“Bir insanın malı ve serveti ile şımarıp azması, sevinme ve övünmede ileri gitmesidir. Ferah genellikle olumsuzluk ifade eden ve yermeyi gerektiren bir davranıştır. Ferah hüznün zıddıdır. Ferah Kur’an’da 22 âyette geçmektedir.⁷¹ Allah-u Teâlâ “Onlar, kendilerine yapılan uyarıları unuttunca her şeyin kapılarını onlara açtık. Nihayet kendilerine verilenler yüzünden şımarıdıkları zaman onları ansızın yakaladık! Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler.”⁷² âyetiyle nimetlere kavuşunca şımarıp azanı cezalandıracağını ifade etmiştir. Bu cezanın sadece dünya ile de kalmayacağını âhirette de olacağını Mü’min Sûresi 40/75’te haber vermektedir. “Bu cehennemde cezalandırılmanız, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve aşırı derecede sevinip böbürlenmenizden ötürüdür.”

İnsan iyilikler ve güzellikler karşısında doğal olarak mutluluk duyar. Fakat kendisine verilen bolluk, bereketin ve refahın karşısında ölçsüz bir sevinç, insanın kendisini beğenmeye başkalarına karşı büyüklenmeye, nimetleri kendinden bilmeye başlayıp geldiği yeri unutup Allah’a karşı şükürü ve vefayı ortadan kaldırmaya

⁶⁸ el-Kamer 54/25-26.

⁶⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 372.

⁷⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 785-786; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü’l-muhît*, 1190.

⁷¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 176.

⁷² el-En’âm 6/44.

başlamışsa bu durum mütreflik yani şımarıklık olarak değerlendirilir.⁷³ “Eğer başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak, “Kötü durumlar benden uzaklaşıp gitti” der. Artık onun bütün yaptığı sevinmek ve övünmektir.”⁷⁴

Kur’an, insanlardan ve mü’minlerden maddi nimetlerle sevinmesini değil manevi nimetlerle sevinmesini ister. Bunlar, Allah’ın rahmeti, iyiliği ve O’na yakınlığıdır. Allah’ın rahmeti ve iyiliği ise, Kur’an, İslâm dini, ilâhi bağış ve başarıdır. Bu nimetler maddi nimetlerden daha çok sevinmeye layıktır.⁷⁵

Kur’an’ı Kerîm’de bu kavramlarla beraber; ferâhe,⁷⁶ tuğyan,⁷⁷ utul⁷⁸, kavramları da mütref kavramıyla benzer manalarda kullanıldığını görmekteyiz.

1.4. Kur’an’da Mütrefle İlgili Ayetler

1-

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ
وَاتَّبَعَالِدِينَ ظَلَمُوا مَا أَتَرَفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ

“Sizden önceki toplumlar içinde yeryüzünde bozgunculuğu önleyecek birikimli kimseler bulunsaydı ya! Onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kesim bunu yaptı. Zulmedenlerse içerisine düşürüldükleri mütrefliğe tâbi oldular.”⁷⁹

Yüce Allah Hûd Sûresi 11/116. âyetten önce Hz. Muhammed (a.s.)’den önce bir çok beldeyi haksızlıkları ve zulümleri yüzünden helâk ettiğini,⁸⁰ onlara Allah’ın zulmetmediğini kendilerinin zulmettiğini⁸¹ bu kıssaların bütün inananlar için bir ibret olduğunu,⁸² herkesin yaptıklarının karşılığını bu dünyada olmasa da âhirette mutlaka alacağını,⁸³ Allah’ın elçiler vasıtasıyla insanları sıratı müstakime ulaştırmak istediğini fakat insanların içinde buldukları âdet ve geleneklerden dolayı

⁷³ Kasapoğlu, “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, 200.

⁷⁴ Hûd 11/10.

⁷⁵ Kasapoğlu, “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, 204.

⁷⁶ eş-Şuarâ 26/149.

⁷⁷ el-Bakara 2/14.

⁷⁸ el-Kalem 68/13.

⁷⁹ Hûd 11/116.

⁸⁰ Hûd 11/102.

⁸¹ Hûd 11/101.

⁸² Hûd 11/103.

⁸³ Hûd 11/105.

hakikatleri göremediklerini, aslında onların bu taassubunun kendilerini ilâhi rahmetten uzaklaştırdığını⁸⁴ ve toplumların ve onları oluşturan fertlerin bireysel olarak kendilerinin bundan koruması gerektiğini bunun içinde zalimlerden ve onları destekleyenlerden olmamak gerektiğini,⁸⁵ dosdoğru olmak gerektiğini anlatmış 116. âyette ise insanı zalimlerden olmaya götüren en büyük etkenlerde biri olan mütreflerden ve onların destekçilerinden olunmaması gerektiğini anlatmaktadır. Toplum içinde iyiliği emreden ve kötülüklerden nehyeden bir topluluğun mutlaka olması gerektiğini, bunlar olmadığı zaman ise o toplumların helâka gideceğini anlatmaktadır.

Allah mütref kelimesiyle zulmün sebebini mütrefliğe bağlayarak, bunun doğru olmadığını inananlara ifade etmiştir. Hûd Sûresinin 11/116. âyetinde mütreflik, zalimlerin bir özelliği olarak anlatılıyor. Zulüm edenler kendilerine verilen refahın peşine düşüp şımarmış ve günah işlemişlerdir. Allah'ın ümmetler hakkındaki yasası gereği, bir toplulukta fesat yaygınlaşır, yöneticileri de lüks ve israfa dalar, halkın yararı doğrultusunda gayret göstermez ve toplumda aklı başında olanlar da bu duruma dur deyip müdahale etmezlerse o toplumun yok olması kaçınılmazdır.⁸⁶

Zemâşerî tefsirinde, “*az bir kesim bunu yaptı*”⁸⁷ ifadesiyle, toplum içerisindeki kötülüğü yok etmeye çalışanları Allah'ın helâktan kurtardığını, zulmedenleri de kötü bir azapla yakaladığını ifade etmiştir. Allah burada “zulmedenler” ile kötülüğü yasaklamayı bırakanları, yani dinin ana direklerinden biri olan “emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker” esasına önem vermeyen, bütün dikkatlerini arzu ve isteklerine veren ve bildikleri başkanlık, zenginlik gibi dünya nimetlerine dalmanın, bolluk içinde yaşama ve mutlu bir hayat sürmenin sebeplerinin peşine düşen ve bunlardan başka her şeye sırt çeviren kimseleri kastetmiştir. “*Şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular*” cümlesinden de; kendilerine verilen refahın ve günahkâr oluşlarının peşine takıldılar; çünkü şehvetinin peşine takılan kişi günahlara dalanlardır, demiştir.

⁸⁴ Hûd 11/109.

⁸⁵ Hûd 11/112.

⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/193; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 7/254; Abdülbaki Güneş, “Kur'an'da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 82.

⁸⁷ Zemâşerî, *Keşşâf*, 3/510.

2-

لَا تَرْكُضُوا وَارْجِعُوا إِلَى مَا أُتْرِفْتُمْ فِيهِ وَمَسَاكِنِكُمْ لَعَلَّكُمْ تُسْتَأْنُونَ

“Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!”⁸⁸

Yüce Allah Enbiyâ sûresinde insanların kurtuluşu için insanlara peygamberler gönderdiğini, onların maddi imkânlarla aldanarak şımaran, azgınlaşan ve her türlü zulmü mubah gören mütrefleri ise peygamberlerin getirmiş olduğu ilâhi kural ve nizamları kabul etmeyip onların arkasından “bu da sizin gibi bir insan değil midir?” diyerek insanları aldatmaya çalıştıklarını anlatmaktadır.⁸⁹ Peygamberlerle hakikatler üzerine tartışmalara girdiklerini ve bunların sonu da helâk olan bütün ümmetler gibi taşkınlıklarından ve haddi aşmalarından dolayı helâk ettiğini⁹⁰ anlatıp, onların ise helâk geldiğinde şaşkınlık içinde buldukları yerlerinden kaçtıklarını, bunun üzerine ise Yüce Allah’ın onlarla alay etmek için⁹¹ “İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün” diye seslenerek onları kimsenin kurtaramayacağını ifade etmiştir.⁹² Kendilerini helâktan kurtaramayan sefih guruh, kendilerini kınamaktan başka çare bulamadıklarını zalimliklerini itiraftan kendilerini alamadıklarını ifade etmiştir.⁹³ Allah helâk edilen kavimlerle beraber bütün insanlara bu dünyayı onlara eğlence olsun diye yaratmadığını zikrederek yaratılan her şeyde hikmetli bir planın olduğunu insanın ise kulluk görevini yerine getirmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁴

Allah Teâlâ toplum olarak içinde buldukları imkânlarla aldanarak azgınlaşan ve günahlara dalanların başlarına gelen felaket ve helâkları müşriklere hatırlatarak onların düştüğü duruma düşmemeleri için bir uyarı yapmıştır. Müşrikler Hz. Muhammed (a.s.)’in getirmiş olduğu hak nizama itiraz ediyor peygambere karşı kara propaganda yapıyorlardı. O’nu sihirbazlık, büyücülük ve yalancılıkla itham

⁸⁸ el-Enbiyâ 21/13.

⁸⁹ el-Enbiyâ 21/3.

⁹⁰ el-Enbiyâ 21/9.

⁹¹ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, çev. Beşir Eryarsoy (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 3/54; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/410; Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner (Erişim 29 Mayıs 2022), 1271.

⁹² el-Enbiyâ 21/13.

⁹³ el-Enbiyâ 21/14.

⁹⁴ el-Enbiyâ 21/16-17.

ediyorlardı. Bu âyet hem müşrikleri hem de yaşayışları ile bu özellikleri taşıyan bütün topluluklar için bir tehdit ve uyarı anlamı taşımaktadır.⁹⁵

“Kaçmayın”, ifadesinin helâk olan toplumlar felaketle karşı karşıya geldiklerinde şaşkınlıkla ondan kaçarken meleklerle karşılaştıkları ve meleklerin onlarla alay etmek için bu ifadeyi kullandıklarıdır.⁹⁶ Hayatları içinde buldukları nimetler ve imkânlar sizleri hakikatleri görmeye engel olmuş ve onlara gözlerinizi kapatmıştınız. Bulduğunuz imkânlar o kadar güvenmişsiniz ki onunla her şeyi yapabileceğinizi düşünmüştünüz. Haydi! gidin de onlar gelsin sizi bu zor durumdan kurtarsın, diye melekler onlarla alay etmişlerdir.

“Herhalde sorgulanacaksınız” cümlesinde ise, azaptan öncede sorulduğu, iman edilmeniz talep edilip kabul edecek misiniz diye sorulduğu gibi, şimdide iman edecek misiniz? diye alay için sorulacaktır veya önceden neden peygamberleri katlettiniz diye de sorulacaktır.⁹⁷

Yine buradaki sorular ifadesinden, yaşantılarınızın içinde bulunan gücünüzü ve makamınızı temsil eden yine toplantılar düzenleyin ve etrafınızda köleleriniz, hizmetçileriniz el pençe divan dursunlar ve sizden neler istediklerinizi sorsunlar. Ya da yine bu toplantılarınızı yapın da, insanlar sizlerden bir şeyler istesinler ve sizlere bir şeyler danışsınlar, diye alay edilmiştir.⁹⁸

Allah Teâlâ tarih içerisinde nimetlere dalıp onları kaybetmemek için hakikatlere gözlerini ve kalplerini kapatmış toplumların hep var olduğunu Kur'an'da bizlere anlatmaktadır. Bu toplumlar Allah'ın verdiği nimetlerle şırmış ve taşkınlıklar yapmışlardır. Nimetin kaynağını unutup kendi güçlerini kendilerinden zannedip ilâhi nizâmı kabul etmemişlerdir. Peygamberleri kendileri için bir düşman kabul edip onlarla hep savaşmışlardır. Azgınlaşan ve zulmün normalleştiği her toplum, helâkını kendi eliyle hazırlamıştır. Helâk zamanı geldiğinde ise şırmışlığın kendilerine kapatmış olduğu perdeler açılmış fakat artık geç

⁹⁵ Hayreddin Karaman, *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 3/668.

⁹⁶ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, 9/348; Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/410.

⁹⁷ Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l Kur'an*, 9/348.

⁹⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/410; Ebu'l Al'â Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayânî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/300.

kalınmıştır. Allah onların yaşantılarında sığındıkları refah ve imkânlarla alay ederek onların ne kadar boş işlerle meşgul olduklarını âyetlerde bizlere anlatmaktadır.

3-

وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِإِِقَاءِ الْآخِرَةِ وَأَتْرَفْنَاهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَيَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ

“Bu elçinin kavminden olup da inkâra sapan, âhirete ulaşmayı yalan sayan, dünya hayatında kendilerine refah verdiğimiz itibarlı kişiler halka şöyle dediler: “Bu da olsa olsa sizin gibi sıradan bir insan. Sizin yediğinizden yemekte, içtiğinizden – içmektedir.”⁹⁹

Yüce Allah bu âyette adı söylenmeyen toplumun Hûd (a.s.)’ın gönderildiği Âd kavmi¹⁰⁰ olduğu noktasında genel bir kanat olup bunun Sâlih (a.s.)’ın gönderildiği Semûd kavmi¹⁰¹ olduğunu söyleyenler de vardır. Âyetin öncesine bakıldığında ise, Allah insanın hilkatinin mükemmelliğinden ve yaratılma safhalarından bahsettikten sonra, yeryüzünde kendisinin temsilcisi ve halîfesi olan insana ne büyük nimetler verildiğini inananlara güzel bir betimleme ile idraklarına sunmuştur. Bunun arkasında ise bu kadar nimete ve yaratılan güzelliğe karşı insanların nasıl nankörlük ettiğini peygamberler üzerinden anlatmıştır. Allah’ın yeryüzünde sözcüsü ve en öndeki temsilcileri olan peygamberleri toplumların nasıl inkâr ettiğini anlatmaktadır. Hz. Âdem’den sonra gönderilen Hz. Nûh’un ve diğer bütün peygamberlerin karşılaştıkları bir durumu bizlere anlatmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de adı geçen bütün peygamberler tevhid ilkesi üzerine mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede peygamberlere ilk karşı çıkanlar ise o toplumun mütref, mele, batâr, ekâbir gibi Kur’an’da adları geçen gruplardır. Bunlar içinde buldukları refahı, makamı ve sahip oldukları gücü bırakmak istemedikleri için peygamberlere karşı çıkmışlardır. Peygamberlerin getirmiş olduğu hak ve adâlet üzerine kurulan sistemi kendi toplumsal ve ekonomik statüleri için tehlikeli görmüşlerdir. Her yaptıklarından dolayı âhirette hesaba çekilerek toplumun diğer kesimlerinden hiçbir farklarının olmamasını kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı kendilerinin ve ötekileştirdiklerinin

⁹⁹ el-Mü’minun 23/33.

¹⁰⁰ Zemahşeri, *Keşşâf*, 4/618; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l- Beyân: Kur’an Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 13/210.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 1598.

aralarında bir fark olmaması onların bu dünyadaki statülerini baltalayacağı için peygamberlerin bir beşer olmasını ve hiçbir olağan dışı özelliklerini olmamasını ileri sürerek onları itibarsızlaştırmayı hedeflemişlerdir.¹⁰²

Kendileri gibi bir insana itaati meşru görmeyen hem o zamanın hem de modern çağın toplumlarının zenginlik ve bollukla şımarmış ve âhîret buluşmasının uydurma olduğunu iddia eden mütrefleri, insanların peygamberlere itaatinin kendilerini zarar ve ziyan uğratacağını iddia ederler. Kendi hayatlarında hiç ilerisini yani âhîretlerini düşünmeyen kâfir mütrefler, kendi amaç ve refahlarını düşündükleri için peygambere itaat temelinde oluşan kurallar bütününe özgürlük iddiası altında, toplumların değerlerini bozmaktan hiç çekinmezler. Allah'ın emriyle peygambere itaati meşru göstermemek için bunun bir kölelik ve zarar olarak göstererek onu kökünden baltalamak isterler. Bunun için de peygamberlerin herkes gibi yiyen içen bir insan olmaması gerektiğini söyleyip bunun melekler gibi hiçbir şeye ihtiyacı olmayan bir varlık olması gerektiğini iddia ederler.¹⁰³

4-

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْرُونَ ط

“İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki feryadı basarlar.”¹⁰⁴

Allah Teâlâ Mü'minun Sûresi 64. âyetten önce mü'minlerin vasıflarından bahsetmiş, arkasından ise müşriklerin vasıflarından bahsetmiştir. Allah (cc), hiç kimseye gücünden fazlasıyla yükümlü tutmadığını ve herkesin âhîrette kendisini yaptıklarını anlatan bir amel defteriyle Allah'ın huzuruna geleceğini zikretmiştir. 63. âyette ise, Mekkeli putperestlerin kalplerinin tam bir bilgisizlik karanlığı içinde olduğunu ifade etmiştir. “*Bilgisizlik karanlığı*”nın müşriklerin Kur'an'dan habersiz ve O'nun içindeki bütün güzelliklerden mahrum olup Kur'an'a perdeli olmasıdır.¹⁰⁵ Ya da mü'minlerin zikredilen vasıflarından ve bunun sayesinde elde ettikleri itibar ve

¹⁰² Karaman, *Kur'an Yolu*, 4/23.

¹⁰³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/148-149.

¹⁰⁴ el-Mü'minun 23/64.

¹⁰⁵ Muhammed b. Cerîr Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 6/80.

konumdan habersizlerdir.¹⁰⁶ Başka bir yorumda ise Allah (cc)'nin kendilerine evlatlar ve mallar vermesinin hikmetini anlamayıp bunu Allah'ı kendilerini iyilik için verdiğini düşünmelerinden kaynaklanmıştır.¹⁰⁷ Âyetin sonunda ise müşriklerin kalplerinin karanlıklarda kalmasının dışında nice kötü işleri olduğunu ifade etmiştir. Tâberî ise bunu daha ileride ölüme kadar olan süreçte yapacakları nice kötü davranışları ve günahları vardır, diye yorumlamıştır.¹⁰⁸

Mü'minin Sûresi 64. âyette ise Yüce Allah, mütref olanların azapla cezalandırılacağını anlatmıştır. Buradaki cezadan maksadın dünyadayken Mekkeli müşriklerin önde olan eşraflarının birçoğunun Bedir'de öldürülmesi¹⁰⁹ diye yorumlayan müfessirler olsa da daha çok bu cezanın âhirette olduğunu söyleyen müfessirler çoğunluktadır.¹¹⁰

Âyette refah ve bollukta olan Mekke'nin önde gelenleri veya bu vasıfları taşıyan bütün kâfirler âhirette azaba uğradığında “*Bakarsın ki feryadı basarlar*” ifadesiyle yardım talebiyle bağırırlar, seslerini yükseltirler ve kurtuluş için Allah'a dua ederler. Yani artık kendilerine kimsenin fayda veremeyeceğini anlayıp direk Allah'a yönelirler.¹¹¹

Âyetin devamında ise Allah (cc), bu feryatların kendilerine fayda vermeyeceğini, kendilerine yardım edilmeyeceğini çünkü dünyadayken “*Kur'an onlara okunduğunda sizler topuklarınızın üstünde gerisin geri dönüyordunuz*”¹¹² O zaman da sizler Allah'ın kelamına nasıl kulaklarınızı kapatıyor ve karşılık vermiyorsanız, bugünde sizlere de aynısı yapılacaktır. Kıbrinizden hakîkatlere kendinizi kapatıyordunuz da bir türlü hakîkatleri anlamak istemiyordunuz, demek istenmiştir.

Âyetin devamında müşrikler Kâbe'nin etrafında toplanarak Kur'an hakkında “*Geceleyin hezeyanlar savururdunuz*” cümlesiyle, müşrikler kendilerini Beytullah'ın yanı başında Allah'ın haremünde güven içinde olduklarını ve diğer insanların ise

¹⁰⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/640.

¹⁰⁷ Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, 6/80.

¹⁰⁸ Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, 6/80.

¹⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 3/129; Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 13/239.

¹¹⁰ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 10/61.

¹¹¹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 13/238.

¹¹² el-Mü'minin 23/67.

koru içinde olduklarını bunun ise Allah'ın katındaki itibarlarından kaynaklandığını sanıyorlardı. Bu içlerindeki güven Rasulullah (a.s.)'a ve O'nun yanında bulunan sahâbilerine karşı kibre sebep oluyordu. Bu ise onlar hakkında gerçek olmayan söylemlere sebep olup Kur'an hakkında da yalanlar uyduruyorlardı.¹¹³

Yüce Allah Müzzemmil Sûresinde¹¹⁴ kendisine nimet verilen ve bununla şımarıp taşkınlık yapan güruhu Peygamberin (a.s.)'in Allah'a bırakmasını ve onlara mühlet vermesini bunun sonucunda ise âhirette onlara elim bir azabın geleceğini buyurmuştur. Bu şekilde mühletler verilerek, nimetler içinde şımaran insanların kendi elleriyle âhiretteki azaplarını artırması istenmiştir. Sonunda ise âyette anlatıldığı gibi azap geldiğinde feryadı bastıklarını bizlere tasvir etmiştir.

Mü'minun Sûresi 64-67. âyette geçen mütref kavramı ceza, Allah'ın âyetlerinden yüz çevirme ve istikbâr kavramlarıyla beraber anılmış olup mütref kavramının içinin Kur'ansal kavramlarla doldurulduğu ve muhtevasının aydınlatıldığı görülmektedir. Bu şekilde anlam çerçevesi oluşmuştur.

5-

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّنْ نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.”¹¹⁵

Sebe' Sûresinde Yüce Allah önce hamdın dünyada da âhirette de Allah'a mahsus olduğunu, Allah'ın yerdeki gökteki görülen ve görülmeyen her şeyden haberdar olduğunu, O'nun ilminin her şeyi kuşattığını anlattıktan sonra hakîkati kabul edenlerle etmeyenlerin tavırlarını anlatmaktadır. Hakîkati kabul etmeyenlerin âhiretteki hallerini ve onların kendi aralarındaki birbirlerini suçlamalarından bahsetmektedir. Dünya hayatındayken toplumun horlanan ve ezik olarak görülen kesimi, büyülenenler tarafından kandırıldıklarından bahsettikten sonra asıl suçluların onlar olduğunu, onlar olmasaydı kendilerinin aslında peygamber ve O'nun çağrısına icâbet edeceklerini âhirette de bu şekilde ceza almayacaklarını söylemeleri karşısında, onların kendilerini savunmaları anlatılmaktadır.

¹¹³ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 10/62.

¹¹⁴ el-Müzzemmil 73/11.

¹¹⁵ Sebe' 34/34.

Sebe' Sûresi 34. âyette ise her toplumda o toplumun zengin şımarık kesimin Allah'ın yeryüzünde temsilcisi olan peygamberlere ve O'nun buyruğu olan ilâhi bildirimlere vermiş oldukları tepkilerden bahsetmektedir. 35. âyette ise verdikleri bu tepkinin gerekçelerinden bahsedilmektedir. Bu âyette, Hz. Muhammed (a.s.)'e Mekkeli müşriklerin kendilerine verilen mal ve evlat çokluğuyla övünmeleri ve müminlere karşı kibirlenmeleri ve onları küçümsemeleri, peygamberin buyruklarını kabul etmeyip inkâr etmeleri, kendileriyle müminleri makam ve statü bakımından daha yüksek olduğu noktasında kıyaslamaları peygamberi üzdüğü için aslında her memlekete gönderilen peygamberin bunu yaşadığı ifade edilerek teselli edilmiştir.¹¹⁶ Tarih boyunca bütün peygamberin davetine ilk başta zayıf insanların icâbet ettiğini, varlıklı şımarıkların ise hakka boyun eğmeyi gururlarına yediremediklerini Allah bizlere bildirmektedir. İslâm tarihinde de Peygamber efendimize de boyun eğen ve O'na itaat edenlerin çoğunluğunun köleler ve zayıflar olduğunu görmekteyiz.¹¹⁷

İbn Kesîr bu âyetin nüzul sebebinin İbn Ebu Hâtim'in Ali bin Hüseyin Ebu Rezin'in şöyle rivayet ettiğini aktarır. İki tane ortağın olduğunu bunlardan birinin deniz kıyısına gittiğini diğersinin ise Mekke'de kaldığını anlatır. Uzaklarda olan ortağın, Hz. Peygamber gönderildikten sonra Mekke'de olana Hz. Muhammed'in ne yaptığını, kimsenin O'na tâbi olup olmadığını sorar. O'da Kureyş'ten kimsenin O'na tâbi olmadığını, tâbi olanların ise halkın en zayıf ve fakir kesimi olduğunu yazar. O ise bütün alış-verişi bırakıp peygamberi araştırmak için Mekke'ye gelir. Peygamber (a.s.)'e gelip, "Sen insanları neye davet ediyorsun?" diye sorar. O'da anlatır. Bunun üzerine adam: "Ben şehâdet ederim ki Sen Allah'ın Rasulüsün" der. Bunun üzerine adama; Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu nasıl bildin? diye sorduklarında O; hangi peygamber gönderilmişse ilkin halkın zavallıları ve en horlanmışları O'na tâbi olmuştur, dedi. Ebu Rezin; işte bu âyet bunun üzerine nazil oldu. Peygamber ona haber göndererek; Allah senin söylediğini tasdik eden bir âyet gönderdi, buyurdu.¹¹⁸ Allah insanlık tarihi boyunca gönderilen bütün peygamberlerin başına gelen hakîkati bu şekilde açıklayarak Hz. Peygambere bunun kendi başına ilk defa gelmediğini, bunun her peygamberin başına geldiğini söyleyerek teselli etmiştir.

¹¹⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 5/517-518.

¹¹⁷ Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, 6/553.

¹¹⁸ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 1973.

Sebe' Sûresinde 34/34-37. âyetlerinde, inkârcı insanın elindeki mal ve evlatlarına güvenmenin kendilerine verdiği şımarıklıkla, dünyalık servetlerinin ve makamlarından dolayı, Allah'ın kendilerini sevdiğini ve bundan dolayı da âhirette de azaptan kurtulacaklarına işaret saydıkları anlatılıyor. Hatta öyle ileri gidilmiştir ki, peygamberlerin ve yanındaki sevenlerin fakir olmasının sebebini Allah'ın onları sevmediğinden kaynaklandığını iddia etmişlerdir.¹¹⁹ Yüce Allah ise bunun böyle olmadığını malı dilediğine verip dilediğine vermediğini, malın ve evlatların insanları Allah'a yaklaştırmadığını bunun ise sadece iman edip güzel ve hayırlı işler yapanlar için olabileceğini ve onun mükâfatlarının kat kat verileceğini anlatmıştır.

6-

وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ

مُفْتَدُونَ

“Aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevk u sefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: “Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.”¹²⁰

Zuhruf Sûresinin başında Yüce Allah, Kur'an'ın mucize olarak gönderilmesinden bahsederek O'nu insanlara tebliğ eden peygamberlerin gerçek, getirdikleri dinin ise hak din olduğunu anlatarak başlamıştır. Ne türlü bir toplum olursa olsun mutlaka uyarılacağını, bundan nasibi olmayan çok zorba olanların ise bu dünyadan varlıklarının silip süpürüldüğünü anlatır. Allah'ın bu dünyada kullarına sayısız nimetler verdiğini, insanların ise Allah'a ortak koştuğunu bunun yanlış olduğunu uyarayan peygamberler geldiğinde ise, o topluluğun refah içinde yüzen kesiminin hakîkatlere karşı içlerindeki taassubu *“Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz”* ifadesiyle ortaya çıkarmışlardır.

Hz. Muhammed (a.s.), kavmini uyarıp da kavmini hakîkatlere çağırdığı zaman, “oranın kodamanları”; nimetin itraf ettikleri yani şımarttıkları kesimi içinde buldukları arzu ve eğlenceyi bırakmak istemeyip ondan mutlu olanlar ve

¹¹⁹ Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 11/486-487.

¹²⁰ ez-Zuhruf 43/23.

peygamberin getirdiği dini sorumluluk ve yaşantısı hoşlarına gitmeyenler, peygambere itiraz etmişlerdir.¹²¹

Âyette geçen ‘‘ mmet’’ kelimesi, ‘‘din ve kastedilen yol’’ manasında kullanılmıştır. Âyette ‘‘Biz babalarımızı bir  mmet üzerine bulduk’’ sözü; ‘‘ zerinde ittifak edilen bir din üzerine bulduk’’ demektir.¹²² Müşrikler kendi üzerinde buldukları din için herhangi bir akli ve nakli bir savunma getiremediklerini itiraf edip sadece atalarını taklit ettiklerini itiraf etmiş olurlar. Aslında bu sadece Mekkeli müşriklere has bir durum olmayıp bundan önceki bütün peygamberlerin tebliğ için gönderilen peygamberlerinde kendi kavimlerinde yaşadıkları bir durumdur. Onlarda ilerinde buldukları zevki sef y  bırakmak istemeyip kendilerini bunlardan mahrum edecek menfaatlerini baltalayacak olan her peygambere bu bahanelerle karşı çıkmışlardır.

Yüce Allah mütrefleri, toplum içerisinde peygamberlere ilk itiraz eden kimseler olduğunu ve bunu da, atalarını bu din üzerine bulduklarını bundan dolayı, onların yolunu takip ettiklerini, ondan vazgeemeyeceklerini söylediklerini Kur’an’da birçok âyette anlatılmaktadır.¹²³ Bu k r  körüne bağlılığın onlara fayda vermeyeceğini, peygamberlerin ‘‘Ya ben size atalarınızı bulduğunuz şeyden daha doğrusunu getirmişsem yine onların izine uyacak mısınız?’’¹²⁴ diye sorunca, onların buna karşı makul bir cevapları olmadığı için, biz sizin getirdiğiniz şeyleri peşinen red ve inkâr ediyoruz, diyerek peygambere ve hakka karşı duruşlarını göstermişlerdir. Cen b-ı Hak peygamberine bir yandan onlara karşı sabırlı olmasını emrederken bir yandan, atalarının bir insan olmasına ve hiçbir ilâhi g ten emir almamalarına rağmen onlara uymaları ve onların peşinden gitmelerinin ne kadar akılsızca davrandıklarını işaret ederek onlara, bir insanın arkasından gidip ona tâbi olacaksanız bari bir peygamberin peşinden gidin, demek istemiştir.¹²⁵

¹²¹ Zemahşeri, *Keşşâf*, 6/26.

¹²² Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 18/379.

¹²³ el-Bakara 2/170, el-M aide 5/104, el-En’âm 6/91, el-A’râf 7/28, Yunus 10/78, H d 11/109, es-Sâffât 37/69-71, Lokmân 31/21.

¹²⁴ ez-Zuhrûf, 43/24.

¹²⁵ M tur di, *Te’vilâtü’l Kur’an*, 13/257.

Âyette geçen mütref kavramıyla tanımlanan toplumun zengin ve belirli mevki makamda olan kesimi, akılların kabul edemeyeceği kutsiyet verdikleri putları neden hiç sorgulamadan ilah kabul edipte, peygambere ve onun getirmiş olduğu ilâhi nizama neden karşı çıktıkları düşünüldüğünde aslında gönüllerin ve akılların hakikatleri bulmakta zorlanmayacağıdır. Çünkü İslâm, fitrat dinidir. Fakat getirilen ilâhi nizam onların menfaatleri noktasında bütün hürriyetlerini sınırlamalar getirdiğini ve nefislerinin isteklerine ve onların aşırılıklarına bir ölçü getirdiğinden bunları kabul etmek onlara zor gelmektedir. Atalarının dini ise, onlara bir kısıtlama ve yasaklama getirmemektedir. Onlar için akıllarını kullanmak değil menfaatlerine göre davranmak daha kolay ve uygundur. Çünkü bu sistem onları zengin etmiş, buldukları refaha ulaştırmıştır. Peygamberin getirmiş olduğu inancın ve sistemim hem kendi, hem de toplum tarafından kabul görmesi mevcut sistemde devşirdikleri makam ve mevkilerinin ellerinden alınacağını ve kazandıkları gayri meşru mal ve servetlerine el konulacağını çok iyi bilmektedirler. Bundan dolayı peygamberlerin getirdiği nizama en şiddetli muhalif olanlar toplumun mütref kesimidir.¹²⁶

Yüce Allah 25. âyette ise, Allah'ın yeryüzünde takdir ettiği kanunlara karşı çıkan bir toplumun sonunun helâk olacağını hatırlatıp, Allah'ın intikamının çok kötü olduğunu ve dünyanın her tarafında yok olan kavimlerin izlerinin bulunduğunu ve insanların bundan ibret alması gerektiğini zikretmiştir.

7-

إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُتْرَفِينَ

“Çünkü onlar bundan önce varlık içinde sefahete dalmışlardı.”¹²⁷

Mütref kavramının geçtiği diğer bir âyette Vâkıa Sûresi 56/41-56'dır. Burada Yüce Allah âhiretteki bir sahneyi bize anlatmaktadır. Amel defteri sol tarafından verilenler olarak anlatılan mütref insanları anlatırken; büyük günahlarda ısrar eden, âhirette dirileceklerine inanmadıkları için delalet yolunu seçen kimseler olarak anlatılmaktadır. Vâkıa Sûresinde Yüce Allah üç zümreden bahsetmektedir. Bunlar sağdakiler, soldakiler ve önde gidenlerdir. Allah (cc), bunların her birinin âhirette

¹²⁶ Mevdûdî, *Tefhimu'l Kur'an*, 5/269.

¹²⁷ Vâkıa 56/45.

gideceği yeri veciz bir şekilde bizlere tasvir etmektedir. Bu üç zümreden en alt ve en kötü yere gidecek olanlar soldakiler diye tarif edilen kesimdir. Her bir zümrenin de özelliklerini tek tek anlatan Allahu Teâlâ soldakilerinde özelliklerini anlatmaktadır. Onların âhiretteki yerlerini ve dünyadaki vasıflarını anlatırken mütref kavramını zikretmektedir.

Vâkıa Sûresinde geçen mütref kavramını normalde kullanılırken; nimetler içinde yüzen, malı mülkü çok olup onunla şımarıp taşkınlık yapan kimseler olarak tanımlanmıştır. Fakat burada cehenneme girecek olan soldakilerden bahsederken bu ifadenin kullanılması, cehennemliklerin sadece refah içinde olanlar için olması gerekir ki onlar içinde fakirler de vardır. Bu durumu Fahrettin Râzi şöyle açıklamıştır: Burada kötülene şeyin zenginlik değil sonraki âyette açıklanan “*büyük günah işlemekte ısrar edenler*”¹²⁸ olarak tarif edilen günahın kendisidir. Bununla beraber zenginlik ise aslında kişinin algılamasına ve toplumsal şartlara göre değişkenlik kazanan bir durumdur. Eğer insan her türlü nimetin sahibini görmezlikten geliyorsa yine mütrefdir. Nimetlerin azlığı veya çokluğu aslında önemli değildir. Nimetin vereni ve o nimetin varlığı önemlidir. Sağlıklı bir beden, gören bir göz, duyan bir kulak, hisseden bir ten çok büyük bir nimettir. Azından çoğundan kendini doyuracak bir yiyecek, insanlarla münasebetlerini devam ettirecek olan bir kıyafet var ise o insan, aslında bilirse zengin bir insandır. Zenginlik peşinde koşmak, fakirliği doğurur. İnsan süslü evler, övünç vesilesi olan mallar, güzel yiyecekler, gösterişli elbiseler, hayvanlar, binitler arzular.¹²⁹ Aslında insanın kendi belini büken, kendi içindeki bunlara duyduğu arzu ve hevestir. O halde fakirliği doğuran şey zenginlik arzusudur. İnsanlar arasında itibar sahibi olma yükselme arzusu da insanın kadri kıymetini düşüren ruhen fakirleştiren bir durumdur. Bundan dolayı zenginlik ve refah konusu izafî bir durumdur. Bu âyette geçen “*Çünkü onlar önceden mütref idiler*” ifadesinden her insan kabir ehli olduğu zaman, dünyaya ait her şeylerini yitirdiği zaman kendisinin mütref olduğunu anlayacaktır.¹³⁰

¹²⁸ Fahrüddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu'l-gayb*, çev. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 21/213.

¹²⁹ Âl-i İmrân 3/14.

¹³⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 21/213.

Bu âyette eleştirilenler, nerden geldiğini bilmeyip nereye gideceğinden bihaber olan, âhîret kaygısı taşımayan, ahlâki değerlere yüz çevirerek günü gün eden, arzularının ve hazlarının peşinden gidip elindeki ömür sermayesini hoyratça kullanan insanlardır. 46- 47. âyetlerde anlatıldığı gibi bunlar büyük günaha ısrar edip Allah'ın büyüklüğünü ve ahkâmını yalanlayanlardır.

Mâturîdî bu âyetin Sebe' Sûresi 34/35. âyette “*Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla azaba uğratılacaklar biz olamayız*” ifadesine karşın Yüce Allah'ın bu âyetle cevap verdiğini ifade eder.¹³¹ Böylelikle dünyadayken toplumda en başta peygambere ilk itiraz edenlerin mütrefler olduğu gibi âhîrette de soldakiler ifadesiyle cehenneme gireceklerin ilk onlar olacağı ifade edilmiştir.

8-

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا

“*Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın şımarmış yöneticilerine emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helake müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.*”¹³²

Bireysel ve toplumsal yozlaşmayı en bariz şekilde anlatan İsrâ sûresinin ismini birinci âyette geçen “İsrâ” kelimesinden alıp, sahâbiler zamanında ise 2-8. âyetlerde İsrâiloğulları’ndan bahsedildiği için “Beni İsrâil sûresi” diye de anıldığı ve ilk âyetinde “Sübhan” kelimesi geçtiği için “Sübhân Sûresi” adı da verildiği rivayet edilmiştir.¹³³

İsrâ, gece yürüyüşü demektir.¹³⁴ Kelimenin nekra olarak kullanılması, onun uzun zamanlı olarak gerçekleşmediğini çok kısa zamanda gerçekleştiğini göstermek içindir. Mekke’den Şam’a kırk gecede gidilebilecek olan yolun sadece gecenin bir

¹³¹ Mâturîdî, *Te`vilâtü'l Kur'an*, 14/332.

¹³² el-İsrâ 17/16.

¹³³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/456.

¹³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 10/318; İsfahânî, *Müfredât*, 494.

kısımında kısa bir sürede olduğunu göstermek için kullanılmıştır.¹³⁵ İsrâ, yükseklik anlamına da gelmektedir.¹³⁶

Hz. Peygamberin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gece yürüyüşünü anlatmaktadır. Hz. Muhammed (a.s.) Mekke'deyken mi'rac olayı gerçekleşince, Hz. Peygamber yaşadıklarını etrafındakilere anlatmıştır. Fakat bu durumu öğrenen Mekkeli müşrikler peygamberimizle alay etmişlerdir. Bunun üzerine Allah'ta peygamberini savunmak ve doğru söylediğini ispatlamak için İsrâ süresini indirmiştir.¹³⁷

Yüce Allah İsrâ Sûresi 17/16. âyette, “*bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde*” diye başlayarak; o ülkenin aslında helâkı hak edecek bir duruma geldiğini ifade etmiştir. Yani o ülke kendi içerisinde zulmüyle, fesadıyla veya helâk götürecek sebeplerin zuhur etmesiyle helâkına karar verilmiş bir topluluktur.¹³⁸ Allah Kur'an'da insanlara zulmetmeyeğini, sadece fâsıkları ve zalimleri helâk edeceğini¹³⁹, iyileri ise helâk etmeyeceğini¹⁴⁰ haber vermektedir.

Ülkelerin ve kavimlerin helâkının ise birden olmayacağını, toplum içinde fitne ve fesadın kol gezdiği, zulmün her alanda yayıldığı ve tevhid akidesinin ortadan kalktığı zamanda meydana geldiğini¹⁴¹ Kur'an'dan okumaktayız. Yüce Allah'ın sünnetinin gereği bu toplumlara hidayetleri ve ıslahı için peygamberler göndermiştir. Fakat toplumun mihenk taşları olan yöneticilerin, kralların, zenginlerin, oranın eşraflarının ve onların arkasından giden haddini aşmış azgınların, o uyarıcılara, ilâhi vahye ve onun getirmiş olduğu toplumsal değerlere karşı çıktıkları gibi; çoğunluğu oluşturan yığınların ise buna sessiz kaldığı zamanlarda¹⁴² helâkın gerçekleştiğini âyetlerden okumaktayız.

¹³⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/1060.

¹³⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 495.

¹³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/448.

¹³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/1080; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 8/272.

¹³⁹ el-En'âm 6/47, el-Ahkaf 46/35.

¹⁴⁰ Hûd 11/117.

¹⁴¹ eş-Şuarâ 26/208, el-Kasas 28/59.

¹⁴² el-Kasas 28/78-82.

Bir toplumun ilerlemesi veya gerilemesi o toplumu yönlendiren hem siyasi erkin hem de ekonomiyi elinde tutan güç ve makam sahibi olanların elindedir. Halk dediğimiz toplumun geri kalanları da onları takip edip onlara uyum sağlamaktadır. Bunu çok iyi bilen Peygamberimiz (a.s.)’de başka kavimleri ve ülkeleri İslâm’a çağırırken ilk başta oranın yönetici tabakasını (mele ve mütreflerini) tebliğ etmiştir. Devletlerin siyasi erkânına elçilerle mektuplar göndermiştir. Onları ve tebaasını İslâm’a çağırmıştır. Habeşistan’ı tebliğ ederken ilk başta oranın kralı Necaşi’yi dine çağırılmış. Kendisiyle beraber askerlerinin de İslâm dinine girmesini tavsiye ettiğini söylemiştir.¹⁴³ Hz. Muhammed tebliğ maksadıyla Mısır halkını irşad etmek için onların adına Mısır Mukavkıs’ı mektupla dine çağırılmış ve “Şayet bundan kaçacak olursan, bütün koptların günahları da senin üzerine toplanacaktır” deyip bütün sorumluluğu ona yüklemiştir.¹⁴⁴ Bununla beraber Bizans İmparatoruna, İran’ın başında bulunan Kısra’ya da mektuplar göndererek hem halkını hem de siyasi liderlerini İslâm dinine çağırmıştır. Bu şekilde Rasulullah (a.s.), siyasi liderler önderlik edip İslâm dinine girerlerse arkalarından halklarında dine gireceklerini bildiğinden onların günahlarının da liderlere ait olduğunu söyleyerek onları gelecekte karşılaşacakları ilâhi cezayla tehdit etmiştir.

Toplumların küçük ama ayrıcalıklı bir azınlık tarafından yönetilmesi ve yönlendirilmesi sadece geçmiş toplumlara ait bir durum değildir. Günümüz modern ve teknoloji çağının toplumlarına da ait bir durumdur. Günümüz Marksist yaklaşımına göre siyaset, hukuk ve din gibi üst kurumlar ekonomiye bağlı olgulardır. Bu üst kurumlar arasındaki mücadele aslında sosyal sınıfların kendi aralarındaki mücadelenin tezahürüdür. Marksist, sosyal ve politik değişimin belirleyicilerinin ekonomik güç olduğunu ifade eder. Bu şekilde toplumları yönlendiren kurumların ekonomik güç sahiplerinin elinde bulunmaktadır.¹⁴⁵

Modern siyaset sosyolojisinde, “sınıf ve elit teorisi”, var olan bütün toplumlarda seçkinler azınlığının siyaseti oluşturması kaçınılmaz ve değiştirilmesi mümkün olmayan bir durum olduğunu ifade eder. Bu teoriye göre, bütün kararları

¹⁴³ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), 1/297.

¹⁴⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/315-316.

¹⁴⁵ Mehmet Bağcıvan, *Mekki Sürelerde Sosyal Baskı* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 14-15.

alan ve uygulayanlar küçük bir azınlıktan ibarettir. Bu elit küçük grup, genel olarak kendi menfaatini düşünen, dışa kapalı, toplumda her türlü üretim ve siyasi araçlara hâkim olan ve elinde bulunan bu avantajları kullanarak toplumu yöneten kişilerden oluşur.¹⁴⁶ Yani toplumun siyasi ve ekonomik güç sahipleri, azınlık olmalarına rağmen, sahip oldukları güç ve avantajları sebebiyle alt sınıflar tarafından model alınmakta, toplum içindeki ayrıcalıklı konumlarını kullanarak toplumu yönlendirip onlar üzerinde bir baskı oluşturabilmektedir.

Bu gerçekler toplumun liderlerinin ve yönetim erkânının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Kavimlerin, devletlerin liderleri ne kadar iyiye, arkasındaki toplumda iyi olacaktır, onlar zalim ve hem itikâdî hem de ahlâki açıdan bozuk ve sapkın ise arkasındaki toplumlar da öyle olacaktır. Bundan dolayı Yüce Allah bozulmaya başlamış olan bir toplumun iç dinamiklerin sonucuyla mütrelerin gelmesiyle, o toplumun helâka doğru gideceğini bize anlatmaktadır. Bundan dolayı İsrâ Sûresi 16.âyette böyle yozlaşan bir toplumun helâkı için o toplumun başına mütref olan yöneticilerin getirileceğini, bu şekilde helâkın gerçekleştirileceğini¹⁴⁷ anlıyoruz. Fahrettin Râzî'ye göre; Âyette helâkın “demar” kelimesiyle anlatılmış olması, oranın “*kökünü kazımak, hiçbir eser bırakmamak*”¹⁴⁸ suretiyle helâk etmek demektir.

İnsanlık tarihinde, bir milletin toplumsal değerleri çöktüğü ve medeniyeti de yaşlandığı zaman, bütün umutların yeşermesi ve mutlu insanların çehreleriyle dolaşması için yaratılan toprak dahi onları çekemez hale gelir. Bir takım oyun ve hilelerle varlıklarını bir süre devam ettirebilseler de artık onların dünyayı terk etmesi kaçınılmazdır. Çünkü böyle bir toplumun Yüce Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu sonla, helâkla mücadele etmeye güç ve takati yoktur.¹⁴⁹

Allahu Teâlâ bir kavmi helâk etmede bir sünnetinin olduğunu Kur'an-ı Kerim'de görmekteyiz. Oda peygamber göndermeden bir kavmi helâk etmeyeceğidir. Kullarını kendi ilâhî hükümleriyle karşı karşıya getirmeden, onlara

¹⁴⁶ Bağcıvan, *Mekki Sürelerde Sosyal Baskı*, 15.

¹⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/1080; Mâturîdî, *Te'vilâtü'l Kur'an*, 8/272; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 1271.

¹⁴⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14/430.

¹⁴⁹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 104.

hidayet ve delalet yollarını göstermeden, hak ve batılı ayırmadan, cennet ve cehenneme götüren kuralları açıklamadan yok etmediğidir. Bundan dolayı İsrâ Sûresi 17/16. âyetin siyak ve sibakına bakıldığında İsrâ Sûresi 16/15. âyette “*Biz bir peygamber gönderinceye kadar kimseye azapta etmeyiz.*” buyurarak helâk edilecek olan kavime Peygamber gönderilmiş olup fakat toplumun liderleriyle beraber halkların fıkta, zulümde, haddi aşmada ve Allah’ın gönderdiği ilahi kuralları çiğnemedede pervasızlaştığı bir toplum olduğunu anlamaktayız.

Bir toplum ahlâki olarak olumsuz ve kötü yollara saptırıldı mı düşünüp doğru bulma yeteneğini kaybeder ve artık kendilerini hayra götürecektir doğru kararlar alamazlar. Bundan sonra o toplum hakiki gayesini ve hedefini bulamaz, çünkü o başıboş kalmıştır. İşte tam toplumun ne yapacağını bilemediği bir durumda Allah o millete peygamberini yollar, o da o milleti doğru yola istikamete çağırır. Kötülükler ve sapkınlıklar toplum içinde yaygınlaşıp, artık onlar tarafından meşru olarak görülmeye başlanmışsa Allah tarafından gönderilen elçiler onlar için düzenlerini ve alışkanlıklarını bozacak biri olarak görülür. Bundan dolayı Allah’ın elçisini reddederler ve onun yapmış olduğu çağrı onları rahatsız eder.¹⁵⁰ İsrâ 16. âyette anlatılan kavim içinde Allah’ın sünneti değişmez olduğuna göre, kendisine peygamber gönderilen bir kavimdir. Fakat peygamberin getirmiş olduğu hakikatlere sırtını dönmüş kavmin şımarık ekonomik güç sahipleri ve yöneticileri ellerindeki imkânlarına, siyasal, askeri ve ekonomik güçlerine ve bulunduğu makama güvenerek azgınlamışlar ve arkasından da toplumunu da helâka götürmüşlerdir.

Kur’an-ı Kerîm’de Allahu Teâlâ birçok âyette helâk olan kavimlerden ve toplumlardan bahsetmektedir. Bu toplumları helâk götüren birçok sebepleri de Kur’an-ı Kerîm açıklamaktadır. Allahu Teâlâ ezelde tarih içerisinde nasıl davranacağını belirlemiş ve bu davranış tarzını değiştirmeyeceğini ifade etmiştir. Tarihin başlangıcından beri Allah değişmez bir tavır sergilemektedir ve bu tavır ileride de aynı kalacaktır.¹⁵¹ Allah-u Teâlâ’nın tarih üzerindeki bu değişmez

¹⁵⁰ Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, 103-104.

¹⁵¹ Ömer Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması* (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 33.

kanunlarına “sünnetullah” denmiştir. Bu bağlamda aslında sünnetullâh Allah’ın “tarihi yasalarını” anlatan bir ifadedir.¹⁵²

Kur’an’ın birçok âyetinde, yüce Allah’ın tarihte geçerli olan sünnetinin bütün insanlar için geçerli olduğunu açıklar.¹⁵³ Sürekli olarak insanlık tarihi boyunca insanların ve toplumlar için belirli kuralların, belirli ölçülerin uygulandığını Müslümanlara hatırlatılmakta ve bu hatalara düşmemeleri için uyarılmaktadır. Buna göre toplumların müreffeh bir yaşamama mı, yoksa acı bir helâka mı gittiğini onların yapıp ettiklerinden ve izledikleri yoldan çıkartabiliriz. “Medeniyetin veya toplumun tarihi seyrini etkileyen en önemli faktörlerden bazıları şunlardır: Fert veya toplumun ruhi durumu, ahlakiliği, hayata bakışı, insanlar arasındaki ilişkilerin şekli, Allah ve varlık karşısında takındığı tavır ve konumu belirler.”¹⁵⁴

Yüce Allah’ın insanların ve toplumların üzerindeki tarihi yasaları, insanın eylemlerine göre tezahür etmektedir. Bu eylemler hayırsa sonuç hayır olacaktır, şer ise sonuç şer olacaktır. Yani insan ve toplumlar kendi eylemlerinin sonucunu yaşayacaktır. Kendi kaderini kendi yaptıkları hazırlayacaktır. Allah (cc)’de bunu yapmasına güç verip ona izin verecektir. İnsan Allah (cc)’nin kaderinin elinde etkisiz bir piyonda değildir. Allah (cc)’in kudretinden ve iradesinden tamamen uzak bir konumda da değildir. Allah (cc) izin vermese ve ona güç vermese insan yapmak istediklerinin hiçbirini yapamaz.¹⁵⁵

Kur’an âyetlerinde bir toplumun yeteri kadar uyarılmadığı¹⁵⁶ veya tam bir ahlâki dejenerasyona uğramadan helâk edilmediğini okumaktayız. Nitekim Allah Teala Kasas Sûresi 28/59. âyette “*Merkezinde halka âyetlerimizi okuyan bir peygamber göndermedikçe rabbin memleketleri helak etmez. Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helak ederiz*” ve Hûd Sûresi 11/117. âyette “*Rabbini, halkı iyilik peşinde olan ülkeleri haksız yere helâk edecek değildir.*” buyurarak helâk

¹⁵² Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, 139.

¹⁵³ el-Ahzâb 33/62, Fâtır 35/43-44, Hûd 11/117, el-En’âm 6/131.

¹⁵⁴ Güneş, “Kur’an’da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”, 64-67.

¹⁵⁵ Muhammed Kutub, *İslami Açıdan Tarihe Bakışımız*, çev. Talip Özdeş (İstanbul: Risale Yayınları, 2007), 57.

¹⁵⁶ “*Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapsın olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.*” İsrâ 17/15.

olan toplumlar için belirli bozulmuş ve fesada uğramışlıktan sonra gerçekleştiğini haber vermektedir.

İbn Haldûn'a göre; yıkılış sürecine girmiş bir toplumda, kavimde veya bir devlette dinle olan münasebetlerde bir bozulma olup iyiye gitmiyordur. Dinle ilişkisi iyiye gitmeyen devletin yıkılması yakındır. Devleti ayakta tutan, sağlam olmasını sağlayan en önemli etken dindir. Din ve dini değerler olmazsa o toplumu ve devleti çökmeye götüren kapılar aralanmış olur. Mesela, paylaşma ve dayanışma olmayacak, aşırı tüketim artacak, devlet zulme başlayacak, devlet bunu telafi etmek için tedbirler alacak ve halka vergilerle baskılar yapacak ve bunun sonucunda huzursuz ve zulüm altındaki halk, devleti yıkıma götürecektir.¹⁵⁷ Bundan dolayı yozlaşmış toplulukların en temelinde dini değerlerden uzak, zulümü kendi menfaatleri için halklara baskı aracı olarak kullanan devlet erkânı bulunmaktadır.

Âyette geçen "helâk" kavramının anlamsal çerçevesine baktığımızda. Helâk Türkçede; ölme, öldürme, yok olma,¹⁵⁸ mahvolma, perişan olma, çok yorulma, bitkin duruma gelme¹⁵⁹ vs. manalarına gelmektedir. Arapça dilinde ise; genellikle üç anlamda kullanılmıştır.¹⁶⁰

1-Bir şeyin kaybedilmesi veya kaybedilen şeyin kaybedenin yanında olmaması

2-Bir şeyi fiziksel olarak değişmesi ya da bozulup ifsada uğramış olması

3-Ölüm anlamında kullanılmaktadır.

Bununla beraber; bir şeyin yaşam alanından kaldırılması, iptal edilmesi ve kökten varlık âleminden yok edilerek ortadan kaldırılması olarak da kullanılmıştır.¹⁶¹ Kavramsal olarak bakıldığında helâk; Allah'ın varlık âlemine ilahi bir müdahalesidir. Kur'an-ı Kerim'de inanç bakımından insanların kâfir olanlarının ve ahlak bakımından nankör ve âsi olanlarının, refah ve nimetlerle şırmış olan önderlerinin

¹⁵⁷ Sevinç Bural Gökbulut, *Kur'an-ı Kerim'de Mekki Sürelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 24-25; Güneş, "Kur'an'da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü", 64-67.

¹⁵⁸ TDK, *Türkçe Sözlük*.

¹⁵⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 481.

¹⁶⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 1118-1119; Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 5/4311.

¹⁶¹ İsfahânî, *Müfredât*, 119.

toplumsal düzenini bozan yaşantılarını ve faaliyetlerini ortadan kaldırmak için yapılan ilâhi önlemlerdir. Nitekim Allahu Teâlâ Hûd Sûresi 11/100-101. âyetlerde “İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri böyle. Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş. Onlara biz zulmetmedik; onlar kendi kendilerine zulmettiler. Rabbinin hükmü geldiğinde Allah’ı bırakıp da taptıkları tanrıları onlara hiçbir şey sağlamadı; zararlarını artırmaktan başka bir işe yaramadı.”¹⁶²

Kur’an-ı Kerîm’de helâk; azap,¹⁶³ korku,¹⁶⁴ yokluk ve fakirlik¹⁶⁵ içinde kullanılmaktadır.

Allahu Teâlâ bir toplumu günahattan hemen sonra helâk etmediğini, mühletler verdiğini tam azgınlaştıkları¹⁶⁶ ve zulüm de ısrar ettikleri vakit¹⁶⁷ helâkın geldiğini, suçsuz hiçbir kavmi helâk etmediğini,¹⁶⁸ sadece zalim kavimleri, kasabaları yok ettiğini,¹⁶⁹ her ümmetin bir süresi olduğunu, süreleri geldiği zaman gecikmeyeceğini¹⁷⁰ okumaktayız.

Helâk olayı genel olarak bakıldığında olumsuz manada toplumsal bir değişmeden sonra ortaya çıkmaktadır. Toplumsal ve ferdi manada fitratın bozulduğu, insanların kargaşa ve zulüm arasında aslı vazifelerini yerine getiremeyecek boyuta ulaştıklarında gerçekleşmiştir. Allah’ın yeryüzünün bozulan dengesinin yeniden inşa edilmesi amacına yönelik bir takdiridir.¹⁷¹ Burada helâkın Allah’ın kullarından bir ölç alma veya haddini bildirme olmayıp, bozulan düzenin tekrar inşası ve imarına fırsatlar doğurmaktır. Toplumlarla beraber bozulan insan kişiliklerini, davranış bozukluklarını ve onlardan doğacak nesilleri de tekrar imar etmeyi hedeflemektedir. Bozulan toplumların helâkını, Kur’an’ı Kerîm’de Allah’ın bir sünneti olarak görüyoruz. Hatta bunun zaman içerisinde “Sünnetullah” ifadesiyle kavramlaştığı görülmektedir.

¹⁶² el-Fecr 89/6-14, el-İsrâ 17/16 vs.

¹⁶³ el-En’âm 6/26

¹⁶⁴ el-A’râf 7/175.

¹⁶⁵ el-Hacc 22/45.

¹⁶⁶ Fâtır 35/45; el-Hacc 22/48.

¹⁶⁷ el-Kasas 28/59.

¹⁶⁸ Hûd 11/117.

¹⁶⁹ el-Kasas 28/59.

¹⁷⁰ Fâtır 35/45; el-Hacc 22/48, el-Kasas 28/59, Hûd 11/117, Yunus 10/49.

¹⁷¹ Abdullah Emin Çimen, “Helak Devam Eden Bir Süreç midir?”, *Usul İslami Araştırmalar* 2/4 (2005), 40.

Âyette “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde oranın mütreflerine emirler veririz” cümlesindeki “emirler” ifadesi hakkında müfessirler birtakım farklı görüşler bildirmişlerdir. Bunlardan Zemâhşerî buradaki emrin mecazi anlamda kullanıldığını, yoksa gerçek anlamda kullanılmış olsa bunun “fâsıklık yapın” anlamına geleceğini ki, bu da Allah’ın kulları üzerindeki muradına ters düşeceğinden dolayı bunun olamayacağını söylemiştir.¹⁷² Bu da, Allahu Teâlâ kullarına nimetleri verdikçe vermiş, kulları da bu nimetlerin kendilerine verdiği rehavetle, bolluk ve refahın içerisinde şükürü ve vereni unutup günahlar ve âsîlikler yapıp bunun da verilen nimetleri bahane göstererek, nimetlerle kendilerine emir verilmiş gibi, nimetleri günahlarına ve taşkınlıklarına bir sebep olarak görmeleri ve ona göre davranmalarını diye açıklamıştır.

Oysaki Allahu Teâlâ kullarına nimetleri, şükretsiner ve onunla hayır işlerinde koşuştursunlar ve bu şekilde iyi kul olsunlar¹⁷³ diye vermiştir. Fakat böyle yapılmayıp iyilik yerine kötülük, itaat yerine âsîlik, ıslah yerine fesadı yaydıklarından dolayı Allah onlar üzerine azabı ve helâkı sünneti olarak uygulamıştır.

Zemâhşerî emretmeyi mecâzi olarak anlaşılması gerektiğine ait görüşüne Fahrettin Râzî itiraz edip ulemanın çoğunluğunun bunu şu şekilde anlamadığını ifade etmiş ve bunun: “Biz onlara, iman ve taat demek olan sâlih amelleri yapmalarını emrettik ama onlar sırf inatları yüzünden bu emre muhalefet ederek fiska yöneldiler.”¹⁷⁴ olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir.

Diğer müfessirlerin çoğu ise; genel manada bu fiili “emr” den gelen bir kelime olarak anlamışlar; “emrederiz” şeklinde okumuşlardır. Yani biz, onların ileri sürececek bir mazeretleri kalmamak üzere uyararak, korkutmak ve tehdit olmak üzere onlara itaati emrederiz de onlar bize isyan ederek itaatın dışına çıkarlar ve toplumda günah ve fiski yayarlar. Bundan dolayı da toplumun helâkına sebep olmuşlardır.

¹⁷² Zemâhşerî, *Keşşâf*, 1080-1082.

¹⁷³ el-Bakara 2/148, el-Mâide 5/48, el-Mü’minun 74/61.

¹⁷⁴ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14/429.

Birçok tefsirde kıraat farklılıklarından dolayı emir kelimesinin birkaç manaya geldiğini görmekteyiz. Yedi kıraat imamına göre, meşhur olan okuyuş, medsiz ve şeddesiz olarak “emerna” şeklinde okuyuştur. Bunun dışındaki okuyuşlardan birincisi, Ebu Amr Hz. Ali’den aldığı kıraatidir ki mim harfini şeddeli okuyarak (emmerna) “âmirlik makamına getiririz, yönetici yaparız” manasında okunmuştur. Yani, o toplumun nimetlerden şıarmış kötülerini o topluma musallat eder, onlara yönetici yaparız. Onlarda o toplumda kötülüklerin ve isyanların artmasına sebep olurlar. Bundan dolayı da biz onları helâk ederiz, manasına gelmektedir.¹⁷⁵ İbni Kesir’de tefsirinde buradaki emir kelimesinin “*onların varlıklarını başlarına emir kılıyorsunuz da orada fâsıklık yaparlar.*” manasında anlamının daha doğru olacağını ifade edip, Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbas’tan bu ayeti bu şekilde okudukları ifade etmiştir.¹⁷⁶ Bu şekilde toplumun elindeki mal, makam, güç ve nüfus açısından azmış olanlarını onların başlarına getirip, orada fısın, zulmün ve her türlü adaletsizliğin yayılmasına sebep olurlarda o toplumu helâka götürürler manasını vermişlerdir. Nâfi ve İbn Abbas ise bunu medli okuyarak, “âmernâ” yani “çoğaltırız” manasında kullanılarak, onların zorbalarını ve amirlerini çoğalttık anlamına gelmektedir.¹⁷⁷

Kur’an’ın okuyuşundaki kıraat farklılıklarından çıkan bu anlam farklarını ele aldığımızda aslında her birinin mana açısından birbirlerine muhalif olmayıp aslında birbirlerini tamamlayan farklı açılımlar ve manalar getirip zenginleştiren okuyuşlar olduğunu görmekteyiz. Asıl olarak Yüce Allah’ın hiçbir zaman hiçbir kuluna ve hiçbir topluma zulüm etmediği, onların aslında yaptıkları eylemlerle kendilerine ve toplumlara zülüm ettiğini anlatmaktadır. Genel olarak “emernâ” diye okunan kelimeyi “âmernâ” şeklinde okunuşla “orada fesad çıkaranları çoğalttık” veya bu fiili “emmernâ” şeklinde okunuşla “orada fesad çıkaranları emir kıldık” diye okunmuş olsa düz mantıkla sanki, mütreflerin davranışlarının ve zulümlerinin faturasını Yüce Allah’a çıkarmış oluruz.¹⁷⁸ Yani helâk edilecek toplumun aslında helâkına götürecek sebepleri Allah’ın kendisinin isteği ile ortaya çıkardığı ve toplumun ve onları

¹⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruç Yayınları, 2000), 256; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14/432.

¹⁷⁶ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 1271.

¹⁷⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 14/433; Kurtubî, *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, 357; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l Kur’an*, 8/272; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 1271-1272.

¹⁷⁸ Ekrem Bayat, *Kur’an’da Allah Merkezli Anlatımlar* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 117.

oluşturan fertlerin bir payı olmadığı anlamını yüklemiş gibi olmaktadır. Bunun kabul edilmesi mümkün değildir.

Yüce Allah İsrâ Sûresi 17/16. âyetten öncesinde “*Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik*”¹⁷⁹, “*Kim doğru yolu seçerse kendi iyiliği için seçmiştir, kim de saparsa kendi zararına sapsın olur. Hiç kimse başkasının günah yükünü üstüne almaz. Biz bir resul göndermedikçe azap da etmeyiz.*”¹⁸⁰ ifade ederek insanların, başka bir kimsenin yaptıklarını yüklenemeyeceği ve ancak kendi yaptıklarının sonucunu hem bu dünyada hem de âhirette mesul olacağını zikretmiştir. Bunun zıddı Yüce Allah’ın mutlak adaletine gölge düşürür.

Yüce Allah Kur’an’da kâinatta var olan bir nizamın varlığından bahsetmektedir. İnsanlık tarihi de bu nizama göre yürümektedir. Ölçsüz, kuralsız ve nizamsız bir yürüyüş değildir bu. Kâinatta her an geçerli olan kanunlar ve kurallar vardır. Bu bağlamda bir bireyin bir cemaatin, bir ümmetin, bir devletin ve bir topluluğun tabi olduğu düzen aynıdır. Birbirlerine öncelikleri yoktur. Hepsine Allah’ın koyduğu sünnetler hâkimdir. O kimseye has kılınmayıp geneldir ve değişmezdir. Bu sünnetler insanların fiilleri vasıtasıyla ve bu fiillere göre cereyan etmektedir. Bu fiiller hayırsa hayır, şerse şerdir. Tarihteki hareketine ve aynı şekilde âhiretteki hareketine kendi karar vermektedir.¹⁸¹ Fakat bu özgürlüğü içinde, bağımsızda değildir. İnsanların fiillerinin aslı kesbi olarak kula, yaratma olarak ta Yüce Allah’a aittir.¹⁸² Allah’ın âlemde koyduğu yasa gereği fert ve onun oluşturduğu toplumlar sonuçlarına razı olmak şartıyla yaptıklarında serbest bırakılmışlardır. Yüce Allah insanlara bu serbestlikle beraber başıboşta bırakmamıştır. Onlara hayat içinde rehberlik edecek, manevi yollarını aydınlatacak peygamberler göndermiştir. Yüce Allah “*Biz peygamberler göndermedikçe azap etmeyiz*”¹⁸³ buyurarak insanların peygamberler vasıtasıyla ilâhi mesajlarla doğru yola yönlendirmek istemiştir. Buradaki "emir" zorlama değil, Yüce Allah’ın koymuş olduğu sosyal yasa anlamındadır.¹⁸⁴ Bu âyette belirtilen yasa Kur’an’ın genel anlatım tarzı içinde bu

¹⁷⁹ el-İsrâ 17/13.

¹⁸⁰ el-İsrâ 17/15.

¹⁸¹ Kutub, *İslami Açından Tarihe Bakışımız*, 56.

¹⁸² Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*, 78.

¹⁸³ el-İsrâ 17/15.

¹⁸⁴ Bayat, *Kur’an’da Allah Merkezli Anlatımlar*, 117.

şekilde ifade edilmiştir. Kâinatta her şey Allah'ın emri ve izniyle ortaya çıkmaktadır. Allah insanlara ve toplumlara bozgunculuğu ve fesadı yapmalarına ve mütref insanları başlarına getirmelerine izin vermiştir. Onların bu fillerini de sebep ve sonuç gereği kendi yaratmıştır. Kâinatta olan her şey belirli kanunlara göre işlemektedir, fakat bu işleyiş Allah'tan bağımsız değildir.¹⁸⁵ Ancak Allah kimseye haksız yere azap edecek değildir. Her şey bir sebep sonuç dahilindedir. İnsanlar ve toplumlar Allah'ın emirlerine muhalif olup, ıslah olmaz bir duruma gelince de Allah onların cezalanmasını diler ve gereğini yapar.

Kur'an dili Allah merkezli bir dildir. Yani gerek ifade tarzı, sözleri ve yönlendirmeleri ile ve gerekse evrende meydana gelen her bir olayın arkasında Allah'ı hissettirmesi ve kelamın sahibinin Allah'ın olduğunu ifade etmektedir. Kur'an'ın indiği zaman ve toplum dikkate alındığında müşrik bir topluma Allah'ın birliğinin ve kudretinin yansımadığı bir anın olmadığı, her olayın ve her fiilin mutlak failinin Allah olduğu mesajı verilmektedir.¹⁸⁶ Mekkeli müşrikler, Allah'ı mutlak yaratıcı kabul eden,¹⁸⁷ fakat genel olarak âhirete iman etmeyen ve Allah'a da putlarla ortak koşan bir millettir. Onlara göre var olan Allah aşkın, yüce ve ulu bir varlıktır, ulaşılamazdır. Putları, ulaşılamaz olarak gördükleri Allah'a ulaşmak maksadıyla kendilerine şefaet etmeleri için tapıyorlardı. Yüce Allah'ın ne kadarda rubûbiyetine, yaratıcılığına inanmış olsalar da O'nun uluhuyetine inanmıyorlardı. O'na yeryüzünde hiçbir tasarruf hakkı vermiyorlardı. Bundan dolayı putları Allah'ın eli olduğuna inanıyorlar, putları memnun etmenin Allah'ı memnun etmek olduğunu düşünerek onlara tapıyorlardı. Allah'ın kudretini ve yeryüzünde tasarrufunu kabul etmeyen şirk topluma gelen Kur'an'ı Kerim'in tevhid inancının yerleşmesi ve Allah'ın kudretine ve gücüne vurgu yapılması, kusursuz bir ilah anlayışının takdim edilmesi gerekmektedir. Bu gereklilik ilâhi kelamın üslubunu teosentrik¹⁸⁸ bir yapı kazandırmıştır. Hatta bununla da kalmayarak kula ait fiil ve eylemler dahi Allah'ın eylemi gibi anlatılmak suretiyle şirk inancına meydan okuyan bir ilâh sunulmuştur. Bundan dolayı da bu âyette de Allah insan ve toplumların eylemlerinin kendi eylemi

¹⁸⁵ Özsoy, *Sünnetullah Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması*, 78.

¹⁸⁶ Bayat, *Kur'an'da Allah Merkezli Anlatımlar*, 3.

¹⁸⁷ el-Ankebût 29/61.

¹⁸⁸ Teosentrik: Tanrı merkezli anlatım.

gibi anlatılarak tevhid akîdesine vurgu yapılmak istenmiştir. Kur'an Allah'ın yaratmasını sadece Hz. Âdem'le sınırlamayıp kıyâmete kadar devam eden bir süreç olarak anlatmaktadır.¹⁸⁹ "Emrettik" ifadesiyle fesada uğrayan, artık ıslahı mümkün olmayan toplumları Allah'ın yeryüzünde koymuş olduğu sosyal yasa gereği, sebep ve sonuç dahilinde başlarına mütref bir yöneticinin geldiğini buna da Allah'ın izni ve yaratmasıyla ortaya çıkabileceğini anlatmak için bu şekilde ifade edilmiştir. Yani bu durum Kur'an'ın Allah merkezli anlatımıyla alakalıdır. Yoksa insanlar ve toplumlar yazılmış bir kaderin sadece figüranı değil, bizâtihi hem senaristi hem de başrol oyuncusudur.

Allah hiçbir toplumu ve insanı hak ettiğiinden farklı olarak yeryüzünde istihdam etmemiştir. Bir toplumun yaratılış itibariyle diğer toplumdan hiçbir düşüklüğü veya hiçbir üstünlüğü yoktur. İnsan ve toplumlar Allah'ın koyduğu sosyal yasa gereğince varlıklarını sürdürmektedir. Hepsi kendi kaderini kendi eylemleriyle gerçekleştirmektedir. Sonuçlarına da kendileri katlanmak zorundadır. Bu sünnetler dakik ve mükemmel olup sapmaz, sağa sola meyletmez. Kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. İyi niyet ve kuruntudan etkilenmez. Ancak insanın eylemlerinden etkilenir. Allahu Teâlâ; *"Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz."*¹⁹⁰ *"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."*¹⁹¹ *"Biz, ülkeleri ancak halkı zulümde ısrar edince helâk ederiz."*¹⁹² buyurmuştur. Yüce Allah hiçbir kimseyi fisk işlemeye sevk etmez ve zorlamaz. Fakat mütreflerin arkasında onların yaptıklarına ses çıkarmayıp, mücadele etmeyen halk kendi içlerindeki azgın elebaşlarının faaliyetlerine müsamaha göstererek kötülüklerin yayılmasına neden olurlar.¹⁹³

¹⁸⁹ Bayat, *Kur'an'da Allah Merkezli Anlatımlar*, 2-3.

¹⁹⁰ er-Ra'd 13/11.

¹⁹¹ en-Nisâ 4/147.

¹⁹² el-Kasas 28/59.

¹⁹³ Seyyid Kutub, *Fîzilâl-il-Kur'an*, çev. Emin Saraç vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968), 9/297.

İnsanların ferdi bazda sorumlulukları vardır. Bunun yanında ise, belli ölçülerde sosyal sorumlulukları vardır. İnsanın toplumun içerisinde, kendisi bir kötülük yapmasa bile “emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker” yapmayıp kötülüklerin önünde bir set olmadığı için, toplumsal alanda sorumluluklarını yerine getirmemenin sonucuna katlanmak zorundadırlar.¹⁹⁴ Bu durumu peygamber efendimiz (a.s.) şöyle anlatmaktadır: “Allah’ın emirlerini getirenlerle o emirleri terk edenlerin durumu, bir gemiye birlikte binmek suretiyle kimisinin üst kısma, kimisinin de geminin alt kısmına yerleşmiş olduğu bir topluluğun durumuna benzer. Alt kısma yerleşenler su içmek istediklerinde yukarı kısımda oturanlara uğrayarak şöyle dediler: “Keşke bulunduğunuz yerde bir delik açsak da üstümüzde oturanları hiç rahatsız etmesek.” Şayet üst kısımdakiler onları kendi hallerine terk ederlerse, istemeseler bile hepsi birden helâk olurlar. Ancak onları yapmak istedikleri işten menederlerse, onlar ve onlarla beraber hepsi kurtulurlar.”¹⁹⁵ Yani bir toplumun bütün fertleri o toplumun iyiliğinden ve engellemezse kötülüklerinden ve onun sonuçlarından sorumludur. Toplumun azgın elebaşlarının yapmış olduğu taşkınlıklara dünyalık menfaatlerime aykırı değil demeyip, onlara karşı durmalıdır.

İsrâ Sûresi 17/16. âyetin devamında, “onlar (mütrefler) ise orada günah işlemeye devam ederler” zikredilmektedir. Burada fîsk kavramı sözlükte; “taze hurma kabuğunu yarıp dışarı çıkmak, belirli bir sınırı aşma”¹⁹⁶ anlamına gelmektedir. Terimsel çerçevede manası ise; Allah’ın yapmasını nehiy ettiği büyük günahların işlenmesi ve dinin emir ve yasaklarına, büyük küçük fark etmeden aykırı davranılmasıdır.¹⁹⁷ Kişinin şer’in sınırından çıkma olup her türlü sınırı aşmaları kapsamaktadır. Bunu yapan kişiye ise, fâsık denilir. İsfahânî’ye göre fîsk; bir kimsenin dini hükümlere bağlanıp doğruluğunu tasdik ettikten sonra onların tümünü veya bir kısmını ihlal etmesidir.¹⁹⁸ İsrâ Sûresi 17/16. âyette Yüce Allah mütreflerin toplumun başlarına musallat olarak, küçükten büyüğüne bütün günahları işledikleri ve bununda ıslahı mümkün olmayınca da bütün bir toplumun helâkın

¹⁹⁴ Kutub, *İslami Açıdan Tarihe Bakışımız*, 96.

¹⁹⁵ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, çev. Kamil Miras (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987), “Şirket”/1107.

¹⁹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 796.

¹⁹⁷ Ali Şafak, “Fîsk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/37.

¹⁹⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 796.

gerçekleŖeceđini okumaktayız. Sûrenin 17. âyetinden itibaren de Allah'ın bütün insanları uyararak, Hz. Nûh'tan sonra böyle birçok kavmin helâk olduğunu ve bunun kıyâmete kadar da böyle devam edeceğini, Allah'ın kimseyi hak yola zorla getiremeyeceğini ve dünyayı isteyene dünyayı, âhireti isteyene de âhireti vereceğini zikretmektedir. Sıratı müstakimde yürüyen fertlere ve toplumlara hem bu dünyada hem de âhirette nimetler vereceğini anlatıp, kendisinin kâinata değişmeyen bir nizamının hüküm sürdüğünü hiçbir şeyin tesadüflere terk edilmiş şekilde, ölçüsüz olmadığını insanlara duyurmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİREYSEL VE TOPLUMSAL AÇIDAN “MÜTREF” OLMAYA GÖTÜREN SEBEPLER

İnsan bu dünyaya eşref-i mahlûk olarak gelir. Her haliyle donanımlı olarak var olmuştur. Allah (c.c) Rûm Sûresi 30/30. âyette: “*O halde sen hanîf olarak bütün varlığıyla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*” Allah, bütün insanların doğru ve erdemli olmaya götüreceği temel yönelimlerin doğuştan insanda var olduğunu ve bunu potansiyel olarak taşıdığını anlatmaktadır. İnsanın bu dünyaya gelirken içinde barındırdığı zaafarla beraber, Allah’a karşı sorumluluk bilinciyle yaratıldığını âyetlerden okumaktayız.¹⁹⁹ Bunu Peygamber Efendimiz (a.s.) diliyle “*Her doğan, İslâm fitratı üzerine doğar. Sonra, anne-babası onu Hristiyan, Yahudi veya Mecûsî yapar.*”²⁰⁰ hadisinden öğrenmekteyiz. Onun içindir ki insan, sonradan etraftan sosyal çevresinden almış olduğu terbiyesinin sonucunu kişinin iyiliğine ve kötülüğüne göre ahlakını güzelleştirebilir de bozabilir de. Demek ki insanın çok zalim ve çok cahil olması da, ilerlemesi ve kâmil olması da genel olarak yaratılışının bir gereği değil, sonradan oluşan sebepler ve şartlar dolayısıyladır.²⁰¹ Kur’an’da geçen ve tezimizin konusu olan “mütref” olan insan karakteri de insanda sonradan vuku bulmuştur. Daha doğrusu insanın içinde var olan iyilik potansiyelini zayıflatıp, kötüye evrilmesiyle ortaya çıkan bir karakter özelliğidir. Bu bölümde bu karakterin çıkmasına neden olan sebepleri inceleyeceğiz.

¹⁹⁹ eş-Şems 91/7-8-9-10.

²⁰⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 4/529.

²⁰¹ Mustafa Doğan Karacoşkun, “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 89.

2.1. Nimetlerin Çokluğu

Kur'an'da mütref kavramının anlam alanını âyetlerden incelediğimizde, Yüce Allah'ın kendilerine maddi olarak çok büyük nimetler, imkânlar ve güçler verilen yöneticiler, onların etrafında bulunan bürokrasi takımı ve toplumların ekonomisini elinde tutan zengin kesimler kastedildiğini görmekteyiz. İnsanı mütrefleşmeye götüren nedenlerin başındaki nimet çokluğunun ne anlama geldiğini, insanda ne gibi değişimlere sebep olduğunu inceleyelim.

2.1.1. Nimetin Sözlük Tanımı

Arapçada “n-a-m” kökünden türeyen sözcük; kelime manası olarak: iyilik, ihsan, lütuf, servet, varlık, yiyecek ve içecek olan her şey anlamlarına gelmektedir.²⁰² Nimet, “Allah'ın kullarına bahşettiği her türlü şeydir.”²⁰³ İyi hal, güzel hayat demektir. Hem az hem de çok olan her şey için kullanılır.²⁰⁴ Bolluk ve rahat olan geçime de denir.²⁰⁵

2.1.2. Terim Olarak Tanımı

Nimet: “Mahlûkatın ve özellikle insanın dünyada ve âhirette hayatını kolaylaştırmak ve güzelleştirmek için Allah tarafından karşılıksız olarak verilen her şey.”²⁰⁶ anlamına gelmektedir. Kur'an'da 122 defa geçmiştir; Allah'ın lütfü,²⁰⁷ din, kitap²⁰⁸ Hz. Muhammed,²⁰⁹ sevap,²¹⁰ nübüvvet,²¹¹ rahmet,²¹² iyilik, ikram, ihsan,²¹³ geçim, hayat, rızık bolluğu,²¹⁴ ve İslâm²¹⁵ anlamlarını da içermektedir.²¹⁶

²⁰² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 845.

²⁰³ Zemahşeri, *Keşşâf*, 1/94.

²⁰⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 1071-1072.

²⁰⁵ Firûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 6/523.

²⁰⁶ Fatma Candan Günaydın, “Nimet”, *Temel İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 6/375.

²⁰⁷ el-Mâide 5/11.

²⁰⁸ el-Bakara 1/211.

²⁰⁹ İbrâhîm 14/82.

²¹⁰ Âl-i İmrân 3/171.

²¹¹ el-Fâtiha 1/6.

²¹² el-Hucurât 49/8.

²¹³ el-Leyl 92/19.

²¹⁴ Lokmân 31/20.

²¹⁵ el-Ahzâb 33/37.

²¹⁶ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 528.

Nimeti maddi ve manevi olarak ikiye ayırmak mümkündür. Maddi nimet, daha çok yenilip içilen şeyler olarak değerlendirilse de; aslında insanın dünya hayatında yaşamasını sağlayan her şeydir. Lokmân Sûresi 31/20’de Allah *“Görmediniz mi Allah göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi ve size zahir ve batin (iç ve dış, görülen ve görülmeyen, bildiğiniz ve bilmediğiniz) nimetlerini bol verdi.”* Bakara Sûresi 2/29. âyette *“O Allah ki, yeryüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı.”*

Manevi nimetler ise insanın kendi manevi dünyasıyla alakalı olup, kişinin hem bu dünyasını hem de ahretindeki ebedi mutluluğuna götürecektir. Bunlar; hidayet, iman, peygamberlerin gönderilmesi, kutsal kitaplar, Hz. Muhammed’in varlığı gibi hususlardır.²¹⁷

أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَهُ ظَاهِرَةً وَبَاطِنَةً وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ

“Allah’ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmez misiniz? İnsanlardan, Allah hakkında hiçbir bilgisi olmadan, doğruluk rehberi ve aydınlatıcı bir Kitap bulunmadan tartışanlar vardır.”

Bizim tezimin konusu ise daha çok maddi nimetlerle alakalı kısmıdır. Çünkü “mütref”, Allah’ın kendisine geniş geçim imkânları ve nimetler verdiği ve nimetler içerisinde yüzen zenginler, yöneticiler veya toplumun önde gelenleridir.²¹⁸ Nitekim Sebe Sûresi 34/34. âyette: *“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.” Ardından şunu eklemişlerdir: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.”* mütref olan kimselerin Allah ve peygamberlere olan itirazlarının bahanesi olarak Allah’ın onlara vermiş olduğu mallar, evlatları ve toplumdaki nüfuslarıdır. Kendilerine verilen bu nimet çokluğu onları şükre değil isyana götürmüştür ve onlar; bizler Allah nezdinde değerli insanlarız. Böyle olmasaydık, dünyada bu nimetler bu zenginlikler bize verilmezdi. Bize değil peygamber olduğunu iddia edenlere ve onun arkadaşlarına verilirdi. Allah

²¹⁷ Günaydın, “Nimet”, 6/375.

²¹⁸ Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, 16/99.

bize bu dünyada böyle değerli kıldığından âhireti de değerli kılacaktır diyerek, âhirette de imtiyaz sahibi olacaklarını iddia etmişlerdir.²¹⁹ Peygambere karşıda: Eğer sen iddia ettiğin gibi peygamber olarak gönderilmişsen biz buna senden daha layığız. Çünkü bize verilen servet ve nüfus, seninkinden daha fazladır ve daha üstündür ve senin ve arkadaşların maddi nimetler konusunda darlık çekmesinin sebebini ise senin ve onların Allah dostu olmamalarındandır, diye söylemişlerdir.²²⁰ Bu şekilde maddi nimetleri küfürlerine, zulümlerine, kibirlerine ve şımarıklıklarına bahane yapmışlardır.

Şuarâ Sûresi 26/146-149. âyetlerde Sâlih Peygamberin kavmi Semûd kavminin şımararak, daha önce ataları Âd Kavminin âkîbetlerinin şiddetli rüzgarlarla olması sebebiyle dağları ve kayaları oyarak şatafatlı evler yaptıkları ve bundan dolayı da şımarıdıkları anlatılmaktadır. Âd kavminin başına gelen felâketlerin onların haddi aşmış, yeryüzünde bozgunculuk yaparak, Yüce Allah'a karşı çıktıklarından dolayı helâkla karşı karşıya geldiklerini anlamayıp, ondan ibret almak yerine; onların başına gelen felâketlerin kendi başlarına gelmemesi için kayaları oyarak tedbirler aldıkları ve bunun sonrasında ise, sanki felâketler kendilerine hiç gelemeyecekmiş gibi şımarıdıkları, bundan dolayı da Hz. Sâlih'i yalanlayıp küfürlerine sebep olduğu anlatılır.²²¹

Fahrettin Râzî, Kur'an'da anlatılan Semûd kavminin malla olan imtihanında kaybını açıklarken, insanlığın zenginlikle imtihanının fakirlikle imtihandan daha zor olduğunu bundan dolayı fakirliğin zenginlikten daha iyi olduğunu ifade etmektedir. Çünkü; gurur ve üstünlük duygusunun ve başkalarını küçümseme alışkanlığının; mal çokluğu, insanlar üzerinde hâkimiyet kurma ve itibar arzusunun tabii sonucu olduğunu açıklamıştır.²²² Bununla beraber mal ve evlad ise; insanı Allah karşısında meşgul eder ve O'ndan uzaklaştırır.²²³

²¹⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 16/99.

²²⁰ Matürîdî, *Tevîlâtü'l Kur'an*, 11/486-487, Bursevî, *Rûhu'l Beyân*, 16/99.

²²¹ Karaman, *Kur'an Yolu*, 4/166.

²²² Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, 17/361.

²²³ Fahrettin Razi, *Tefsîr-i Kebîr*, 18/351.

Nimetlerin çokluğu (buradaki nimet maddi nimetler), insanları rahatlığa ve lükse götürür. Her istediğine kolay ulaşan ve lükse alışmış insanların bulunduğu toplum; manevi denetim mekanizmasını ve toplumsal disiplini yavaş yavaş kaybeder. Zaman içerisinde maddi gücü elinde tutan kesimin zulüm yapması, zayıfların ve güçsüzlerin haklarının bunlar karşısında olmamasına ve diğer insanların buna tepkisiz kalmasına veya ona destek olunmasına sebep olmaktadır.²²⁴ Kur'an, insanların dünya nimetlerini kullanmasına ve onunla işlerini kolaylaştırmasına karşı çıkmamaktadır.²²⁵ Fakat, toplumsal huzur için tehlikeli olan ise; birbirleri için fedakarlığa göğüs germe duygusuna karşı, insanları isteksizleştiren konfor düşkünlüğüne karşıdır. İnsanların ellerindeki nimetleri birbirlerine karşı güç göstergesi haline getirip zulme, kargaşaya ve haksızlığa sebep olmasına karşıdır.²²⁶

İbn Haldûn toplumda bulunan zenginlerin içlerinde buldukları bolluk ve israf sebebiyle zamanla farkına varamadıkları alışkanlıklar edindiklerini ve bu alışkanlıklarının zaman içerisinde kendilerinin karşılamakta zorlandıkları masraflar açtığını ve bu masrafları karşılamak içinde toplumun içerisinde bulunan fakirlerin haklarını ellerinden alarak ve onları ezerek temin etmeye çalıştıklarını ifade eder.²²⁷ Kendilerinin servetlerini de eğlencelerle ve israflarla, zamanla bitirirler. Bu zevkin ve eğlencenin içerisine doğmuş ve onunla yaşamaya alışmış yeni nesilde bunu daha da ileri götürürler. Manevi denetimden uzak, sürekli eğlence ve israf içerisinde yaşamak, insan karakterini bozarak nefsin her türlü kötülüğe kapının açılmasına sebep olur. Bunların sonu, zaman içerisinde toplumların medeniyetlerinin devamını sağlayan güzel hasletlerin ortadan kalkmasına ve onların çökmesine neden olur. Bunun yerine ise, toplumu çöküşe götürecek kötü huylar yaygınlaşır. Toplum ıslah edilmezse, Allah'ın medeniyetler için ortaya koyduğu kanun gereği çöküntüye girip, yıkılır.

²²⁴ Said Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş*, (İstanbul: Yöneliş Yayınları 30, 1993), 89-90

²²⁵ el-A'râf 11/32.

²²⁶ Said Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 93-94.

²²⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/523-523.

Yine Mukaddime’de şairin şu beyiti bu durumu çok güzel anlatır:

“Biz dinimizi parçalayarak onun parçaları ile dünyamıza yama vuruyoruz,
Bundan dolayı hem dinimizi hem dünyamızı kaybediyoruz.”²²⁸

İnsanların ve onu oluşturan toplumların bol, geniş nimetlere kavuşmasından sonra onun vermiş olduğu rehavetten ve lüksten beslenen kibre yöneldiği ve bunun da dinin hakikatlerini yalanlama ve inkâra götürdüğü görülmüştür.²²⁹ Bunların ortalamasından ise toplumun çöküşü ve helâk çıkmaktadır.

Kur’an’ı Kerîm’de her toplumun mutlaka bir mütref topluluğunun olduğunu okumaktayız. Bu grup her peygambere karşı çıktığını ve sahip oldukları lüksü, şatafatı ve toplum üzerindeki otoriterlerini ve nüfuslarını bırakmak istemediklerini okumaktayız.²³⁰

Allah Kur’an’da malların ve evlatların insanlar için bir imtihan olduğunu,²³¹ Dünya hayatının insanı aldattığını,²³² oysaki malların ve evlatların dünya hayatının süsü olduğunu,²³³ Allah’ın bunları insanlara Allah yolunda harcaması için verdiğini²³⁴ ifade etmektedir. İnsanın zaafî ise; Allah’ın kendisine emanet olarak verdiği malları ve evlatları kendisininmiş gibi sahiplenmesidir. Onlarla da geçici dünyada, kendine göre güç devşirip, hâkimiyet kurup, ilâhi otoriteyi ve hâkimiyeti yok saymasıdır. Mütrefler bunu bir zevk haline getirip bunları bırakmak istemezler. Aristoteles, insanı en mutlu ve tatmin eden zevkin kazanılmış ve gerçekleştirilmiş güçlerin etkin bir şekilde kullanılmasının sonucunda ortaya çıktığını ifade eder.²³⁵ Bu zevklerinde yapılırken sevinç ve içtenliği hiç dumura uğramadan gerçekleşmiş olması gerekir. Mütreflerde içinde buldukları refah ve imkanlardan kaynaklanan zevklerden faydalanırken hiçbir engelleme ve sınırlandırmayla karşılaşmadığı için bu zevklerden vazgeçmek istemezler.

²²⁸ İbn Haldûn, *Mukaddime*, 1/526.

²²⁹ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 16/99.

²³⁰ el-Bakara2/57, el-Ankebût 29/38, Fussilet 41/13-15.

²³¹ et-Tegâbün 64/15, el-Kehf 18/7, el-Enfâl 8/28.

²³² A'râf 7/51.

²³³ el-Kehf 18/46.

²³⁴ es-Saff 61/10-11.

²³⁵ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ayda Yörükân (Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1993), 206.

Kur'an'da insanların bol nimetlere kavuştukça ve zenginleştikçe azgınlaştığını okumaktayız. Şuarâ Sûresi 42/27. âyette:

وَلَوْ بَسَطَ اللَّهُ الرِّزْقَ لِعِبَادِهِ لَبَغَوْا فِي الْأَرْضِ وَلَكِنْ يُنَزِّلُ بِقَدَرٍ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ بِعِبَادِهِ خَبِيرٌ بَصِيرٌ

“Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir” buyurarak Allah’ın yarattığı kulunu da, en iyi tanıyanın kendisinin olduğunu ifade etmiştir.

İnsanda bulunan aşırı servet, vücuttaki fazla enerji gibidir. Onu iyi tarafa kanalize etmek gerekir. Aksi durumda nasıl açığa çıkacağı belli olmaz. Bu servet bazen kalbin his ayarlarını bozan, bedeni de asalaklaştıran bir lüks halini, bazen de şehvetlere dalmanın sapkınlığını ve doyumsuzluğunu ortaya çıkarır. Bu servetlere kavuşmak içinde başka mal sahiplerine yaltaklanmak ve onların şehvetlerini doyurmaları için izzeti nefislerinden ve kişiliklerinden büyük tavizler vermeyi mubah gösterirler.²³⁶

2.2. İnsanların Para Biriktirme Hırsı (Zenginliğe duyulan Tamah)

İnsanın zengin olma isteği ve zenginleme çabası psikoloji açısından normal bir durumdur.²³⁷ Mütref kavramının Kur'an'da kullanım alanıyla kelimenin kök anlamı itibariyle, insanın olumsuz davranışlarının ve psikolojisinin, kazandığı mallardan dolayı olduğudur. Mütref insanlar, mallarından başkalarına vermeye alışmamış ve sürekli daha fazlasını isteyerek biriktirme içindedirler. Bundan dolayı da içinde tatminsizlik ve doyumsuzluk duygusunu büyütmiş insanlardır. Bu tatminsizlikle beraber biriktirme hırsı perçinlenmiş; bu amaca ulaşmak için de her türlü yöntemi ve ahlâksızlığı kendine mubah görmüşlerdir. Bundan dolayı, her türlü vicdani duygu ve davranışlardan uzaklaşıp, ıslah olmaz tavırlarıyla da toplumun huzurunu bozmuş olan nimet bolluğuna sahip bir kesimi temsil etmektedir.²³⁸ Aslında malın insana bunu yaptığını değil de, Kur'an ve peygamberlerin

²³⁶ Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 4.

²³⁷ Arslan, “Dini Tutum ve Kalkınma”, 152.

²³⁸ Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 4.

hakikatleriyle buluşmayan, onun önderliğinde eğitilmeyen bir kalp, aklın ve nefsin bunu yaptığını görmekteyiz.²³⁹ Nitekim İmam Gazzâlî, İhyâsında²⁴⁰ malın insan kalbinde bir mahbup olduğunu, muhabbetin ve sevginin ortaklık kabul etmediğini, kalpteki asıl sevginin Allah sevgisi olması gerektiğini ifade eder. Aşkın derecesi, âşğın sevdiği diğer şeylerden uzaklaşmasıyla olacağını Allah'ın ise infak emriyle bu kalpteki marazın silinmesini istediğini ki böylece onun yerine kendi sevgisinin yer alacağını ifade etmiştir. Hem böylece insanda mal sevgisi, Allah sevgisinin yerini almasın; hem de infakla beraber insanın içinde ekili tohum olan mal biriktirme hırsının da ortadan kalkmasına vesile olsun. Biriktirme hırsı içinden yok olan insan, verme duygusunun kendinde bıraktığı hazzı duyup, o mutlulukla Allah'a daha da yaklaşmasına vesile olmasını istemiştir.

İnsana ilâhi bir dokunuş ve insanın ruhunu doyuran bir emir olan infakla temizlenmeyen nefis, mal ve servetini daha da artırma ve biriktirme sevdasıyla kendine ve topluma zulmetmektedir. Çünkü; bu kimselerin mal ve servet biriktirerek aşırı nimet içerisinde yaşamaları, kibir ve cimrilikleri nedeniyle de infakta bulunmamaları, ekonomiyi tekellerine almaları ve mallarının bir kısmını toplumun fakirlerine dağıtmamaları, doğal olan toplum içerisindeki arz ve talep dengesini bozmaktadır. Aşırı üretim ve aşırı tüketim yapmaları, müsrif olmaları ve istedikleri gibi zevk ve sefa sürmeleri bu dengeyi bozmaktadır. Kur'an refahın tekelleşmesinden değil, yaygınlaşmasından yanadır. Zekât ve miras dağılımı, kumar ve karaborsa yasağı gibi İslâm hukukunun kemiğini oluşturan kurallar, servetin belli kimselerde ve beklenmedik biçimiyle toplanıp, toplumun geniş tabanına dağılımına engel olmasını ortadan kaldırmak içindir. Çünkü İslâm, maddi olarak toplumun yapısını sağlıklı hale getirecek düzeni kurmayı hedeflemiştir.²⁴¹

Allah Mülk Sûresi 14. âyetinde “*Yaratan yarattığını bilmez mi? en gizli şeyleri bilir, (her şeyden) hakkıyla “haberdardır.”* buyurarak, insan nefsinin ve şeytanın insanı ve onun ortaya getirdiği toplumu ne boyutlara götüreceğini bildiğini bizlere haber vermiştir. Bundan dolayı da bu boyuta ulaşmadan ilâhi kurallarla insanı eğitmeye ve bir kıvama getirmeyi amaçlamıştır. Maddi nimetlerin, servetlerin

²³⁹ el-Alak 59/6-8; eş-Şuarâ 42/27.

²⁴⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûm 'id-dîn* (İstanbul: Merve Yayınları, 1992), 2/95.

²⁴¹ Okumuş, *Kur'anda Toplumsal Çöküş*, 157.

toplumun içerisinde belirli bir grubun tekelinde olmaması için Allah “...(servet)içinizde sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın...”²⁴² buyurarak toplumun, içinde maddi dağılımlar için belirli kıstaslar getirmiştir. Bu kuralların özenle yerine getirildiği toplumlar refaha, huzura ve kardeşliğe kavuşabilir. Azgın bir azınlığın dünya nimetlerine boğulduğu, ruhunu ve ahlaklarını arzu ve hevesleriyle nefislerinin hırslarına feda ettiği ve maalesef büyük çoğunluğun ise hayvanlar gibi sürüldüğü ve Allah sevgisiyle kendini hayatta tutanların dünyalarının zindan edildiği bir toplumda kardeşlikten bahsedilemez. “Asıl kardeşlik müessesinin hâsıl olduğu toplum; fukaranın ahı ile yüzü kararmayan ve ümmetin âhı ile de arşını yakmayan bir toplumdur.”²⁴³

Gabriel de Tarde’ye göre,²⁴⁴ zenginlik insanların sürekli ve sınırsızca arzuladıkları en önemli şeydir. İnsanlar zenginlik sayesinde istedikleri her şeyi kolaylıkla elde edeceklerine inanırlar. Bu nedenle paranın ve zenginliğin herkes için evrensel, sınırsız ve sürekli arzulanan bir durumu vardır.

Endüstri toplumlarındaki kişilerin en kutsal ve en doğal haklarının kazanç, mal- mülk sahibi olmak ve kazanç için çalışmak olduğunu söyleyebiliriz. Mülkiyet ve kar elde etmek, her insanda ortak bir tutumdur. Böyle toplumlarda, mülkiyetin nereden gelip, nasıl elde edildiği de önemli olmadığı gibi, ona sahip olmak kişiye de sorumluluk getirmez.²⁴⁵ Böyle olan ve böyle yetiştirilen o toplumun evlatları, sahip olduklarının şımarıklığı ve rehaveti kendilerinde sorumluluk bilincini ortadan kalkmasına sebep olup ve yaşadığı toplumun bireylerine karşı bir vefayı da ortadan kaldırır.

Kur’an özel mülkiyeti, sosyal adâleti ve dengeyi bozmayacak şekilde desteklemektedir. Fakat malı sadece kendi inisiyatifinde tutup ‘bu benim malımdır ve onu istediğim şekilde kullanırım’ mantığıyla hareket edip, onu bencilce kullanarak israf etmekten, malı rastgele, aşırı lüzumsuz harcamalarda bulunmaktan sakındırmıştır. İslâm servet ve kazanca olumlu bakmıştır. Ancak o, bunun insana

²⁴² el-Haşr 59/7.

²⁴³ Nurettin Topçu, *Ahlak Nizamı* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1999), 26.

²⁴⁴ Gabriel de Tarde, *Ekonomik Psikoloji* (Ankara: Hilmi Usta Matbaası, 2004), 259.

²⁴⁵ Erich Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, çev. Aydın Arıtan (İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003), 101.

sağlayacağı taşkınlıktan, ahlâki olarak oluşan olumsuzluklardan ve bencilce yapılan harcamalardan ve israftan insanı menetmiş ve onunla savaşmıştır.²⁴⁶

İnsandaki bu zengin olma isteği onun tüketme isteğiyle de yakından alakası vardır. Her tüketilen şey, tüketildiği andan itibaren, tüketiciyi tatmin etmez hale geldiği için, insanlar yeniden ve daha fazla tüketmek zorunda kalmaktadırlar. Bu çarkın sonu bir türlü gelmeyince, hep tatminsiz bir çırpınış için de bocalayan modern tüketiciler, kendilerini şu formülle ifade etmektedirler: “Ben sahip olduğum ve tükettiğim şeyler dışında hiçbirim”²⁴⁷ Bu şekilde müsrifliğe ve boş harcamaya alışan birey, kendi için ne kadar sınırsız harcarsa harcasın bu noktada kendine malî hizmetçi etmiştir. Toplumun diğer kesimlerine karşı ise o kadar cimri davranırlar. Çünkü refahın getirdiği lüks ve israf insanda ahlâkı bozar. Nefiste çeşitli kötülüklerin, süfli duyguların ve onlarla ilgili birtakım alışkanlıkların ortaya çıkmasına neden olur. Kişide var olan hayırlı ve güzel hasletler ondan gider. Bunların tam aksi olan kötü huylar onların karakterleri haline gelir. İsrâf toplumun genel bir yaşantısı haline gelmişse, o toplumun çöküşünü daha da hızlandıracağı bir gerçektir.²⁴⁸

Allah insandaki bu tükettikçe tüketmek isteyen insan yapısını çok iyi bildiği için onun tedavisi için, zekâtı ve infakı bize emretmiştir. Bunu da bizlerin dağarcığına sunarken malın ve tüketilen şeylerin biz insanlara ait olmadığını gösterip onun Allah’ın bizlere verdiği bir emânet olduğunu bilmemizi ve onu sahiplenmememizi isteyip onu tek hedef haline çevirmememiz için bizlere şöyle hitap eder: “*O (takva sahipleri), gabya iman eder, namazlarını dosdoğru kılar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan infak ederler.*”²⁴⁹ âyette “*verdiğimiz rızıklardan*”, diyerek; elinde bulunan, yediğin, içtiğin ve kullandığın ne varsa benim sana verdiklerimdir. Ben sana nasıl ihsanda bulduysam sende başkasına ihsanda bulun.²⁵⁰ Bu şekilde de kendinin haddini bil ve azgınlaşma demek ister. İnsanın sadece kendi için yaşayıp kendi menfaatine göre yaşamaması veya daha başka bir söylemle; “kendine tapmak” olarak söyleyeceğimiz sapkınlığa düşmemesi için

²⁴⁶ Okumuş, *Kur’anda Toplumsal Çöküş*, 159.

²⁴⁷ Fromm, *Sahip Olmak ya da Olmak*, 52.

²⁴⁸ Okumuş, *Kur’anda Toplumsal Çöküş*, 159.

²⁴⁹ el-Bakara 2/3.

²⁵⁰ el-Kasas 28/77.

infakta bulunması emredilmiştir. Gazzâlî'nin dediği gibi gönülde gizli mahbup olan mal, asıl amaç haline gelip asıl kimliğini, benliğini ve hedeflerini şaşırması hale gelir. İşte bundan dolayı geçici sevgilerden uzaklaştıracak ilâhi formülleri hayatımıza geçirmek zorundayız. Bu hem bireysel mutluluğumuz hem de toplumsal mutluluğumuz için olması gereken bir durumdur.

2.3. Ölümün, Âhiretin Unutulması ve Dünyevileşme

İnsanda var olan ölümsüzlük isteği; “*insanda ben severlik eğiliminin bir ifadesidir. Kendini seven bir tabiâta sahip olan biri için ölüm dert veya tehdittir. Çünkü ben severlik, çocuğu ve yetişkin insanı şuur dışı olarak kendini ölümsüz tasavvur etmeye sürükler.*”²⁵¹ İnsanoğlunun ölümsüzlük arzusu, en derin ve güçlü hayali, fâni ve yeterli olmayan varlığından kurtulma umudu ve özlemidir. Bu da onda aşkın bir yaşam duygusunun olduğunu ve Allah'ın biz insanlara üflediği ruhun yok olmamaya programlandığını göstermektedir.²⁵²

Ölümsüz olma isteği insanın tabiâtında var olan bir histir. İnsanlığın ilk ataları Hz. Âdem ve Hz. Havva'da bu köklü isteklerine uyararak cennetten kovulmalarına sebep olmuştur. “*Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem Rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı*”²⁵³ Şeytan insanın içinde var olan bu ölümsüzlük duygusunu harekete geçirerek Allah'a karşı çıkmalarına neden olmuştur. İnsanın içindeki bu istek, kendisinin elinde var olan vazgeçilmez nimetleri (cennetin kendisini ve onun içindeki bütün nimetleri) kaybetmesine sebep olmuştur.

²⁵¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 102.

²⁵² İbrahim Yıldız, *Kur'an, İnsan ve Yanılgıları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2018), 90.

²⁵³ Tahâ 20/120.

Kur'an insandaki ölümsüzlük arzusunun, kendi nefsinin sürekli var olmak ve sürekli yaşamak isteğinden kaynaklandığını ifade etmektedir.

قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمْ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَإِذَا لَا تُمْتَعُونَ إِلَّا قَلِيلًا

“De ki: “Eğer siz ölümden ya da öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermeyecektir. O takdirde bile (hayatın zevklerinden) pek az yararlandırılırsınız.”²⁵⁴ İnsanın içindeki bu yaşama isteği ve ölüm korkusu insanı aceleci hale getirmektedir. Çünkü haz alacakları şeylere hemen yapıp kavuşma, istemediği şeylerden de hemen uzaklaşma eğilimi göstermektedir. Hz. Âdem'in ölümsüzlük arzusuyla yasak meyveyi yemiş olması, bir yönüyle insanın acelecilik özelliğini de göstermektedir.²⁵⁵ Çünkü bir an önce ruhunda var olan ölümsüzlüğe ulaşma isteği, yasak meyveyi yeme davranışın temel motivasyonudur. Yani kendisi için bilinmedik bir durum olan ölümden kaçma ve bunun sonucunda ölümsüzlük arzusu gibi kendisini rahatlatma ve haz sağlama yollarından birine götüren bir duruma (şeytanın kendilerine vadettiği ölümsüzlük ağacının meyvesinden yeme) yönelme söz konusudur.²⁵⁶ Kur'an'da bununla ilgili birçok âyete²⁵⁷ bakıldığı zaman, insanın ölümsüzlük arzusuyla, dünyanın aldatıcı özelliklerine yöneldiği zikredilmektedir. Kur'an ise insana bunlara aldanmaması için kalıcı ve bâki olan cennetleri anlatarak, oraya gitmenin sadece Allah'ın emir ve yasaklarına uyarak kazanılacağını insana anlatmak istemiştir. Bunu da insanın sonsuzluk ve ölümsüzlük arzusuna vurgu yaparak, insanın bu arzusunu olumlu olarak motive etmek ister.

Kur'an, temelinde Allah ve âhiret inancı bulunan bir dünya anlayışı insanlara sunar. Yüce Allah, insanın içgüdüleri açısından dünya hayatının çekiciliğine zafiyetini, âhiret hayatının güzelliğini anlatırken kullanarak, geçici güzelliklerden kalıcı güzellikleri betimler. Bu sayede insanın dünyaya bağlılığını kalıcı ve bâki olanla değiştirmek ister.²⁵⁸

²⁵⁴ el-Ahzâb 33/16

²⁵⁵ el-İsrâ 17/9-11, el-Enbiyâ 21/37.

²⁵⁶ Karacoşkun, “Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, 96-97.

²⁵⁷ eş-Şuarâ 26/129; el-Hümeze 104/2-3 vs.

²⁵⁸ Ramazan Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005), 132.

İnsanın içinde var olan bu ölümsüzlük arzusunu, yaşamın anlamına ilişkin sonsuz yaşamayı içermeyen her türlü açıklama, tatmin etmeyecektir.²⁵⁹ Bu da insanı dünyayı asıl hayat olarak görmesine, âhireti ise hiç hesaba katmamaya götürmektedir. Bu psikolojik alt yapı ise insanı dünyevi nimetlere dalmasına sebep olmaktadır. Dünyanın nimetlerine kapıldıkça da bu dünyada da ebedi kalacakları hissine kapılmalarına ve dünyevi zevk ve güzelliklerinin ellerinden gitmemesi için elinden geleni yapmaya götürmektedir. Bu da dünyayı asıl gaye haline getirmeye neden olmaktadır. Bundan dolayı islâm dünyayı, âhiretin tarlası olarak tanımlayıp, dünyayı ebedi nimetlere açılan bir kapı olarak gösterip insanın içindeki sonsuz yaşama isteğini beslemektedir.

Kur'an dünyanın geçici zevklerine takılıp ta âhiret hayatını unutanların büyük bir yanılğı içinde olduklarını insanlara duyurmaktadır.²⁶⁰ Dünyanın aşırı sevilmesi insan için dünya ve âhiret dengesini bozan, Allah'la olan irtibatların bağlarını koparıp O'nu unutturan, insanı ilâhi iradeye boyun eğmekten alıkoyan ve farklı günahlara düşmesine sebep olan bir etkidir. Bunun asıl sebebi ise; dünya hayatının asıl hayat olarak kabul edilmesi, âhiretin ise yok sayılmasıdır. Bu büyük yanılğı ise insanları, dünya nimetlerine dalmasına ve bu dünyada ebedi olarak yaşayacakları zannına götürmüş olmasıdır. Yaratılış itibarıyla dünyayı seven insan, bu dünyayı ebedi gibi yaşamaya âhireti ise yokmuş gibi davranmaya başlar.

İslâmi öğretiyeye göre insan çift yönlü bir tabiâta sahiptir. Bunun bir tarafı ilâhi, diğer tarafı ise dünyevidir. Yüce Allah'ın kendi ruhundan insana üflediği ilâhi öz, onu aşkın olana bağlamaya çalışırken, dünyevi olan nefis ise onu buraya yaşadığı varlık âleme ve ana bağlamaya çalışır. İnsan Kur'an'da buyrulduğu üzere akıl eden bir kalp²⁶¹ sayesinde aşkınla olan ilişkisini kurabilir. Bu bağlantıyı kurmuş ve ışığını Allah'tan almış olan bir akıl, sadece bu dünyaya ve bu zamana ait olmadığını, sonsuz âleme ve ötelere ait olduğunu anlar. Bunun aksi ortaya çıkar ve akıl, asıl aşkın olan kaynaktan koparırsa, bir dağılma süreci yaşar. Aslından ve özünden koparılmış bir süreçtir bu. Bu durum insanı önce aşkın olana, sonra ise kendisine ve mensup olduğu

²⁵⁹ Karacoşkun, "Kur'an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar", 95.

²⁶⁰ eş-Şuarâ 26/88, Yunus 10/54, el-En'âm 6/32 vs.

²⁶¹ el-Hacc 22/46, Kâf 50/37.

topluma yabancılaştırır. Âhireti yok sayan bir yaşam anlayışı kendini sarmaya başlar.²⁶²

Psikolojide insanın ölümsüzlük arzusu gerçek bir durum olarak kabul edilir.²⁶³ İnsan bu arzusunu karşılamak için birçok tutum ve davranış geliştirir. Erich From dünyanın süsüne ve cazibesine kapılan insanların içindeki ölümsüzlük arzusunu, mal ve mülk edinmek ve daha fazlasını kazanmaya çalışmaya yönlendireceğini ifade etmiştir.²⁶⁴

Dünyayı kendisine birinci öncül kabul eden, bunu mal, mülk ve güç devşirmekle taçlandırılan insan artık dünyasını yaşanan hayatla sınırlandırmaya âhireti ise kabul etmemeye başlar. Ölüm denen hakikat her gün gözlerinin önünde gerçekleştiği için onu kabul ederler, fakat ondan sonrasını kabul etmezler.²⁶⁵ Hayata böyle bakmaya başlayan insan, yaptıklarını hiçbir hesaba tabi tutulmayacağını düşündüğünden, kendi menfaatlerinin önünde duran insanları ve inananlara kötülük yapmaktan çekinmez.²⁶⁶ Her türlü ahlâki değerden uzak yaşayan insan, aşırı tamah sonucu anlık doyumlara dayalı yaşam şeklini seçmek suretiyle dünyevileşir. Dünyevi zevkler için her şey mubahtır. Hele de mal, servet ve makam olarak kendini güçlü hissediyorsa her yaptığını doğru görmeye başlar.²⁶⁷ Konumuz olan mütref insanlarda bunun en bariz örneğidir.

Ölümsüzlük arzusuyla başlayan dünya sevgisi kontrol edilmezse tul-i emele neden olur. Bu özellikleri onları hırs ve açgözlülükleri sebebi ile hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya bağlar. İnsanlar, dünyanın şaşasına ve süsüne gönüllerini tam bağladı mı, artık dünyadan hiç ayrılmak istemezler, ölümü ise akıllarına dahi getirmezler. Hiç ölüm ve hesap yokmuş gibi hayatlarını idame ederler. Bu durum onlarda psikolojik başka hallerin ortaya çıkmasına sebep olur. Bunların başında mal biriktirme hırsıdır. Malın şimdi ve gelecekte kendisine her zaman lazım olacağını, bundan dolayı o malı kendinden başkası için harcama yapmaması gerektiği fikrini fısıldar ve cimriliğin başlangıcı olur. Kendisinin dışında kimsenin malının ve

²⁶² Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 187-188.

²⁶³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 102.

²⁶⁴ Karacoşkun, “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”, 94.

²⁶⁵ el-Bakara 2/96, el-Enbiyâ 21/44, el-Câsiye 45/24.

²⁶⁶ Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 12.

²⁶⁷ Ramazan Altıntaş, “Kur’an Bağlamında Dünyevileşme”, *Eski-Yeni Dergisi* 14 (2009), 12.

mülkünün olmasına tahammül edemez, kıskançlığın başlangıcı olur ve hasede sebep olur. Malın ve bütün nimetlerin kaynağını kendi zannedip kendini güçlü ve yenilmez görüp başkalarına karşı kibirli olur. Mal ve servetinin kendisine asıl gelen yeri unuttur, bu da nankörlüğe sebep olur. Bunu daha da çoğaltabiliriz. Fakat ölümsüzlük arzusu ve onun sonucu olan dünya sevgisi bütün kötülüklerin kaynağıdır.²⁶⁸

İmam Gazzâli,²⁶⁹ Allah'ı tanıyan bir kalp onu sevmiş olur. Allah'ı sevmiş olmanın alameti ise, dünya sevgisini ve diğer sevgileri O'na tercih etmemesidir. Kimin kalbinde Allah'tan daha sevimli bir şey bulunursa onun kalbi hastalıklıdır, der. Bu ifadeleriyle insanın kalbindeki dünya sevgisinin bir hastalık olduğunu ifade etmiş olur. Peygamberimiz ise kalp hakkında "...Bilin ki! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki o kalptir."²⁷⁰ buyurmaktadır. Hadiste ifade edildiği gibi kalbin dünya sevgisiyle dolması (yani bozulmuş olması), insanda bütün güzelliklerin zaman içerisinde bozulup yerine Allah'ın sevmediği hasletlerin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. İmam Gazzâli şu ifadeyi de kullanır: "İnsanlar dünya sevgisine yöneldi. Amellerin zahiri ibadet, batını ise âdet ve riyâ oldu."²⁷¹

1950-1960'larda tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin teorisine göre, toplumda modernleşmenin seviyesine göre din hem fert bilincinde hem de toplumsal seviyede gerileyecektir. Toplumlar ne kadar modernleşirse, dünyevileşmede o seviyede gerçekleşecektir. Dünyevileşme sadece bu dünyaya tekabül edip, âhireti kapsamayan bir anlayışın adıdır. İnsan aklının din ve metafizik bağdan koparılması anlamına da gelmektedir. Seküler zihnin ürettiği bilgi, sosyal hayatın her alanında kendini göstermektedir. Din bu şekilde sadece vicdan meselesi haline getirilmektedir. İnsanın aşkınla olan münasebeti şahsileşip, dünyaya bakışı şimdiki ana hapsedilmektedir.²⁷²

İnsan da kontrol edilmeyen ölümsüzlük arzusu, âhireti unutmayı ve dünyevileşmeyi ortaya çıkarmaktadır. Bu günümüz Müslümanlarının da en büyük mücadelesidir. Bunu Mustafa Tekin Türkiye Müslümanların bu sürecini tarihsel

²⁶⁸ Yıldız, *Kur'an, İnsan ve Yanılgıları*, 92-93.

²⁶⁹ Gazzâli, *Nefis Terbiyesi ve Ahlakı Güzelleştirme*, çev. Ersan Urcan (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021), 63.

²⁷⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 1/60.

²⁷¹ Gazzâli, *Nefis Terbiyesi ve Ahlakı Güzelleştirme*, 63.

²⁷² Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 7.

olarak nasıl bir değişim ve farklılaşmayı yaşadığını köşe yazısında özetle şu şekilde bizlere anlatmıştır: 1980'lere gelene kadar maddi durumu iyi dahi olsa Müslümanları dünyaya karşı tavrı "Bir lokma bir hırka" formülasyonlarıyla ne kadar da zengin olunursa olsun israftan uzak, kendine yetecek kadarıyla yetinilip daha fazlasına tenezzül etmeyen iktisat toplumu varken, Türkiye'nin dış dünyaya açılımla, modern hayatlarla tanıştıktan sonra, lüks malların tüketimi, lüks hayatlar ve israfın reklamları yapılarak "Müslümanlar her şeyin en iyisine layıktır" söylemi ile İslâm'ın özüne aykırı olan hayatlar meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Örnek gösterilen hayatların bizim dini ve ahlâki değerlerimize ne kadar uygun olup olmadığı sorgulanmadan, sadece maddi hazlara odaklanmış hayatlar, Müslüman toplumda dünyeviliğin giderek baskın bir karakter haline gelmesine ön ayaklık yaptığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda görüntü olarak dindarlık artmış gözükse de (teknolojiyle beraber, ezan okuyan saatler, zikirmatikler, tesettür moda defileleri gibi) içinin boşaltıldığını görmekteyiz. Bir lokma bin lokmaya, bir hırka ise bin hırkaya dönüşmüştür.²⁷³

Globalleşmeyle beraber dünyanın büyük bir köy haline gelmesi, bütün insanlığı içine alan modernlik projesiyle, hayatlar seküler bir temel üzerine inşa edilmiştir. İnsanların gözü aşkın olandan beşerî olana, yani dünyaya çevrilmiştir. İnsan kendini eşyaya sabitleyerek, sonsuzluk anlayışını dünya üzerinde gerçekleştirmek istemiştir. İrfandan ve hikmetten kendini uzaklaştıran insan kendini, zevklerinin ve arzularının peşine sürüklemiştir. 1980'lerden itibaren bütün dünyayı saran globalleşme Müslümanları da sarmış onu kendi cazibe alanına çekmiştir. Kadının kamusal alana girmesiyle, İslâmıla yoğrulan geleneksel kadın kimliği başkalaşım geçirmeye başlamıştır. Toplumsal olarak kadınlarımızda gördüğümüz evde kadınlığıyla sokakta ise kişiliği ile kendini gösterme anlayışı başkalaşım geçirmiştir. Bu durum toplumun kemiği olan aileyi ve sosyal hayatı değiştirmiştir. Bunlar zamanla birbirlerinden etkilenerak dönüşürücü görevi üstlenmiştir.²⁷⁴ Müslüman genç tiplerini her alanda kendini göstermeye başlamış, küreselleşme ile dindar kesimin günahlara ve harâmlara bakışı geleneksel duyarlılıkları değiştirici ve yumuşatıcı bir hal almıştır. Kadın erkek ilişkileri harâm noktasında sınırları

²⁷³ Mustafa Tekin, "Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu", *Eski-Yeni Dergisi* 10/10 (2008), 16-17.

²⁷⁴ Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 185-186.

yumuşatılmış, maddi konularda faize esnek bakılmaya başlanmış, kültürel alanda sanat adına Allah'a isyan ve bütün harâmları cazip gösteren her şey olabilirlik kazanmıştır. Sinema, müzik, resim ve estetik olarak insanlara sunulan ürünlere sadece kültürel olarak bakılıp harâm ve helal noktasında bakılmamıştır. Müslümanların eğlence anlayışları değişip, önceden sadece televizyonlarda bize ait olmayan hayatların anlatıldığı sahneleri kendi düğünlerimizde, kutlamalarımızda ve aile içi münasebetlerimizde görülmeye ve bu durum tolere edilmeye başlanmıştır. Global dünyanın seküler dindar aileleri ortaya çıkmıştır. Yeni tüketim alışkanlıkları, suni ihtiyaçlar ihdas edilmiştir.

Müslümanın dünyasında değişime ve yozlaşmaya götüren dünyevileşme; Müslümanın âhret hayatını ve hesabını zihinde ve yaşamın da belirsizleştirerek, kişiyi dünyevi haz ve yaşamın içine hapsedmesidir. Âhret inancı, amentünün içinde sayılmakla beraber, dünya hayatına ve ona ait değerlerine tesir etmediği veya tesirini gittikçe azalttığı gözlemlenen bir husus olarak görülmektedir.²⁷⁵

Din ve dünyanın yaptırım alanının farklılaştığı dünyevileşme olgusu, kavramsal içerik açısından ele alındığında, üç boyut göze çarpmaktadır. Bunların ilki, kavramın akla daha öncelik verip kalpten uzaklaşmasıdır. Yani 'aşkın' ile olan ilişkinin zayıflayıp, hatta yok olmasıdır. İkinci boyutu ise, her türlü değerden daha çok hazzın öncellenmesidir. İnsanın şu anki bulunduğu zamanla ilgili olup, geçmişle olan irtibatının kopuk olup hatta olmaması ve dolayısıyla anı yaşamayı ve zevk almayı merkeze alan bir yaklaşım söz konusudur. Üçüncü boyut ise, kutsalı görmezlikten gelip ona atıfsızlıktır. Hayatı onunla ilişkilendirmemedir.²⁷⁶

İnsanın yeni ve meçhul şeylere gösterdiği aşırı tutku, bunların insan üzerinde fayda ve zararın ne olacağını bilmemesinden kaynaklanır. Din, bir milletin kültürünün temelini teşkil eder. Bir milletin kutsalı, onun kurtuluşunun kaynağıdır. Manevi değerleri olmayan toplumun millet tasavvurunun olması mümkün değildir. Dünyayı baz alan bir hayat tasavvuru, milletin kültürü, medeniyeti ve irfanını terk ederek kurmaya çalışması o milletin kendi eliyle pimini çekmesi demektir.

²⁷⁵ Tekin, "Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu", 18.

²⁷⁶ Murat Kalıç, *Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 12-13.

Toprakları istilaya uğrayan milletler, topraklarını kaybettikleri için değil, dinlerini, kanunlarını ve âdetlerini kaybettikleri için hürriyetlerinden olurlar. Topraklarını kaybetmediği halde milli ve manevi değerlerini kaybedenler, başka milletlerin esaretlerinden kurtulmuş olamazlar.²⁷⁷

Dünyevileşme, Müslüman toplumların hayatlarına önce zihinsel olarak girmeye başlayıp, sonrasında ise yaşamlarında ahlâki olarak tezahürleri görülmeye başlamıştır. Birçok alanda görülen değişim temelde üç ana ekseninde kendisini göstermiştir. Birincisi makam-mevki tutkusu, ikincisi mal-mülk ve servet tutkusu, üçüncü olarak ta karşı cinsle ilişkilerde sınırları aşan fahşâ-cinsellik tutkusu. Dünyevileşmeye götüren bu hal; Müslümanı daha çok zevk ve daha çok haz peşinde koşmaya götürmektedir.²⁷⁸

İnsanda var olan makam- mevki hırsı ve bunun tezahüründe ortaya çıkacak olan hâkimiyet kurma isteği o makam için gerekli olan ehliyet, liyakat, bilgi-beceri, emanet ve adalet arasındaki dengeyi bozan bir dünyevileşme sebebidir. Bunun içine yalan, hile, iftira, karalama, yıpratma, entrika, yolsuzluk, adam kayırma, rüşvet, istismar gibi toplumun huzurunu bozacak, insanların birbirlerine olan güveni sarsacak ve şüpheyi artıracak olan kötü ahlâklara bulaşmış olması mümkün kılacaktır.

Bu günkü çöküşe giden toplum, dünyevileşmenin getirdiği değişimle beraber yokluktan değil, varlıktan, refahtan, israftan, taklitten yana tercihi bu sapmaya sebep olmuştur. Tüketime yönelik kâr, moda, marka gibi kavramlar, dinin ticaretleşmesini de beraberinde getirmiştir. Dünyalık olarak sınıf atlayan yeni bir Müslüman kesim ortaya çıkmıştır. Bu sosyal değişim, Müslümanlar için inandığı gibi yaşayan değil, yaşadığı gibi inanan bir Müslüman tipini ortaya çıkarmıştır. Dini hassasiyetleri değişen, dindarlıkları yumuşatan ve farklılaştıran etkileri beraberinde getirmiştir. Bu öyle olmuştur ki en muhafazakâr ailelerin dahi, dini noktalarda çözümlerine sebep olmuştur. Çünkü dünyevileşme hastalığı, bulaşıcı bir hastalık gibi toplumun her kesimini sarmaktadır. Tatil anlayışlarından, lüks evlere sitelere geçiş, insanlarda sonradan şeklini değiştiren tüketim anlayışı (ihtiyaç odaklı olmayıp, zevk ve haz

²⁷⁷ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler* (İstanbul: MÜ: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 22.

²⁷⁸ Değirmenci, “Ümmetin En Büyük Hastalığı: Dünyevileşme”, *Yeni Akit* (06 Ekim 2019).

odaklı tüketim), marka tutkuları ve bunların sonucunda tesettür modaları ve defileleri ve Müslümanlarla örtüşmeyen pop müziği alışkanlıkları ve flörte varıncaya kadar değişimler Müslümanları sarmıştır. Allah'ın koyduğu kıstaslara göre değil, çağın Müslümanlara yaptığı reklam hayatlara göre doğrular ve zevkler oluşmuştur.²⁷⁹

Kur'an-ı Kerîm ve Peygamberimizin hadislerinde zamanın önemine vurgu yapıldığını görmekteyiz. Allah Kur'an'da sadece bir sûreyi ona hasrederek zamanın ne kadar önemli olduğunu Müslümanı idrakına sunmuştur. Asr sûresinde Allah zamana yemin ederek başlamıştır. Tefsir usulü kaynaklarımıza baktığımızda ise şunu görürüz ki, Allah önemli olan şeylere dikkati çekmek ve ehemmiyetini göstermek için bir şey üzerine yemin eder.²⁸⁰ Zamanda bu önemli olan şeylerden bir tanesidir. Peygamberimiz ise zaman için insanların en çok gafil olduğu bir olgu olarak anlatmaktadır. Çünkü zaman dediğimiz olgu, ahiretin sorgu alanıdır. Zamanını ne kadar hak ve güzel hallerle dolduran kişinin hem bu dünyası ihya olacak hem de âhireti ihya olacaktır. Anının önemini hayatlarında yitiren Müslüman toplumu, idraklarında âhiretin önemini de yitirmiş, dünyayı sadece kendilerine öncelimeye başlamış demektir.

Zamanın önemine dair tasavvufta özenle durmaktadır. Bunu bizim zihinlerimize “İbnü'l-vakt ve ebü'l-vakt kavramlarıyla anlatmaktadır. İbnü'l-vakt olmak “İçinde bulunduğu anın gerektirdiği işi/ameli zamanında yapmaktır” Yani vaktin oğlu olmak, “Vakit içinde, o vakte en uygun şeyle başbaşa olmak”²⁸¹ Ebü'l-vakt ise, zamana göre şekil alan değil zamana şekil verendir. İmam Rabbani, risalelerinde “İbnü'l-vakt” ile “Ebü'l-vakt'i ayrı makam olarak değerlendirmektedir.²⁸² Tasavvufta karşımıza çıkan bu kavram insana zamanın sorumluluğunu taşıma görevi vermiştir. Bu sorumlulukla Müslümanın derdi ve düşüncesi, geçmiş veya gelecek zaman değildir. Onun tek derdi bulunduğu anı

²⁷⁹ Değirmenci, “Ümmetin En Büyük Hastalığı: Dünyevileşme”.

²⁸⁰ İsmail Cerrahoğlu, İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 169. *Tefsir Usûlü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 169.

²⁸¹ Mehmet Sürmeli, “Yazar Hakkında”, *Manevi Yolculuk Seyru Sülük* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, ts.), 1.

²⁸² Alper Günaydın, “İbnü'l-vakt” ve ‘Ebü'l-vakt’ Kavramların Klasik Türk Tasavvuf Edebiyatındaki Kullanımı”, *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi* 8 (2020), 328.

kendisi için en hayırlı olanla geçirmektir. Buna ise Kur'an'ın ve sünnetin zamana verdiği önemle içselleştirerek ulaşacaktır.

Allah Kur'an'da zamanı ve anı bu kadar öne çıkarırken yaşanılacak mekân olarak ta dünyayı seçmiştir. Dünyayı biz Müslümanlara anlatırken dünya hayatının insanı aldatan bir metâ olduğunu,²⁸³ dünya menfaatinin önemsiz olduğunu ve âhireti dünyadan daha hayırlı olduğunu,²⁸⁴ dünya hayatının faydasının âhîret hayatının yanın da çok az olduğunu,²⁸⁵ servet ve oğulların dünya hayatının süsü olduğunu, ölümsüz olan iyi işler ise, Rabbin nazarında sevapça daha hayırlı olduğunu ve ümit etmeye daha layık olduğunu,²⁸⁶ dünya hayatının sadece oyun ve oyalanma, âhîretin ise gerçek hayat olduğunu²⁸⁷ anlatarak insanın dünya hayatına aldanmaması gerektiğini bâki olan hayata hazırlık yapmasının kendisi için daha iyi olacağını anlatarak içindeki, dünya sevgisini kontrol etmesini, istemiştir. Mevlânâ “Dünya Allah'tan gâfil olmaktır.”²⁸⁸ der. Allah'tan gâfil olmayan gönül için dünya zararlı değildir. Dünyayı gönle almadan sadece metâsını elinde ve cebinde tutmak mü'mine zarar vermeyecektir.

Alman filozof Martin Heidegger: “Yaşamın sınırlı oluşu, beni geçmişin zincirinden kurtarır ve geleceğimi serbest bırakır. Eğer, ölümün her an ve her yerden gelebileceğini kabul edersem, bencilliğimden gelen “şimdi ve burada” ya ilişkin tembelliğim kaybolur.”²⁸⁹ der. Heidegger insan için “an”ın ne kadar önemli olduğunu ve “an”ın ancak insan tarafından ölüm bilinciyle değerinin anlaşılabilceğini anlatmıştır. Fakat bununla beraber kişisel gelişim kitaplarında “an”ın değerini “ölüm bilinci” ile bilineceğini söylese de âhîret bilinciyle bunları söylememektedir. Bu dünyada yaptığımız her şeyi bir hesaba çekileceğinden değil, sadece bulunduğun anı nefsin için hoşuna gidecek, sadece kendin odaklı yaşayabileceğin bir bilinçle yaşanmasını öğütlemektedir. Kur'an ise bizlere insanın hem kendi açısından hem yaşadığı insanlar açısından ve hem yaşadığı kâinat açısından bir sorguya çekileceği

²⁸³ Âl-i İmrân 3/185, el-Kasas 28/60, eş-Şûrâ 47/36, el-Hâdid 57/20.

²⁸⁴ en-Nisâ 4/77.

²⁸⁵ et-Tevbe 9/38.

²⁸⁶ el-Kehf 18/46.

²⁸⁷ el-Kasas 28/60, Lokmân 31/33, Fâtır 35/5.

²⁸⁸ Rahman Moshtagh Mehr, ““Mevlana'ya Gören Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı”, çev. Kadir Turgut, *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 20/1 (2012), 179.

²⁸⁹ Doğan Cüceloğlu, *Savaşçı* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999), 221.

ve bunların ortak faydasının sonucunda bu hesaptan ancak kurtulabileceği ve felâha ulaşacağını söylemektedir.

Dünyadayken siyasi, iktisadi ve sosyal açıdan güçlü olan ve ölüm ve âhiret bilinci hakiki olmayan insan, ömürleri boyunca her şeyden sorumsuz olmayı gerektiğine inanıp, bu sapkın düşüncenin devamı olarak, âhirette de böyle devam edeceklerini sanmaktadırlar. Âhiret inancının zayıf veya olmamasından dolayı, dünyada kötü şeyler yapmayı kendilerine mubah görmüşlerdir.²⁹⁰ Allah'ın bu dünyada kendilerine verdikleri mal ve evlatları kendileri için bir güç devşirme olarak görüp, bunu âhiretteki konumları için de bir kıstas kabul ederler. Kendilerinin ölümden sonra bir hayat olsa dahi bu dünyada kendilerine bu mal ve evlatları veren Allah'ın onları cezalandırmayacağına bir delil olduğuna inanırlar.²⁹¹ İnsan sahip olduğu mala ve güce o kadar güvenir ki, bunların kendini hiç bırakmayacağını ve her daim onların verdiği güçle sonsuz yaşayacağını zanneder. Bunu Allah Hümeze Sûresi 104/3'te "*O, malının kendisini sonsuza kadar yaşatacağını zanneder*" âyetiyle çok güzel şekilde ifade etmiştir.

İnsanda var olan büyük servet ve güç, insanı onu harcayacak ve nefsinin hazlarına doyuracak meşguliyetleri aramaya sevk eder. Kendini hazzının peşinde giden bir köle haline getirir. Nerde bunu tatmin edeceği şeyler varsa ona yönelir. Bu ahlaki boyutta, içki, kumar, köle ve kadın ticareti, insafsızlık ve her türlü iffetsizliğe götürür. Mal ve güç sahiplerinin bu şekilde davranması toplumun diğer kesiminde de fıkın ve fücurun yayılmasına sebep olmaktadır. Yeryüzü fesadın ve fitnenin yeri haline gelmeye başlamıştır. Bu hallere şahit olan toplumun diğer kesimleri içinde, Allah'ın ölçüp biçen, takdir eden, istediğini istediği zaman yücelten veya istediği zaman zelil eden sıfatlarına karşı şüpheler ortaya çıkmaya başlar. Çünkü kötülüklerin çokluğu sanki onların doğruluğunu ve meşruluğunu insanın zihninde ve kalbinde çağırıştırır. Herkes yaptığına göre bunda bir kötülük yoktur, gibi zihni bir meşruiyet kazandırmaktadır. Bunların sonunda ise, hiçbir kurala bağlı kalmayan, sadece karnını doyurmak ve kazanmak için yaşamak gerektiğine inanan ve ahiretle ilgili hiçbir

²⁹⁰ Yücedoğru, "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", 13.

²⁹¹ Sebe' 34/34-35.

kaygısı olmayan, sadece bu dünyadaki yaşantısına odaklanmış gruplar ve toplumlar ortaya çıkarır.²⁹²

2.4. İnsanın Sadece Kendi Menfaati İçin Yaşayıp Başkalarını Düşünmemesi (Bencillik)

Bencillik; “Kişinin sadece kendisiyle ilgili olma, kendini yaşamın odağına alma halidir.”²⁹³, “Kişinin kendine aşırı değer vermesi, kendi çıkarını daima ön planda tutmasıdır.”²⁹⁴ Kendinden başkası için fedakarlıktan uzak olarak yaşamasıdır.²⁹⁵

Bencillik, Arapçada “ben” anlamına gelen “ene” kelimesinden türeyip, “enaniyet” olarak kullanılmaktadır. Bunun Türkçede karşılığı ise, “egoistlik” veya “egoizm” ile eşanlamlı kullanılıp, kendi isteklerini ve menfaatini her şeyden ve herkesten önceleme ve sadece kendini düşünme anlamında kullanılmıştır.²⁹⁶ Bu insanın kendisinde sonradan ortaya çıkan bu süfli davranışını zıddı, islâm ahlakında övülen, “îsâr” dır. Yani, başkalarını kendi nefesine tercih etmektir.

Bencil olan insan, kendi menfaatine odaklanmış olup, başkalarının ihtiyaçlarını ve isteklerini önemsemez. Kendi menfaatinin ve ihtiyacının peşine düşer ve dünya batsa kendi iyiye umurunda olmaz. Empatiden mahrumdur. Bu ahlâki durum, devlet başkanında bulunursa, kendi menfaati için ülkesinin ihtiyaçlarını ve menfaatini göz ardı eder. Devletin her kurumunu kendi için kullanmaktan çekinmez. Bu durum askerde olursa, savaşta sıkıştığında savaş meydanını bırakmaktan ve vatana ihanetten çekinmez. Öyle ki kendi nefsinin zora ve sıkıntıya düşmesini önemser fakat vatanının ve diğer insanların zor durumda olmasını önemsemez. Bu kötü ahlâki durum önemli mevki ve makamda olan biri için geçerli ise, makamın gücünü ve imkânlarını kendisi için kullanmaktan çekinmez. Diğer insanların bundan

²⁹² Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 9.

²⁹³ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 143.

“Bencillik”, Temel İslâm Ansiklopedisi, İSAM, İstanbul, 2020, 1/451.²⁹⁴ {Citation}

²⁹⁵ Selahaddin Polat, *İslâmi Kavramlar*, Bencillik bahsi, (Ankara: Sena Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 118.

²⁹⁶ “Bencillik”, Temel İslâm Ansiklopedisi, 1/451, Selahaddin Polat, *İslâmi Kavramlar*, 118.

alacağı zararı ve haksızlığı önemsemeyiz. Adâlet ve toplumsal menfaat onun için değersizdir.²⁹⁷

Sosyal bir varlık olan insan, doğal süreçte birlikte yaşadığı insanlarla iyi ilişkiler kurup toplumsal barışın bir parçası olması gerekir. Fakat bencillik toplumsal huzuru ve barışı baltalayan sosyal bir kanserdir. Çünkü bencillik, hemen her konuda yardımlaşma, dayanışma ve karşılıklı özveriye engel teşkil etmektedir. Bununla beraber bencillik; kibir, cimrilik, hırs, tamah ve haset gibi birçok olumsuz ahlâkın temelinde yatan en büyük sebeptir.²⁹⁸ Bencilliğin kaynağı kişinin kendini önemseyip etrafındaki hiçbir kimsenin mutluluğunu ve huzurunu önemsememesidir. Dünyadaki en önemli varlığın kendisi olduğunu kabul edip, kendini diğer insanlardan üstün gösterir ve kendinin haşmetinden dolayı herkesi küçük görmeye başlar.²⁹⁹

Bencilliğin altında kişinin zayıflığı yatar. Yetişkin bir bireyde bencillik hala devam ediyorsa, bu onun iç âleminde güçsüz olduğunu gösterir. Bunun sebeplerini Nevzat Tarhan şöyle açıklar: Birinci olarak, dışardan gelebilecek tehlikelere karşı birey kendini korumak için kendine odaklı olarak yaşar. Kişi kendi mutluluğunu hayatının merkezine alıp, etrafındaki her şeyi kendi mutluluğuna hizmet ettirir şekilde yaşar. İkinci olarak ta, sorumluluktan kaçmasıdır. Kendini her şeyden koruma ve savunma psikolojisiyle birey, başkalarını anlama, çoğulcu düşünme ve sevdikleri için fedakârlık yapmaktan kendini alı koyar. Üçüncü olarak da kolaycılığı hep tercih edip, zorluklardan kaçmış olmasıdır. Aslında bencillik bireyin içindeki acziyetin dışarı ters tezahürüdür.³⁰⁰

Erich From'a göre bencil insan sadece kendini seviyormuş gibi gözükse de aslında kendini sevmez ve hatta nefret eder. Mutsuz bir insandır. Kendini engellenmiş hissettiğinden, isteyip ulaşamadığı akla gelecek her şeyi hayattan ve insandan koparmak ister. Sadece kendisiyle ilgileniyormuş gözükse de aslında

²⁹⁷ Nevzat Tarhan, *Duyguların Dili*, 144.

²⁹⁸ İbrahim Yıldız, *Kur'an'a Göre İnsanın Yanılgıları*, 94.

²⁹⁹ Burhan İşleyen, *Kur'an-ı Kerim Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 150.

³⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, 143.

gerçek benliğine ilgisizliğini ve beceriksizliğini gizlemek ve bunu kamufle etmek için bu şekilde davranmaya kendini mecbur hissettiğinden böyle yapar.³⁰¹

Bencil insan, sahip olduklarını başkalarıyla paylaşmaya açık değildir. Hatta elindekilerle yetinmeyip daha fazlasını ister. Bakara süresi 2/268. âyette anlatıldığı gibi, şeytan onları fakirlikle korkutur ve bundan dolayı elindekilerinin eksilir korkusuyla başkasıyla paylaşmak istemez, cimrileşir.³⁰²

Bencilik, kişinin hayatında sadece kendi benliği için yaşamasıdır. Bundan dolayı İmam Gazzâli insanı anlatırken bütün sosyal ilişkilerinin temelinde “ben” merkezli bir tutum sergilediğini ileri sürer. Ona göre insan, ilişkilerinde kendini hep merkeze alıp, herkesten daha üstün ve ayrıcalıklı kılmak ister. Bundan dolayı bütün ilişkilerini kendi yetkinliğini artırmak için kurar. Çünkü her insanın içinde Firavuna “Ben sizin Rabbiniz değil miyim” dedirten zaafı vardır. Gazzâli’ye göre bir insanın içindeki bu her şeye yetebilirim ve her şeye hükmedebilirim zaafını ancak sağlıklı bir din ve ahlâk düşüncesiyle değiştirebilir.³⁰³

Birbirlerinden etkilenen yapı taşlarından oluşan toplum, bencilik konusunda da birbirlerini etkilerler. Toplumda statü sahibi olan kimseler, kendi mevcut durumlarını korumak için, insanlar üzerinde maddi ve manevi olarak toplumsal baskı oluştururlar. Muhatap oldukları toplum ne kadar çıkarlarına düşkün ve egoist olur ve sadece kendi maddiyatlarını ve buldukları konumları korumaya çalışırlarsa o kadar işlerine gelir. Çünkü maddi çıkar beklentisi olan ve bu konuda hırslı olan birilerini yönlendirmek hatta emri altına almak daha kolaydır. Bunun zıddı olan, başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarından önceleyen insanlara “aptal, saf” muamelesi yapılarak toplumdan dışlarlar.³⁰⁴

Kur’an ve sünnette Müslümanların ve insanların kendi aralarında yapmış oldukları fedakârlıklar hep övülmüş sadece kendini menfaatini düşünen insan karakteri ise yerilmiştir. Bundan dolayı Peygamberimizin hayatında en önemli dönüm noktalarından biri olan hicrette, insanın kendini başkasına feda etmesi ve

³⁰¹ Fromm, *Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme*, 159.

³⁰² İşleyen, *Kur’ân-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları*, 98.

³⁰³ “Bencilik”, *Temel İslâm Ansiklopedisi*, 1/452.

³⁰⁴ İbrahim Yıldız, “Kur’ân’a Göre İnsanların Yanılgılarının Sosyolojik Nedenleri”, *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (Aralık 2020), 34.

fedakârlığını, ensarın muhacir kardeşleri için yaptığını görüyoruz. Bu özveri ve fedakârlığı Allah Kur'an'da bizlere Haşr Sûresi 59/9'da şöyle övmüştür:

وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır”.

Allah Kur'an'da isârın zıddı olan bencilliği yermiş bundan korunanları kurtuluşa ereceğini bildirmiştir. Peygamberimizin hayatına bakıldığında Peygamberimize ilk itiraz edenlerin Mekke'nin ileri gelenlerinin olduğunu görüyoruz. Çünkü Peygamberin getirmiş olduğu dinin, onların toplum içindeki sosyal düzenlerini değiştirip, kendi statülerini ve ekonomik kazanımlarını kaybettirmesinden korkmuşlardır. Çünkü peygamberin getirdiği yeni din, toplum içinde hiçbir statü farkı koymuyor, üstünlüğün sadece takvayla olacağını söylüyordu,³⁰⁵ Müslümanın yetime ikram etmesini, yoksulu doyurmasını, kazançlarda haram ve helalin destur alınarak yapılmasını ve dünya malına tamah edilmemesini istiyordu.³⁰⁶ Bunlar ki onların kendi menfaatlerine ve dünyalık kazançlarına çok aykırıydı. Aslında Peygamberin (a.s.)'in getirmiş olduğu dini kalpleri kabul ediyor, fakat menfaatlerine ve çıkarlarına aykırı olduğu için kabul etmiyorlardı.

Mekke'de bulunan zengin olmayan diğer müşrikler ise Kur'an'ın ve Peygamberin getirmiş olduğu hayat düzenini ne kadarda doğru bulsalar da kendi menfaatlerine uymadığı için reddediyorlardı. Çünkü kabul etseler kabul etmeyen Mekkeli müşriklerin kendilerini yurtlarından çıkaracaklarını çok iyi biliyorlardı Nitekim Kasas sûresi 28/57. âyetinde *“Biz seninle beraber doğru yola uyarsak yurdumuzdan atılırız”* ifadesiyle bizlere bunu anlatmıştır. Yani reddetmelerinin sebebi kendi menfaatlerine aykırı olmasındandı. Peygambere (a.s.)'e itaatın bedelini

³⁰⁵ el-Hucurât 49/13.

³⁰⁶ el-Fecr 89/17-20.

ödemekten kaçıyorlardı. Yani nefsi olarak kendilerini düşündüklerinden ve bencilliklerinden Rasulullah'ın çağrısına olumlu cevap vermiyorlardı.

Bencillik, insanların ve toplumların öyle kronik hastalığı haline gelmiştir ki hakikatleri yok sayıp, onun üzerlerine yalanlar uydurmalarına sebep olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed (a.s.), peygamberliğini ilan ettikten sonra Yahûdi ve Hristiyanlar Kur'an'da belirttiği gibi peygamberi kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanımalarına³⁰⁷ ve hakikatleri görmelerine rağmen inkâr etmişlerdir. Çünkü dünyadaki kendi kavimlerinin hâkimiyetleri ve nüfusları azalacak diye kabul etmemişlerdir. Kendi içsel olarak kavmiyetçiliklerine zarar vermemek ve bu dünyadaki hâkimiyetlerine devam edebilmek için peygamberi yalanlamışlardır.

Allah, bencilliğin birtakım hasletlere kapı açacağını çok iyi bildiğinden bunu infakı ve îsârı emretmiştir.³⁰⁸ Îsâr, “Kişinin, başkalarını kendine tercih etmesi, kendi ihtiyacı varken başkalarına yardımda bulunması, fedakârlık etmesi” dir.³⁰⁹ Îsâr, cömertliğin bir üst derecesidir. Bundan dolayı infakla cimrilik hastalığı tedavi edilir, îsârla da ise bencillik hastalığı tedavi edilir.³¹⁰

Mütreflerin kendi bencilliklerinden dolayı, toplumun değer yargılarını önemsememeleri, bu değerlere bağlı insanların onlara karşı nefretlerine ve bunun sebep olduğu düşmanlıklara zemin hazırlamaktadır. Ya da kendi geçimini zor güç yapan insanların; onların israfa varan lükslerinin ve aşırılıklarına karşı bir kıskançlık veya tepki olarak bir hazımsızlık ve kabullenememe durumlarının çıkmasına neden olmaktadır. Bu söylediğimiz durumların toplamında ise; toplumsal dengelerin bozulmasına, bir bütünü oluşturan toplumsal tabakaların arasının kapatılması mümkün olmayacak derecede açılmasına ve düşmanlıklara neden olmaktadır. Bu da çöküşe girmiş toplumların helâka götüren zemini hazırlamaktadır.³¹¹

³⁰⁷ el-Bakara 2/146.

³⁰⁸ Âl-i İmrân 3/134.

³⁰⁹ Selahaddin Polat, *İslamî Kavramlar* (Ankara: Sena Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997), 389.

³¹⁰ Yıldız, *Kur'an, İnsan ve Yanılgıları*, 95.

³¹¹ Erdoğan Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet Doğuşu-Gelişimi-Çöküşü* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 318.

Toplum içerisinde maddi gücü, makamı ve insanlar arasında şöhreti yakalamış olan insanlar, toplumdaki diğer fakir ve zor durumdaki insanları düşünmeden sadece kendi lüks yaşamalarına adapte olurlarsa; toplumun diğer tabakalarındaki insanların manevi denetim mekanizmaları gevşemeye ve bozulmaya başlar. Toplumun ayakta tutan bu mekanizmaların bozulmaya başlaması güç ve iktidar sahiplerin insanlara zulmetmeleri, fakir ve güçsüzlerin baskılara maruz kalması gibi sosyal dengeyi bozacak olayların yaygınlaşmasına sebep olur. Bu da toplumun sonunu hazırlayan temel faktörlerden biridir. Toplumun ileri gelen zenginlerin, kendi hür iradeleriyle fesat işlemlerinden ve bunlara ses çıkarmayan halkında doğrudan ve dolaylı olarak fesadın yaygınlaşmasına katkıda bulunmalarından dolayı medeniyetler yok olmaktadır. İşte bu yok oluş, Allah'ın toplumlarla ilgili koyduğu yasalar çerçevesinde ve O'nun irade ve yaratmasıyla gerçekleştiğinden O'na nispet edilmiştir.³¹²

Bencillik hastalığı bugünün dünyasında devletlerarası ilişkilerde de bariz olarak gözlemlenmektedir. Siyasi gücü ve maddi gücü ellerinde bulduran devletler zayıf ve güçsüz devletleri kendi tahâkkümlarının altına alıp, onları kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirip onların maddi güçlerini sömürmektedir. Uzay çağı dediğimiz bu yüzyılda, büyük devletler sırf kendi menfaatlerine hizmet edecek ve oradaki çıkarlarını koruyacak diye zayıf ülkelere terör belasını musallat edip, masum insanların canlarından, evlerinden ve yuvalarından etmesine neden olmuşlardır. Sırf lükslerine biraz daha lüks katabilmek ve çıkarlarına hizmet etsin diye devletler, ülkeler yıkıp nice masum insanların canlarına kıymışlardır. Bencilliğin altında yatan “her şey bana hizmet etmelidir” anlayışı devletlerarası ilişkilerde de en temel nokta da gözükmektedir.

Eşref-i mahlûk olarak yaratılan insan, “ben” algısını doğru kullanıp, “benlik” davası gütmeden ve “bencillik” ten uzak durarak, iman ve sâlih amel üzerine bu hayatı sürmeye çalışmalıdır. Müslüman “enaniyet” denizinden kurtulup vahdet deryasına dalmalıdır. Ancak o zaman ruhu ve kalbi nefsinin ve şeytanın esaretinden kurtulabilir. Peygamberi bir bakışla hayata, insana ve kâinata bakmalıdır. “Kendi

³¹² Güneş, “Kur'an'da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”, 84.

nefsi için istediğini başka nefis için istemeli”³¹³ kuralını hayatın her safhasında ve konumunda genel bir kural olarak uygulanmalıdır. Bu kural uygulandığında hem insanlar arası ilişkilerde hem de devletlerarası ilişkilerde toplumsal barışı ve dünya barışını sağlayacaktır.

2.5. İnsanın Sosyal Çevresi

İnsan sosyal bir varlıktır. Bu dünya da sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürmek istiyorsa, insani ilişkiler kurup insanlarla karşılıklı münasebetler geliştirmek zorundadır. Böyle olmadığı zaman insan psikolojik olarak tatminsizlik ve mutsuzluk yaşamaktadır. Bundan dolayı yaşadığı ortamlarda, toplumlardan kendisi etkilenip ve insanları da kendisi etkilemektedir. Bireyler yaşamlarını sürdürebilmek için, diğer bireylerle ortak yaşam alanlarında hayatlarını sınırlı kaynaklarla var olmaya çalışmaktadırlar.³¹⁴ Bir toplumla etkileşim halinde olsa da asıl etkilendiği ve etkilediği insanlar, yakın çevresidir. Yakın çevresinden maksat ise, mekân olarak yaşadığı mahalle ve şehir, sosyal çevre olarak da ailesi, akrabaları, komşuları, iş hayatındaki veya öğrenim gördüğü insanlardır.³¹⁵

Sosyal etki: “Bir insanın başka insanların sosyal yargı, tutum ve fikirlerine maruz kalması sonucunda kendi tutum, fikir ve yargılarında ortaya çıkan değişikliklerdir. Uyuma davranışı kişinin kendi görüşünü grubun görüşü doğrultusunda değiştirmesine işaret eder. Sosyal etki insanlar üzerindeki etkisini, sosyal kurallar veya grup kuralları olarak gösterir. İnsanlar hayatlarını bu kurallara göre düzenlerler.³¹⁶ İnsanın arkadaşına davranışıyla ilgili kurallarla kendi ailesine nasıl davranması gerektiği ile ilgili kurallar farklıdır

İnsanı birtakım davranışlara yönelten güdüler vardır. Bu güdüler temel ihtiyaçlardan doğar. Güdüler ise davranışlara yön verirler. Psikologlar bunu fizyolojik güdüler ve sosyal güdüler diye ikiye ayırmışlardır. Sosyal güdüler yaşanmışlıkların sonunda meydana gelir. İnsanın yaşı ilerledikçe davranışlarında

³¹³ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 13/30.

³¹⁴ Nihal Demirkasımoğlu, “Toplum Yaşamın da Kurallar: Birey-Kural İlişkisi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler* 13/1 (2015), 139.

³¹⁵ Yıldız, “Kur’ân’a Göre İnsanların Yanılgılarının Sosyolojik Nedenleri”, 27.

³¹⁶ Sibel A. Arkonaç, *Sosyal Psikolojiye Giriş 1* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları, 2010), 170-171.

daha etkilidir. Bu güdüler toplumdan topluma değişebilir. İnsan davranışlarına en çok yön veren güdülerin başında, bağlanma güdüsüdür. Bu güdü insanı birine bağlama veya bir gruba bağlama ile kendini daha büyük bir grubun parçası olarak hissetme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Diğer sosyal güdü ise, kaynağını hayatta kalmak için sağlıklı yaşamak ve gelişmekten alan güvenlik ihtiyacıdır. Bu ihtiyaç hem sosyal hem de ekonomik güvenlik şeklinde kendini gösterir. Sosyal güvenlik, insanın başkaları tarafından sevilme ve beğenilme arzusundan kaynaklanmaktadır. Ekonomik güvenlik ise, iyi bir gelire sahip olup maddi refahı yakalama arzusundan kaynaklanmaktadır. Saygınlık ihtiyacı ise, toplum içinde değerli bir yere sahip olma, başarılı ve karizmatik olma arzusundan kaynaklanmaktadır.³¹⁷

Yaşadığı ortamlardan ve insanlardan etkilenen insan, yaşadığı sosyal çevrede kabul görmek ister. Bundan dolayı davranışlarının ve söylemlerinin insanların kendisi hakkında olumsuz düşünmesini sağlayacak olmasından korkar. İnsanlar üzerinde iyi bir izlenim bırakmak ister.³¹⁸ İbrahim E. Başaran, toplumun kurallarının insanı nasıl yönlendirdiği konusunda şöyle der: *“Toplumsal ilke ve kuralları ile davranış kalıpları insanın toplum içinde yaşamasını kolaylaştırır; bunlara uygun davrandığında insan, toplumca beğenilir ve onaylanır. Toplumsal ilkelere, kurallara ve davranış kalıplarına uygun davranmadığında insan, toplumun yaptırımlarıyla ve baskısıyla karşı karşıya kalır. Yaptırımların, baskının eleminden kaçmak, toplumun beğenisini ve onayı kazanmak için yapılan uğraşlar giderek ilke ve kurallara uygun eylemlerin ve davranış kalıplarına uygun düşünüş biçiminin, insanda eleştirisiz yerleşmesini sağlar. İnsan böyle davrandığında ilkeleri, kuralları, davranış kalıplarını ve düşünüş biçimini yargılamak zahmetinden de kurtulur. Ama bu durum insanı ussal olmayan ya da zamanla ussallığını yitiren ilke ve kuralları, davranış kalıplarını uygulamasından alıkoyamaz; insan bunları değiştirme, yenileştirme girişiminde bulunamaz. Toplum üyelerinin bu niteliğe bürünmesi, toplumsal gelişmeyi engeller.”*³¹⁹

³¹⁷ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji* (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1994), 68-71.

³¹⁸ Arkonaç, *Sosyal Psikolojiye Giriş 1*, 175.

³¹⁹ İbrahim E. Başaran, *Eğitime Giriş* (Ankara: Başaran Yayınevi, 1996), 60-61.

İnsanla toplum arasındaki bu birbirini etkileyen etkileşimi ve bu etkileşimin sonunda ortaya çıkan tutumları “Sosyal psikoloji” bilimi incelemektedir. Bu alanda araştırma yapanlar genellikle psikologlar ve sosyologlardır.³²⁰

Her birey bir ailenin üyesi, her aile ise bir toplumun üyesidir. Her ailenin o toplum içinde bir toplumsal konumu vardır. Bu konumdan dolayı toplumun bireyden ve mensup olduğu aileden yapmasını beklediği toplumsal bir davranış vardır. Bu davranış onların mensup olduğu toplumsal konumuna göre değişir. Eğer kişi veya aile bu toplumsal davranışın dışına çıkarsa, toplumun gözünden düşer ve toplumsal yalnızlığa itilir. Fiziksel cezalandırılma, küçük düşürülme, ayıplanma, kınanma şeklinde toplumsal cezalara çarptırılır. Bunun tam tersi olduğunda bireyin ve ailenin toplumsal konumu yükseltilecek ödüllendirilir.³²¹ Aileye ve bireye farklı sorumluluklar yükleyen toplum, ona yüklediği sosyal ödevleri, gelenekten, bireyin sahip olduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumun etkisinden almaktadır. Toplumun bir ferdi olan birey, sahip olduğu toplumun önderlerine uyma, arkadaş etkisi ve çoğunluğa uyma eğilimi de göstermektedir.³²²

Sosyal bir varlık olan ve medeniyetler kurup medeniyetler yıkan insan yaşadığı toplumun ortalamasından çıkan bir varlıktır. Toplumun ahlaki değerleri ve normları; insanın yaşam tarzını, hayata bakışını, kâinatı okuyuşunu ve insani ilişkilerini ve Allah’la olan münasebetlerini etkilemektedir. Allah A’râf Sûresi 7/58. âyette “*Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.*” buyurarak hem ferdi bazda imanın olduğu kişinin vahiyle kendinde iyilikler ve güzellikler hâsıl olmasını, güzel memleketin bitkisine benzetilmiş hem de toplumsal olarak iyiliklerin ve güzelliklerin yaşandığı memleketlerde yaşayan insanların da iyi ve düzgün insanlar olacağını anlatmaktadır. İnsanın yaşadığı sosyal çevrenin kişi üzerinde nasıl etkili olduğu anlatılmıştır. Tabi bunun olmasını murat edip dileyen ve yaratan Allahu Teâlâ’dır.

³²⁰ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi* (Ankara: Gün Yayıncılık, 1994), 37-38.

³²¹ Başaran, *Eğitime Giriş*, 62.

³²² Yıldız, “Kur’ân’a Göre İnsanların Yanılgılarının Sosyolojik Nedenleri”, 19.

Kur'an ferdi ve toplumsal bazda insanların karşılıklı barış ve huzur içerisinde yaşayan insanlar olmasını hedeflemektedir. Bundan dolayı İslâm âlimleri İslâmî tarif ederken “İnsana dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan ilâhî kurallar” olarak açıklamaktadırlar. Bundan dolayı toplumun İslâm dini açısından meşru olan temeller üzerine bina edilmesi gerekir. Meşru olmayan temeller üzerine bina edilmeyen toplumlar ise, insanı haktan ve hakikâten uzaklaştıran değerler ve gelenekler arasında günah bataklığına sürüklemektedir. Allah bu gerçeği Mâide Sûresi 5/77’de:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا
وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ

“De ki: “Ey Ehl-i kitap! Hakkın sınırlarını aşarak dininizde aşırılığa gitmeyin. Daha önce kendileri saptığı gibi birçoklarını da saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluluğun keyfi istek ve arzularına uymayın.” buyurarak insanların toplumsal sapkınlığa uymamasını istemiştir. Çünkü toplumun inanç esasları ve dini değerleri, insanlar arasında köklü bir gelenek içinde yaşanıyorsa, o toplumda yetişen bir insan için o gelenek ve örfün dışına çıkıp, toplumun değerleriyle çatışan yeni inanç sistemini ve yaşama tarzını değiştirmesi çok zordur. Toplumun geleneksel atmosferi, insanın benliğini, iradesini, idrakini kuşatır. İnsanı âdete esir eder. Gün içerisinde sayısız adet ve tutumları sorgusuz otomatik yaparken, hiçbir zihni faaliyete girmez. Onları eleştirmek veya reddetmek insanın kendini reddetmekle eş değerdedir.³²³

İnsan karakteri olarak incelediğimiz şımarıklık (mütreflik), insanın doğuştan kendisinde var olan bir özellik değildir. Çünkü hiçbir çocuk dünyaya şımarık olarak gelmez. Bu durum insanın yaşadığı yakın çevresinden ve diğer etkileşimde olan insanlar tarafından insana kazandırılmıştır. Şımarıklık toplumda bir toplumun ürünüdür.³²⁴ Mütref toplumlar, birbirlerine kendini beğenmişliği, kendilerini her şeye yeter görmeyi, üstünlüğün sadece insanda bulunan mal, makam ve mevki sayesinde kazanılabileceğini, toplumda her zaman hâkimiyetin ve sözün bu insanlarda olması gerektiğini öğretirler. Kötü ahlak o toplumda sepici bir hastalık gibidir. Toplumu oluşturan bireyler birbirlerinin aynası gibidirler. Bunu Peygamberimiz (a.s.) şöyle

³²³ Yıldız, *Kur'an, İnsan ve Yanılgıları*, 149-151.

³²⁴ Kasapoğlu, “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, 18.

ifade etmiştir: “Kişi dostunun dini üzerinedir. Öyleyse her biriniz, kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin”³²⁵ Toplumsal boyutta ise, Allah bunu Kur’an’da Peygamberimiz ve onun yanındaki sahabilere karşı yaptıkları Bedir savaşında Mekke’den hareket eden müşrik ordusunun şımarıklık emaresi olan tavırlarını Enfâl Sûresi 8/47. âyette “*İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.*” anlatmıştır. Mekke ordusu yokken Cuhfe yakınlarına gelince Ebu Sufyan’ın kervanı kurtardığı haberini almalarına rağmen Ebu Cehil’in kendine ve ordusuna çok güvenerek şımarıklık ve taşkınlık yaparak “*Bedir’e varıp orada şarap içmeden, cariyelerin müzik icralarını dinlemeden, Muhammed’i yendiğimizi duyurup yaymak üzere çevrede yaşayan Araplara, keseceğimiz develerle ziyafet vermeden dönmeyeceğiz*” demişlerdir.³²⁶

Ebu Cehil ve ordusunun nasıl bir şımarıklık ve güç gösterisi içinde olduğunu göstermektedir. Burada gördüğümüz gibi, bir topluluk birbirlerini motive ederek doğru olmayan bir tavırda birleşmişlerdir. Ordunun içinde bulunan askerler kendine verilen sosyal göreve itiraz etmeden kabul edip uyum sağlamışlardır. İçinde buldukları ortamda birbirlerini destekleyen yapı taşları olup bu işe beraber karar vermişlerdir. Çünkü bireyin içinde bulunduğu topluluk ona o görevi vermiştir.

Gabriel Tarde, “Toplumu, birbirini taklit etmeye eğimli bir insan topluluğu olarak tanımlar. Bu topluluğu oluşturan insanlar arasında birbirini taklit etme davranışı olmaksızın toplumsal yaşam olamaz.”³²⁷ der. Bundan dolayı, ister geçmişte ister günümüzde olsun, toplumsal yaşamın temelinde taklit olgusunun belirleyici olduğunu belirtmek ister. Allah Kur’an’da insanın aklını kullanmadan sadece taklit ederek, topluma uymanın ne kadar yanlış olduğunu bize En’âm Sûresi 6/116’da:

وَإِنْ تَطْغَىٰ أَكْثَرُ مَنْ فِي الْأَرْضِ يَضْلُوكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ

³²⁵ Süleyman İbn’el Eş’as el-Ezedi es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Ebu Dâvûd Süneni* (Mekke: Beytü’l-Efkar, 1999), “Edeb”/16.

³²⁶ Karaman, *Kur’ân Yolu*, 2/697.

³²⁷ Murat S. Çebi, “Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde’in Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* Bahar/34 (2012), 7.

“Yeryüzünde bulunanların çoğu, kendilerine uyarsan, seni Allah yolundan saptırırlar. Çünkü onlar zandan başka bir şeye tâbi olmuyorlar ve temelsiz bir tahminden başka bir şeye de dayanmıyorlar.” anlatmaktadır.

Toplumun bir ferdi olan insan, insanlar arasındaki ilişkilerin uyumunu sağlayan değerleri ve ahlaki kuralları toplumun kendisinden öğrenir. Kur'an bu ilişkilerin saygı ve sevgi çizgisinde ilerlemesini tavsiye etmiştir. İnsanın insanı hakir gördüğü, incittiği, aşağılandığı ve maddi varlığa göre muamelenin normal karşılandığı ilişkileri hoş karşılamamıştır. Karşılıklı muameleler de şahsiyetlerin maddiyatına göre değil ahlâki duruşuna göre olması gerektiğini tavsiye etmiştir. Bundan dolayı birbirlerini gösterişte ve taşkınlıkta teşvik eden davranışları hoş karşılamamıştır. Özellikle mal, servet, güç ve makam olarak toplumun önde olanların taşkınlıklarını çok yermiştir. Kıyâmet Sûresi 75/31-36'da *“Aksine inkâr etmiş, haktan yüz çevirmişti. Sonra da çalım sata sata yürüyüp yandaşlarına gitmişti. Ey insan! Acı sonun yaklaştıkça yaklaşıyor! Evet o sana yaklaştıkça yaklaşıyor! İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır? Yüce Allah bu âyetlerde insanın bulunduğu çevrenin bu taşkınlığa teşvik ettiğini, insanı davranışları üzerinde bulunduğu toplumsal aidiyetin ne kadar etkili olduğunu anlatmaktadır. Bundan dolayı toplum içinde bir aile, bir birey zenginse, mali olarak, makam olarak güçlüyse veya itibar sahibi ise, o toplumda o konumdaki insanın yapması gereken davranışları, toplumsal kurallar belirler. Şımarık veya mütref olmayı onlardan öğrenmiştir. Olumsuz davranışlar o toplum için de normal karşılanıp teşvik edilmiştir. Mütreflikte toplum içinde öğrenilen bir davranıştır. İnsanın yaşadığı toplum mütref ise öyle davranmaz ise hoş karşılanmayıp hatta diğerleri tarafında yerilen bir tutum olarak görülmüştür.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MÜTREF OLAN BİREY VE TOPLUMLARIN TAVIR VE DAVRANIŞLARI ve SONLARI

Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerîm'i biz insanlara bir kılavuz bir rehber olarak göndermiştir. Bunun yanında toplumların inşası içinde bir rehberdir. Kur'an'da insanlar için hem olumlu manada iyi insan modelleri hem de iyi toplum örnekleri verilmiştir. Bu şekilde insanların ve toplumların aynı hataya düşmeyip onlardan ibret almaları istenmiştir.

Allah insanı mükemmel bir fitratta yaratmış,³²⁸ ona ruhundan üflemiş³²⁹, melekleri ona secde ettirerek onlara insanın üstünlüğünü kabul ettirmiştir,³³⁰ Bunun karşılığında ise; ona yaratılışından bahşedilen bütün güzelliklerini koruması istenmiştir. Bununla birlikte, o güzelliklerle müreffeh bir hayat inşa edebilmesi için ilâhi kurallarla kendisine birtakım hükümler (emir ve yasaklar) emredilmiştir. Fakat eşrefi mahlûk olarak yaratılan insan³³¹ Tin Sûresi'nde anlatıldığı gibi ahsen-i takvim ile esfel-i sâfilin arasında hayatını idame etmiştir. Bu ikisi arasındaki makas hem insan ve onların var ettiği bazı toplumlarda bir hayli açılmıştır. İnsanın bu dünyadaki seyirleri ne kadar ilâhi hakîkatlere yakın ise insan ve toplumlar kâmil manada mutlu olmuşlar; ne kadar uzak yaşamışlarsa, o kadar mutsuz olmuşlardır.

İnsanın bu dünyada ve âhiretteki mutluluğu için gönderilen İslâm Dini; Kur'an'da insanı mutluluğa götüren kuralları anlatmış ve onu model insan ve model kavimlerle kıssalarla somutlaştırmıştır. Ya da insanın Allah'ın kendinde olmasını istediği istikametten çıkınca neler olabileceğini âyetlerdeki örnek toplumlar üzerinden insanlara göstermiştir. Bu bölümde Kur'an'da Yüce Allah tarafından tenkit edilen birey ve toplumların tavir ve davranışlarını ve onların hem bu dünyada hem de ahiretteki akıbetlerini inceleyeceğiz.

³²⁸ et-Tin 95/4, el-Mü'min 40/64.

³²⁹ es-Secde 32/9, el-Hicr 15/29.

³³⁰ el-Bakara 2/30-34, el-Hicr 15/28-30.

³³¹ el-Bakara 2/30.

3.1. İnsanın Kendini Allah'tan Müstağni Görmesi

İnsanın kendini Allah'tan müstağni görmesini, Allah'ın Kur'an'da "İstiğna" kavramıyla anlattığını okumaktayız. "ğına" kökünden gelen istiğna kelimesi Kur'an'da dört yerde geçmektedir. "Zengin olmak ve bir şeyle iktifa edip, başkasına muhtaç olmamak" anlamındaki "ğına" kelimesinden türeyen "istiğna" sözlükte; zenginlik istemek, zengin olmak ve kendi kendini yeterli görmek ve kendi dışındakilere muhtaç olmamak demektir"³³² Kur'an'a göre bu durum sadece Allah'a mahsus bir durum olup, sadece O'na ait bir sıfattır. "Allahu Teâlâ'nın kendi kendine yetmesi, kendisi dışında olanlara muhtaç olmamasıdır."³³³ "*O azabın sebebi şu ki, onlara peygamberleri apaçık deliller getirmişlerdi, fakat onlar: Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmış? Dediler, inkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah'ta hiçbir şeye muhtaç olmadığını gösterdi. Allah zengindir, hamde layıktır.*"³³⁴

Kur'an'da bu âyet dışında "İstiğna" insana nispet edilmiş bir olumsuz ahlak olarak geçmektedir.³³⁵ İstiğna insanın sahip olduğu mala güvenerek, kendisini yeterli görmesi, büyüklenmesi ve bu psikolojiyle Allah'ın kendisini yarattığını unutup O'na itaate tenezzül etmemesidir.³³⁶

Kur'an-ı Kerîm dışında dini bir kavram olarak "Dünya ve nimetlerine gözü tok olma" anlamında kullanılan "İstiğna", Kur'an'da insan için olumsuz manada kullanılmıştır.³³⁷

³³² İsfahânî, *Müfredât*, 765-766; Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 6/5913; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 332-333.

³³³ İsfahânî, *Müfredât*, 766; İşleyen, *Kur'an-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları*, 45.

³³⁴ et-Teğâbün 64/6.

³³⁵ Abese 80/5, el-Alak 96/6-8, el-Leyl 92/8-11.

³³⁶ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 333.

³³⁷ İşleyen, *Kur'an-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları*, 46.

“İstiğna eden” yani, ihtiyacı yok gibi davranıp, imana, öğüde, düşünüp ders almaya ve günahlardan temizlenmeye ihtiyaç duymayan, kendisini hiçbir şeye ihtiyaçsız zannedip, peygamberlerden ders almayan, zengin, servet sahibi olan kimseye denir.³³⁸

Kendilerine mal ve güç verilen kimseler bunlardan dolayı Allah’a ihtiyaçlarının kalmadığını düşünürler. İnsanlar, mal, servet ve güce sahip olduğunda kendilerini hiçbir şeye muhtaç olmayan özgür biri olduklarına inandıkları zaman azar.³³⁹ Allah’ı ve O’nun ilahi kanunlarını unuturlar. Her istediğini sınırsız yapabilme gücünün ve iradesinin sadece Allah’a ait olduğunu akıllarından çıkarıp, bu gücü ve iradeyi kendilerinde görmeye başlarlar. Bu düşünceleri onları aşırıya gitmelerine neden olur. Bu halleri onları dilediklerini yapmada sınırsız ve kuralsız olmaya götürür. Kendilerini bağımsız ve sorumsuz hissettiklerinden dolayı yaptıklarının doğruluğuna inanırlar.³⁴⁰

Refah, bolluk ve kendisine makam olarak güç verilen insan, nimet sarhoşluğu ile bunların kendi çabasıyla meydana geldiği zannıyla kendisinde her şeye yetebilirlik hissiyatını ortaya çıkarır. Bu durum ise, insanla Allah arasında şükür ve minnettarlık gibi bağlara engel oluşturur. Birey için, Allah’ın iradesi gibi sıfatlarını kendisinde görmeye başlamasına sebep olur. Zaman içerisinde bu sıfatlara sadece Allah’ın sahip olduğunu unutmasına neden olur. Gerçekte insanların sahip oldukları veya kaybettikleri şeylerin meydana gelmesini dileyen Allah’tır.³⁴¹ Mütref insanlar, nimetleri kendilerinden bildikleri ve kendilerinin hakları olduklarını zannettiklerinden ilahi iradeyi görmezlikten gelirler.³⁴² Allah insanları sonu gelmeyen hadsizlik ve kendine güvenmenin vermiş olduğu her şeye yetebilirlik psikolojisini yakalanacağını çok iyi bildiğinden bu konuda insanları uyarmak için ayette; “*Kaybettiklerinize üzülmesiniz ve O’nun size verdikleriyle şıarmayasınız*

³³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 9/298, Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/1364.

³³⁹ el-Alak 96/6-8.

³⁴⁰ Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 5-6.

³⁴¹ Âl-i İmran 3/26, 40, Hüd 107, el-Hacc 22/18 vs.

³⁴² Kasapoğlu, “İnkârcılığın Bir Karakter Özelliği Olarak Şıarmalık”, 199.

ve birbirlerine bağı sistemler bütününü yaratmıştır. Bütün kâinatın işleyişi ve düzenini bizzat kendi elinde tutmuştur.³⁴⁵ Bu bütünün en önemli parçası olan insanı da başıboş bırakmamıştır.³⁴⁶

Allah Kur'an'da insanı anlatırken İsrâ Sûresi 17/11'de "*İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!*" der. Fazlur Rahman bu aceleciliğin insanı gururla dolmasına sebep olduğunu, bunun ise insanı kendi gücünün kendisine yeter olduğu düşüncesine götürdüğünü ifade eder ve der ki: "*Bu acelecilik yüzündendir ki, insan gururla dolup taşar ve korkunç derecede ümitsizliğe kapılır. İnsan kadar çabuk şişen ve sönen başka hiçbir varlık yoktur. Kur'an tekrarlar der ki, insan ne zaman feraha kavuşursa derhal Allah'ı unuttur. Tabii sebepler onun istediği neticeleri verince, kendi gücünün kendisi için yeterli olduğu düşüncesine kapılır ve kendini beğenmişlik duygusu içinde, artık bu tabii sebepler içerisinde Allah'ı görmez. Ama kötü durumlara düşünce, o zaman ya tamamen bir karamsarlık içine düşer; ümitsiz olur, ya da yalnız bu durumda Allah'ı hatırlar. Allah'ı sadece zor duruma düşünce hatırlar, hatta bazen güç durumda bile aklına getirmeyip, O'ndan yardım istemez ve sadece ümitsizlik içinde boğulur.*"³⁴⁷ Malın-mülkün, gücün, makamın şımarttığı mütref insanlar, içlerindeki "Ben her şeye yeterim, kimseye ve hatta Allah'a dahi muhtaç değilim" hissiyle kaplı oldukları için, Allah'ın evrendeki hâkimiyetini de kabul etmezler. Onların düşüncesinde böyle bir hâkimiyet yoktur. Belki bu kâinatı yaratan bir ilah olabilir veya belki de vardır. Öyle olsa bile, onun hayata, insanlara ve bu dünyadaki sisteme müdahalesi yoktur. Asıl hâkimiyet ve kurallar ancak bu zamanın güçlü insanların ve olaylar üzerinde söz sahibi olanların hâkimiyetidir. Hatta tek doğrunun kendi yaptıkları olduğunu ve en doğru kuralların ise kendi koydukları olduğunu iddia ederler. Kendi koydukları düzen ve kurallara muhalif inanç sistemlerine ve dinlere de karşıdırlar.³⁴⁸

³⁴⁵ Şahinalp, "Kur'an-ı Kerim'de "Mütref" Kavramı ve İlişkisi Olduğu Diğer Kavramlar", 51.

³⁴⁶ el-Kıyâme 75/36.

³⁴⁷ Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 62.

³⁴⁸ Yücedoğru, "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", 8-11.

Mal ve servet sahibi, makam ve güç sahibi olan insanlara Allah karşı değildir. Fakat bunun insan da tuğyana ve sapkınlığa sebep olmasına karşıdır. Fazlur Rahman³⁴⁹ bunun gerek insanın gerekse de toplumun Allah'ı unutmanın sebep olduğunu ifade etmektedir. Her hatanın ve günahın Allah'ı unutmaktan kaynaklandığını, her günahın ise insanın dengesini bozduğunu, bunun ise Allah'ın koyduğu sınırları aşma olarak Kur'an'da tarif edildiğini anlatmaktadır.

İnsanı kendinin her şeye yeter görmesinin altında, haddini aşması ve azgınlaşmasının olduğunu görürüz. Kur'an'da bunun karşılığı ise "tuğyan" kelimesi karşılamaktadır. Allah'ın yarattığı mahlûklar içerisinde olan insan içinde normal olanı, kendi hukuk çizgisinde kalıp, taşkınlık yapmayı, başkasına zarar vermemesidir. Tuğyan kelimesiyle vasıfları anlatılan insan, haddini aşmış ve Allah'ın kendine koyduğu sınırların dışına çıkmıştır. Bundan dolayı azıtmak, şımarmanın bir üst merhalesidir.³⁵⁰ İnsanı tuğyana mal ve makam sarhoşluğu iter. Malın tuğyanı olduğu gibi ilminde tuğyanı vardır. Mal çokluğu nasıl insana helal olmayan bazı karışık işlere ruhsat veriyor, bu zamanla insanda "Benim her şeye gücüm yeter" e götürüyor ise, ilimde insan da kendisini başkasından üstün görmeye ve ilmin hakkını vermemeye götürebilir. Bu da insanda "Ben her şeyi biliyorum ve benim her şeye gücüm yeter" e götürebilir. Kur'an'da bunun en iyi örneği Kârûn'dur. O ayette anlatıldığı gibi kazandığı servetini kendisine bilgisi sayesinde verildiğini iddia edip onun Allah'ın kendisine merhameti sayesinde verildiğini anlamayacak hale gelmesine sebep olmuştur.³⁵¹ Yani insanın kendini müstağni görerek kazandıklarının kendisi sayesinde olduğuna inanıp, onun ancak kendisinin koruyacağını düşünüp bunda Allah'ın hiçbir tasarrufu olmadığı sapkınlığına götürmüştür.

İstiğna eden insan, kâinatın içindeki ve kendi yaşamı içindeki ilâhi kanunların Allah tarafından icra edildiğini unuttur. Gerçek kudret, ilim ve dilediğini yapabilme güç ve iradesinin sadece Allah'a ait olduğunu unuttur ve bu dünyada kendini hem kanun koyucu olarak görür hem de evrendeki varlıklar hakkında da tek tasarruf sahibi kendini görmeye başlar. Bundan dolayı dünya üzerinde devletler ve devlet

³⁴⁹ Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, 65.

³⁵⁰ Şahinalp, "Kur'a-ı Kerim'de "Mütref" Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar", 59.

³⁵¹ el-Kasas 79/78.

başkanları bu güç zehirlenmesinden dolayı menfaatleri için dünyayı kana bulamışlardır. Yüzyıllar öncesinde de böyle olmuştur. Günümüz medeni denilen çağda da böyle olmuş, yarın evlatlarımıza teslim edeceğimiz ve sonrasındaki çağlarda da bu böyle olacaktır. Çünkü Kur'an'da anlatıldığı gibi, insan bir nefeslik mahlûkken kendini her şeye yeteceğini zannedip, içindeki zaafarla kendini sahip olduğu gücüyle zehirler. Pervasızca hevâ, heveslerinin ve ihtiraslarının peşinden gider.

Bu dünyada kendini istiğna sıfatıyla zehirleyen kaba gücü elinde bulunduranlar, küresel güç olanlar, demokrasiden, insan haklarından, özgürlüklerden dem vuranlar kendi menfaatlerine göre dünyaya ve evrene bu sihirli kelimeleri kullanarak nizam verirler. Bu bazen bir şahıs, bazen birer kurum bazen de bir devlet olarak toplumun önüne geçip, nemalanmak istedikleri yeri işgal ederler. Orda öldürülen insanlar, yıkılan hayatlar, gelecekleri ellerinden kayan çocukları önemsemeden orayı yıkarlar. Belki bir nesil, belki bir gelecek onların ellerinden katliama maruz kalır. Bunu da demokrasi, insan hakları, özgürlük söylemleriyle gerçekleştirirler. Vampir gibi insanın, tabiatın ve bütün varlıkların umut ışıklarını emerler. Bunların karşısında olanları, zorba güçlerine itiraz edenleri, dinleri, kültürleri, hatta liderleri veya etkili kişileri daha açıkçası ayaklarına takılan ve takılabilecek olanları yok ederler. İnsanların hayatlarını ve özgürlüklerini bir hiç uğruna ellerinden alanlar, bunun yerine ellerindeki sosyal medya ve medyanın her türlü kullanım alanlarında, onlara biraz daha zevk, haz, sefahat, çeşitli zararlı alışkanlıklar tutkusu vererek, beyinlerini ve mantıklarını kullanma yetisini ellerinden alırlar. Yapılan reklamlarla insanlarda farkındalık duygularını köreltirler. İnsanın kendini ve değerlerini dinlemesine vakit bırakmazlar. Sanal âlemde uygunsuz yaşamları ve hayatları teşvik ederek insanın gerçekliğini ve dinamizmini ortadan kaldırmak isterler. Böylece uyuşmuş, itiraz etmeyen bir nesili, hayatlarını sadece hız ve hâza ayarlamış ve ondan başka hiçbir şeyle bağlantısı kopmuş insanlar güruhunu piyasaya sürerler. Böylece kendilerinin ve planlarının önlerinde onları engelleyecek hiç kimse olamayacağından dünyayı kendi istedikleri gibi dizayn edeceklerdir.³⁵² Halife olarak yaratılan insanın zaaflarına takıldığında, güç zehirlenmesiyle kendine,

³⁵² Yücedoğru, "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", 18-19.

insanlara, toplumlara ve nesillere verdiği zarar ve ziyanın faturasıdır. Mütrefleşen insan, ahsen-i takvimden esfel-i sâfilîne savrulmuşdur.

3.2. Peygamberlere ve İlâhi Kurallara İtiraz

“Bol nimetler içinde, dünyevi tüm lezzet ve zevklerden yararlanarak keyifli bir hayat süren kişiler”³⁵³ olarak tarif ettiğimiz “mütref” kişileri Allahu Teâlâ Kur’an-ı Kerim’de kendisinin toplumun ıslahı ve hidayet rehberi olması için gönderdiği peygamberlere itiraz ettiğini Sebe’ Sûresi 34/34-35. âyetlerde:

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Ardından şunu eklemişlerdir: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.” anlatarak peygamberlerin gönderildiği toplumlarda onlara ilk itiraz edenlerin o toplumun “mütrefleri” olduğunu anlamaktayız. Mütrefler kendilerinin içinde bulunduğu refaha, bolluğa ve nimetlere o kadar güveniyorlardı ki, onlara itiraz eden ve düzenlerini bozacak olan hiçbir şeyi kabul etmek istememektedirler. Bundan dolayı Allah’ın (cc) gönderdiği her peygamber bunlarla karşı karşıya gelmek zorunda kalmıştır.

Kur’an’da bütün peygamberlere ilk itiraz edenlerin kavmin refah içerisinde şımaran, maddi durumları ve makamları iyi olan ve güç zehirlenmesiyle kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyen, mütref kimseler olarak tanımlanan toplumun ileri gelenlerinin olduğunu A’râf Sûresinde³⁵⁴ okumaktayız. Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût, Hz. Şuayb ve Hz. Mûsâ’nın bunlarla karşı karşıya geldiğini ve peygamberlerin mesajlarını sabote etmek için ellerinden geleni yaptıklarını görmekteyiz.

Allah (cc) bu âyetlerle bizlere, her ümmete bir peygamber gönderdiğini, nimetlerin kendilerini şımarttığı ve kendilerinin her şeye gücü yeteceğini düşündüğü mütreflerin ise, peygamberleri yalancılıkla suçladığını Allah’ın da bu ümmetlere

³⁵³ Şahinalp, “Kur’an-ı Kerim’de “Mütref” Kavramı ve İlişkisi Olduğu Diğer Kavramlar”, 50.

³⁵⁴ el-A’râf 60,66,75,76,88,90,106,109.

bunun bedelini helâk olarak ödettiğini görmekteyiz. Kur'an-ı Kerim'de bunların Allah'ın sünneti olarak değişmez kanunlar olarak görüyoruz.³⁵⁵

Yeryüzünde nesiller ve uygarlıklar birbiri ardını izlemiş, her nesil Allah'ın değiştirilemez hükmüyle, tayin edilen ömrünü tamamlayınca ardından yeni bir nesil gelmiştir.³⁵⁶ İnsanoğlunun yaratılışından peygamberimiz Muhammed (a.s.)'a kadar, peygamberlerin geldiği toplum tarafından yalanlandığını, Allah'ında yeryüzündeki değişmez tarihi yasalarıyla onları helâk ettiğini Kur'an'dan öğrenmekteyiz.

En'âm Sûresi 10-11. âyetlerde Allah-u Teâlâ “*Senden önceki peygamberlerle de alay edilmiş, sonunda onlarla alay edenleri, alaya aldıkları şey (azap) kuşatıvermişti. Deki: “Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!”*

Peygamber efendimiz Muhammed (as)'e de aynı kesim itiraz etmiştir. Bu topluluk peygamberimizin getirmiş olduğu vahyi başkasından almadığını ve kendi tarafından uydurulmadığını, bu âyetlerin Allah'ın ona gönderdiğini çok iyi bilmekteydiler.³⁵⁷ Buna rağmen ona düşman kesilmişlerdi. Peygamber efendimizin getirdiği vahyi kabul etmiyorlardı. Siyer kitaplarında bunun birkaç sebebinin olduğunu okumaktayız. Bunlar:³⁵⁸

1-İslâmiyet toplum içindeki bütün sınıf farklılıklarını kaldırdığı için, mütref dediğimiz toplumun ileri gelenleri ellerindeki mevki ve nüfuslarını kaybetmekten korkuyorlardı. Takva dışında hiç kimsenin kimseden bir üstünlüğü olmadığını ilan eden bir peygamberi kabul etmek, kendi hizmetçileri olarak gördükleri ve her türlü işkenceyi yapmakta kendilerine hiçbir beis görmedikleri bir kesimle bir tarağın dişleri gibi eşit olduklarını kabul etmeleri gerekiyordu. Bu da onlara ağır geliyordu. Bu gerçek bütün peygamberlerin mütreflerle yaşamış olduğu bir durumdur. Toplumda kazanmış oldukları sosyal statüyü ve otoriteyi kaybetmek istemiyorlardı.

³⁵⁵ Âl-i İmrân 3/137.

³⁵⁶ Yunus 10/49; el-A'râf 7/34.

³⁵⁷ el-Müddessir 74/18-24.

³⁵⁸ Osman Keskiöğlü - Ali Himmet Berki, *Hâtemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayâtı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 81.

2-Mekkeli Arapların geçim kaynağı ticaret idi. Mekke’de bir ticaret merkezi idi. Araplar put yapıyor, Kâbe için gelenlere panayırlarda bunları satıyorlardı. Kâbe’nin içinde 360 tane put bulunuyordu. Gelen ziyaretçilerin de buraya sadece bunun için geldiğini iddia ediyorlardı. Hz. Peygamber ve O’nun getirmiş olduğu İslâm dini ise putu yasaklıyordu. Putlar buradan kalkınca Mekke’ye kimse gelmeyecek, Kâbe de önemini kaybedecekti. Bu da onların ticaret hayatlarına balta vuracaktı.

3-Mekke’de bulunan Araplar atalarının dinine körü körüne bağlıydılar. Onların tapmış oldukları putları reddetmek kendilerini yok saymak gibiydi. Bundan dolayı Peygamber (a.s.)’e ve O’nun getirdiği ilâhi yasalara itiraz ediyorlardı. Allah (cc) Zuhrûf Sûresi 43/23. âyette: *“İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphesiz ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.”* ifadesiyle onların taassubunun, gerçeklere karşı ne kadar kör baktıklarını bize anlatmaktadır. Allahu Teâlâ, peygamberimizi de bu âyetlerle teselli ederek, kavminin kendisini yalancılıkla suçlamasının ilk olmadığını, kendinden önceki peygamberlerinde bunu yaşadıklarını âyetlerde anlatmıştır. O dönemin toplumunu da bu âyetlerle uyararak bu zaafa düşmemeleri gerektiğini söylemiştir. Bu hastalığın ne boyutta olduğunu açıklamak içinde, Yunus Sûresi 10/39. âyette Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“İşin gerçeği şu ki onlar, mahiyetini bilemedikleri ve henüz kendilerine yorumu yapılmamış olan şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de işte böyle yalan saymışlardı; ama bak zalimlerin sonu nice oldu!”

Zemâhşerî bu âyeti³⁵⁹ müşriklerin yalanlamalarının sebebini onların kendi alıştıkları dinlere ve geleneklere aykırı düşen her şeyden nefret etmeleri ve atalarından miras aldıklarından ayrılmaktan aşırı ürkmeleri olarak açıklamıştır. Bundan dolayı bu korku onları hakikatlerin karanlık gecede parıldayan bir ay gibi aşikâr olmasına rağmen, geçmişe olan bağlılıklarından dolayı hiç düşünmeden reddetmelerine sebep olmuştur. Çünkü taassup öyle gönüllerinin ve akıllarının

³⁵⁹ Zemâhşerî, *Keşşâf*, 3/280.

üzerini örtmüştür ki; bundan başka bir şey düşünemez hale gelmişlerdir. Kendi hakikatleri tek doğrudur.

Peygamberimizin (a.s.) getirdiği Kur'an'ın mucizevi lafzını bir beşer tarafından yazılamayacağını Araplar çok iyi bilmektedirler. Bundan dolayı da Allah, Kur'an'da birçok âyette müşriklere ve kâfirlere meydan okuyarak O'na benzer bir kitap bir süre getirmeleri konusunda meydan okumuştur.³⁶⁰ Müşriklerde Kur'an'a benzer bir eser ortaya koyamayacaklarını ve ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar bundan aciz olduklarını bildikleri halde O'nu sırf inatlarından³⁶¹ ve kıskançlıklarından³⁶² dolayı reddetmişlerdir.

4- Mekkeli Araplara göre, bir insanın bir milletin başına geçip önder reis olabilmesi için onun iki önemli şeye sahip olması gerekir. Bu da bol bir servet ve çok evlattır. Bunlara sahip olmayan kimselerin iktidar olması mümkün değildir. Peygamberde bu ikisi de yoktur. Kendi ilkel anlayışlarına göre, peygamberimiz bu makama hak sahibi bile değildir. Onlara göre “peygamberlik iki karyenin büyüklerinden birine gelmeliydi.”³⁶³ “Yahut kendine bir hazine verilmeli; için de gezip dolaşacağı bir bahçesi olmalı değil miydi?”³⁶⁴ Tekâsür süresi ise; bu çoklukla ve malla övünmenin ne kadar yersiz ve saçma olduğunu anlatmaktadır.

5- Mekkeli Araplar arasında var olan kabile rekabetleri. Mekke müşrikleri arasında, eski zamandan beri gelen kavmiyetçilikten kaynaklanan bir düşmanlık vardır. Mekke'nin iki önemli kabilesi olan Haşimoğulları'yla Emeviler arasında tarihten gelen bir rekabet vardır. Peygamberimiz (a.s.), Haşimoğulları'ndan geldiği için Emeviler sırf bu nedenle karşı çıkmaktadırlar. Peygamberimize itirazın altında asabiyetçilik te yatmaktadır.

İnsanın içinde bulunduğu toplum insanın davranışları noktasında en büyük öneme sahiptir. İnsanın mensup olduğu cemiyet, aidiyet duygusuyla aralarında hem yardımlaşmaya sevk ederken, hem de o cemiyetin içindeki taassuplarla beraber

³⁶⁰ el-Bakara 2/23; Yunus 11/38 vs.

³⁶¹ el-Müddessir 74/11-25.

³⁶² el-En'âm 6/33.

³⁶³ ez-Zuhrûf 43/30.

³⁶⁴ el-Furkân 25/7-8, ayrıca bkz. el-En'âm 6/8, Hûd 11/12.

insanı gruplaşmalara ve bölünmelere sevk eden sosyal ilişkiler ve teşkilatlar ağıdır.³⁶⁵ Bundan dolayı Hz. Muhammed (as), Haşimoğulları'nın Kureyş Kabilesine mensup olduğundan o zamanın insanında bulunan asabiyetten diğer kabileler, peygambere itiraz ediyorlardı. O'nun ne kadar da doğru olduklarını bilseler de bu asabiyet onları peygamberi ve O'nun getirmiş olduğu ilâhi nizami redde sevk ediyordu.

Görüldüğü gibi müşriklerin peygamberi ve Kur'an-ı yalanlamalarının birinci temel sebebi; atalarının dinlerine bağlılık ve bu bağlılığın akıllarının üstünü örtecek kadar bir taassuba sebep olmuş olması, ikinci temel sebep ise; aslında Kur'an'ın hak kitap olduğunu bilmelerine rağmen menfaatlerini aykırı olduğu için sergiledikleri inatlık ve kıskançlıktır.

Mütrefler, içinde buldukları refah ve bolluğun kaynağını kendilerinden sanmaktadırlar. Sahip oldukları malları ve refahı sağlayan inanç sistemini ve geleneklerini bozacak olan peygambere, bunları kaybetmemek için itiraz etmişlerdir.³⁶⁶ Mütrefler sorumluluk almadan başı boş davranmaya ve kendi menfaatlerine göre hayatlarını şekillendirmeye alıştıklarından, kendilerine hak ve hukuka göre bir dizayn veren bir otoriteye boyun eğmek istememişlerdir. Bunun için de onların getirdiği ilâhi kurallara itiraz edip kabul etmemişlerdir.³⁶⁷

Mütref olan insanlar, maddi imkânları ile nefislere hitap ettiklerinden toplum tarafından hep imrenilen kesimdir. Kasas süresindeki Kârûn kıssasında olduğu gibi, insanlar onların imkân ve servetlerine heveslenerek bakmışlardır. Toplum için bunlar, maalisef model insanlar olmuşlardır. Bu kesimin peygamberlerle olan bağlarının kopuk olması, onları örnek alan toplumun diğer kesiminde peygamberlere itiraz etmesine neden olmuşlardır. Kur'an'daki kıssaların hepsine bakıldığında peygamberlere ilk önce toplumun ileri gelenleri dediğimiz kesimi yani mütrefleri itiraz etmişler, sonrasında ise onlara itaat eden halkın diğer kesimleri itiraz etmişlerdir. Bu da peygamberin karşısında olan kesimlerin çoğalmasına sebep olup toplumsal çözülmeye sebep olmuşlardır.

³⁶⁵ Mehmet Fikret Gezgin, "Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies", *Sosyoloji Konferansları* 22 (14 Eylül 2011), 190.

³⁶⁶ Yücedoğru, "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", 16.

³⁶⁷ Kasapoğlu, "İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şumarıklık", 190.

Mütrefler, dünya nimetlerinin adalet ve hak üzerine dağıtılmasına itiraz ederler. Malların ve kazançların hep kendilerinin olmasını isterler. Bundan dolayı insanlar arasında hak ve adâleti tahsis etmek isteyen peygamberleri istemezler. İnsanların kazançlarının ve mallarının sadece Allah'ın iradesiyle insanlara tahsis edildiğini, bunların kayıplarının ve kazançlarının mü'min için bir üzüntü ve ya bir sevinç vesilesi olmaması gerektiğini söyleyen ilâhi kuralları³⁶⁸ ve bunları insanlara duyurmak için görevli olan peygamberleri kabul etmek istemezler. Çünkü kazandıkları veya hazır olarak kendilerine verilen nimetlerin kaynağını kendilerinden kaynaklandığına inanırlar.³⁶⁹

Peygamberler tarihine bakıldığında, onların muhatap olduğu toplum çoğu kez aslında Allah'ın varlığını kabul ediyor olup peygambere ve onların getirdikleri hayat tarzına itiraz ettiklerini görmekteyiz. Kendilerini yaratan bir Allah'ı kabul etmek zor gelmemiş fakat, ticaretlerine, alış-verişlerine, sosyal statülerin insanlara verdiği ayrıcalıklara, miras taksiminde adaletsizliğe itiraz eden, adâleti savunan, kadın ve erkek arasındaki sosyal adâletsizliğe karışan, yaratılmışlar üzerinde hiç kimseye sınırsız imtiyazı kabul etmeyen bir peygambere itiraz etmişlerdir. Peygamberlerin muhatapları, onların bu getirdikleri ilâhi kuralları kendi menfaatlerine çomak soktuğu ve onların kazandığı her türlü inisiyatifi hak ve hukuk çerçevesinde ellerinden aldığı için, onlar tarafından mecnun olarak tanımlanmıştır.³⁷⁰

Kur'an'da bütün peygamberler yeryüzünde iyiliklerin ve güzelliklerin temsilcileri olarak anlatılmaktadır. Mütrefler ise; tam tersine iyiliklerin ve güzelliklerin yayılmasını engelleyen ve ahlâki hezimetlerin ve adâletsizliklerin yayılmasını ve toplumsal çöküşlerin sebeplerinden biri olarak anlatılmaktadır. Bu iki zıt kesim tarih boyunca hep bir mücadele içinde olmuşlardır. Mütrefler her daim peygamberlere ve onların getirdiği ilahi hükümlere muhalif olmuşlardır.

Kur'an-ı Kerîmde birçok âyette, toplumların (kavimlerin) peygamberleri yalanlamalarının yüzünden helâk olduklarını, bundan dolayı da biz mü'minlerin bundan ibret almak için yeryüzünü dolaşmamızı emretmektedir.

³⁶⁸ el-Hadîd 57/23.

³⁶⁹ Kasapoğlu, "İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık", 199.

³⁷⁰ eş-Şuarâ 26/27.

ثُمَّ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا تَتْرًا كُلَّمَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولَهَا كَذَّبُوهُ فَاتَّبَعْنَا بَعْضَهُمْ بَعْضًا وَجَعَلْنَا لَهُمْ آحَادِيثًا فَبُعْدًا لِقَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ

“Sonra birbiri ardından elçilerimizi gönderdik. Her bir ümmete kendi peygamberi geldikçe hep onu yalancılıkla suçladılar; biz de onları birbiri peşinden tarihe gömdük, onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. İnanmayanların cehenneme kadar yolu var”³⁷¹

Kur’an âyetlerinden anlaşılan şu ki: Allah’ın gönderdiği peygamberlerin, toplumların ıslah ve mutluluğu için yaptıkları çağrının hedef kitlesinin tümü veya çoğunluğuna yakını tarafından alaya alınıp reddettiği zaman, söz konusu toplum; âhirette uğrayacakları korkunç azabın yanında dünyevi hayatları da yaşanmaz hale geldiği, toplumun manevi dinamiklerinin sarsılacağını ve nihayetinde söz konusu toplumun fiziksel varlığı da tarih sahnesinden yok olup gideceğidir.³⁷²

Tarihin her zamanında hak ve batıl savaşı devam etmiş ve bundan sonrada devam edecektir. Bugünün toplumlarında Müslümanlar, peygamber öğretisiyle çeşitli bahanelerle savaşı devam ettirmektedir. 16.yy. ile 18.yy arasında Batıda ortaya çıkan “aydınlanma dönemi” ile Batının aydınlarının kilise ile kendi aralarına onarılmaz mesafeler koyup, sekülerleşmeye kapı aralamış olmaları, Müslüman aydınlarını da etkileyip, Osmanlı Devleti’nde 18.yy’da savaşlardaki mağlubiyetlerle gerilemenin başlaması, batının paralelinde açılan eğitim kurumları, batıdan gelen eğitimciler ve yurt dışına gönderilen öğrenciler ve Osmanlının batıyla sınırlarının olması hasebiyle reform hareketleri başlamıştır. Batı aydınlarının Hristiyanlığın aşkın bir kaynağa bağlı olma özelliğini kaybetmeleriyle akla ve tabiat hakikatlerine indirgenmiş bir din anlayışı İslâm âleminin aydınlarına da sirayet edip, din de reform kararları almalarına götürmüştür. Dindeki reformu ise; Sünneti ve İslâm düşünce mirasını “Kur’an’ın dışında ve Kur’an’a rağmen geliştiğini” ve bunların Kur’an’ın doğru anlaşılmasının önünde kültürel bir engel teşkil ettiğini savunarak peygamber öğretilerinden uzak, sadece Kur’an’a endeksli bir din anlayışı çıkarmaya çalışmışlardır. İslâm dünyasının geri kalmışlığını geleneksel mirasa bağlamakta, buna çözüm sunarken de onu yeniden üreterek değil, tamamen onu reddederek yapmışlardır. Fakat buna İslâmın iç

³⁷¹ el-Mü’minun 23/44.

³⁷² Fâtır 35/25-26.

dinamikleri izin vermemiş ve bunu başaramamışlardır.³⁷³ Çünkü İslâmın iki önemli dayanağı Kur'an ve sünnettir. Bunlar birbirlerinin tamamlayıcısı olup birbirinden ayrılamazlar. Fakat Hristiyanlığın kendi bünyesinde mevcut olan gizemlilik ve hurafelerle dolu inanç sistemleri ve bunların halklar üzerindeki dayanılmaz baskıları Hristiyanlıkta reform anlayışını kabul görür hale getirmiştir.³⁷⁴ Fakat İslâmın kendi bünyesinde ki tevhid inancı ve herkese açık din ve dindarlık anlayışı bu reform çalışmalarını tarihin her sahnesinde zamanla ortadan kaldırmıştır. Hristiyanlığın kendisi ve tarihteki uygulamaları reformu kaldırırken, İslâm dini bunları her zaman ve zeminde ortadan kaldırmayı başarmıştır. Bugün modern Müslüman kimliği de birtakım ilimsel verileri bahane edilerek peygamber sünnetini ve hadislerini İslâmın öğretilerinden ayıştırmak ve onu ilimin içinden koparıp, dışına atmak istemektedirler. Tarih içerisinde insanlığın düştüğü hataya bu çağın insanı da düşmüştür.

3.3. İyilikleri Engelleme

Eşref-i Mahlûk olarak yaratılan insana³⁷⁵ yeryüzünde halifelik görevi verilmiştir. Allah "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*"³⁷⁶ hitabıyla meleklerle seslendiğinde insanın yeryüzündeki konumunu ortaya koymuştur. Halîfe; yeryüzünün yönetiminde Allah'ın temsilcisi demektir ki, yeryüzüne sahiplik etmek ve her türlü tasarruf hakkına sahip olmaktır. Yani Allah'a vekillik şerefine nail olmaktır.³⁷⁷ Bundan önce sadece Allah'a secde eden melekler, kendisine imar görevi verilen insana da secde etmişlerdir. Çünkü insan Allah'ın yeryüzünde vekili yani halifesidir.

Hayatını sürdürebileceği ortamlar hazırlandıktan sonra, yaşamasını kolaylaştıran eşyaların ismi öğretilerek³⁷⁸ onun üzerinde tasarruf hakkı da insana verilmiştir. Bundan sonrası için iş tamamen insana kalmıştır. Çaba, gayret ve becerisiyle yeryüzünü mamur edip medeniyet kurma yetkisi insanın görevidir.

³⁷³ Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 63-90.

³⁷⁴ Altıntaş, *Din ve Sekülerleşme*, 28.

³⁷⁵ et-Tin 95/4.

³⁷⁶ el-Bakara 2/30.

³⁷⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 356, Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet*, 94-95.

³⁷⁸ el-Bakara 2/31.

Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek³⁷⁹ kendisine rahmet ve iyilik pınarlarının kapısı açılan insan, yaptığı güzel amellerle burayı mamur edecektir. Çünkü “Allah'ın ruhu” insanı yüceliğe meyilli kılar. İnsan yükselmeye, tasavvur edilebilen en yüce zirvelere tırmanmaya eğilimidir. Yani yüceler yücesi Allah'ın ruhuna. Balçıktan yaratılan diğer yönü ise, tabiatında ve mayasında durmaya, bir yerde çöküp kalmaya, durgunluğa eğilimi vardır. Bu haliyle insanın yapısı oturmaya, rahatlığı istemeye ve her türlü hareketten uzak çökelmeye meyillidir.³⁸⁰ Bununla beraber nefsinin ve şeytanın dürtmeleriyle ifsat edecektir. Yaratılışından iki boyutlu yaratılan insan iyiliğe ve kötülüğe meyilli çift yönlü bir varlıktır. Hangi tarafı besler ve geliştirirse ahlâkı o tarafa çevrilir. İnsan sadece kendi tercihlerinin sonucudur.³⁸¹ Allah insana bu iradeyi ve gücü kendisine vererek yeryüzüne göndermiştir.³⁸² Aslında baştan beri olan, hakla batıl savaşıdır. Başka bir ifadeyle iyiyle kötünün savaşıdır.

Allah (cc), insana yeryüzünü mamur etme görevi vermiş bunu da mahlukâtın hepsiyle iyi ilişkiler kurarak ve yaratılışına uygun kullanarak yapmasını öğütlenmiştir. Kur'an insanların gelişmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için kâinattaki varlık âleminden nasıl faydalanacağına dair açık ve imali veya tavsiye usulü kurallar ihtiva etmektedir. Bunu kendi içlerinden onlara rehberlik edecek peygamberleri rol model kılmıştır. Peygamberler kaynağını vahiyden aldıkları kuralları insanlara duyurarak toplumun içinde yaşanan problemlere çözümler sunmuşlardır. Peygamberler ve ilâhi kurallar, insanların yaşarken nefsi ve şeytani isteklerinden kaynaklanan tıkanmış, bozulmuş ve asıl mecralarını terk etmiş hayat anlayışlarını kökünden değiştirip, her şeyi yerli yerine koyan bir bakış açısını, maddeyi bir amaç değil gelişime ve iyiliğe götüren bir araç olmasını sağlayan yeni bir dünya anlayışını getirerek, insanların kötü gidişatlarını olumlu yöne çevirmeyi hedeflemişlerdir. Dünyanın başından bugüne kadar önce peygamberler bu görevi üstlenmiş, Hz. Muhammed (a.s.)'den bu zamana kadar ise bu görev âlimlere verilmiştir. Bireysel olarak ta, bütün mü'minlere emri bi'l-mağruf nehy-i ani'l-

³⁷⁹ el-Hicr 15/28-29, Sâd 38/72, es-Secde 32/7-9.

³⁸⁰ Mehmet Şanver, “Dini Tebliğ Açısından Kur'an'da insan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 143.

³⁸¹ en-Necm 53/39.

³⁸² el-Kehf 18/29, Fussilet 41/40, el-İnsân 76/3, el-Bakara 2/256, el-Gâşiyeye 88/21-26, Yunus 10/108, ez-Zümer 39/41, er-Rûm 30/11, Âl-i İmrân 3/182.

münker görevini farz-ı kifaye olarak emredilmiştir. Mü'minler insanlara iyiliği emredip kötülüğü nehy etmekle sorumludur.³⁸³ Kötülüğe giden bütün yolları kapatmak iyiliğe giden bütün yolları açmakla mükelleftir.

İyilik; “Herkesin elde etmek istediği akıl, adalet, fazilet ve faydalı şey gibi arzu edilen şeylerdir. Zıddı ise, kötülüktür.”³⁸⁴ İyilik maddi ve manevi bütün nimetlerdir.³⁸⁵ İyilik; aklen ve dinen güzel görülüp kitaba ve sünnete uygun olan, kötülük ise; aklen ve dinen çirkin görülüp kitap ve sünnete aykırı olan her şeydir.³⁸⁶ yani iyilik, İslâm dininin kabul ettiği her söz ve davranıştır. Kötülük ise onun tam tersi olup İslâm dininin reddettiği her şeydir.

İslâmi kaynaklar, toplumlarda iyiliğin yaygınlaştırılıp ve oraya hâkim kılınması, kötülüğün ise önlenip toplumdan uzaklaştırılmaya çalışılması ve bu şekilde faziletli bir toplumun oluşturulması için yapılan bütün faaliyetlerin hepsi için Kur'an ve hadislerdeki kullanıma uygun olarak emir bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker şeklinde formüleştirdiğini görmekteyiz.³⁸⁷

Emir bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker toplumda ortak şuur oluşturup, İslâm'ın da temel dinamiğidir. Bunun zayıflaması sistemin zayıflamasına, İslâmi ahlaki değerlerin güçsüzleşmesine ve anarşinin ortaya çıkmasına yol açarak din ve devlet hayatında telâfisi mümkün olmayan felaketlere yol açabilir.³⁸⁸ Bunun için toplumların ve devletlerin bugün ve yarını için bunun özenle uygulanması gerekir. Bundan dolayı Allah Âl-i İmrân Sûresi 3/104. âyette:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten meneden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.” buyurarak islâmî toplumların inşası ve ihyası için bunun ne kadar önemli olduğu zikredilmiştir.

³⁸³ Âl-i İmrân 3/104, et-Tevbe 9/71,112, Hûd 11/116.

³⁸⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 364.

³⁸⁵ Mustafa Çağrıçı, “Emir bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/138.

³⁸⁶ Öktaş Üzümcü - Abay, “Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Haziran 2018), 31.

³⁸⁷ Çağrıçı, “Emir bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker”, 11/139.

³⁸⁸ Çağrıçı, “Emir bi'l-ma'ruf nehy ani'l-münker”, 11/139.

Konumuz olan mütref kimseler toplum içerisinde bu prensibi hep sekteye uğratmışlardır. Dünyada iyiliğin, huzurun ve doğru yaşantının devamı için insanlara gönderilen peygamberlere ilk itirazı toplumun hep mütref olan azınlığı yapmış ve onları engellemeye çalışmışlardır. Mukaddes çağrının insanlara duyurulmaması için ellerinden gelenleri yapıp hep engel olmaya çalışmışlardır. İnsanlarla peygamberler arasına girip onlara peygamberleri yermişlerdir. Peygamberlere yalancı diyerek onları toplum önünde sabote etmişlerdir. Bunun en bariz örneğini peygamberimizin hayatında görmekteyiz. Hz. Muhammed (a.s.), kendisine peygamberlik gelip tebliğ görevi verildiği zaman hemen onu uygulamaya başlamıştır. Fakat her peygambere olduğu gibi O'na da Mekke'nin eşrafı önde gelenleri çok itiraz etmiş ve O'na ve arkadaşlarına her türlü işkenceyi yapmışlardır. Kendisine Mekke'de tebliğ imkânı ve yaşama alanı olmadığını gören peygamber kendisinin ve arkadaşlarının rahatça dinlerini yaşayacakları başka şehir aramaya başlamıştır. Bunun için, Mekke dışından gelenleri irşad etmek için panayırlara gitmiş orada insanlara ilahi nizamı tebliğ etmeye çalışmıştır. Fakat Mekke'nin en azılı mütrefi olan Ebu Leheb başta olmak üzere Mekke'nin ileri gelenleri Peygamberi (a.s.) adım adım takip ederek onun gittiği her insan ve gruplara arkasından giderek O'nun yalancı olduğunu, aileleri parçalayan bir nifakçı olduğunu söyleyerek O'na hep engel olmaya çalışmışlardır.³⁸⁹ Yani iyiliğin önünde bir set görevi üstlenmişlerdir.

Mekke'nin mütrefleri, Peygamber (a.s.) Kur'an okuyup ta O'nun ilâhi sedası insanlar üzerinde tesirler bırakınca, bu tesiri kırıp insanları başka tarafa yönlendirmek için, İran'da gezmiş oranın kültürüyle yoğrulmuş, orada farsça öğrenip Şehnâmeden ve başka eserlerden Rüstem ve İsfendiyar hikâyelerini öğrenmiş olan Nadr b. Hâris'e başvurup öğrendiği bu masalları Kâbe'ye oturup anlatmasını istemişlerdir.³⁹⁰ Bu şekilde insanlara vahyin ulaşmasına engel olup, hidayete giden yolları tıkayıp insanların delalette kalmasını istemişlerdir. İnsan ve toplum için en önemli olan iyiliği engellemişlerdir. Mekkeli mütreflerden en başta Ebu Leheb, Ebu Cehil, Esved İbn-i Yagus, Velid b. Muğire, Ümeyye İbn-i Halef, Nadr b. Haris, As b. Vail gibileri Hz. Peygambere karşı gelmişler ve Peygamberin insanlara ulaşmasına

³⁸⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 149.

³⁹⁰ Keskiöglü - Berki, *Hâtemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayâtı*, 147.

engel olmuşlardır.³⁹¹ Bu karşı duruş Peygamber ve sahâbe üzerinde bazen bir hakaret bazen fiili taşkınlık ve hatta işkenceye kadar gitmiştir. Öyle ki onları toplumdaki tecrit edip boykot uygulayarak Müslümanları açıklıkla baş başa bırakmışlardır. Bu şekilde insanlığın kurtuluşu olan ve en önemli, iyilik kaynağı olan vahye engel olmaya çalışmışlardır.³⁹²

Mütref olarak kavramlaşan toplumun bu kesimine, çoğunun doğuştan gelen aile şeref ve soyluluğunun kendilerine yüklemiş olduğu önderlik vasıfları vardır. Toplumun yönetme ve yönlendirme tecrübelerine sahiptirler. Bundan dolayı da kimseden emir alma onun boyunduruğuna girme alışkanlıkları ve yatkınlıkları yoktur.³⁹³ Kolaylıkla her istediklerine elde etmeye alışmış bu kimseler, hayatın amacı hazların tatmini olarak görüp bundan dolayı suç işlemekten de çekinmezler.³⁹⁴ Bundan dolayı da kendilerine engel olacak her türlü ahlâki değerlere, onların yayılması temeli üzerine kurulmuş dine de karşı çıkmışlardır. Toplum içerisinde de buldukları konum ve maddi imkânlar açısından da imrenilen bir kesim oldukları için, toplum içerisinde toplumu ve değerlerini ifsad etmişlerdir. Kendilerini de engelleyecek olan her türlü otoriteyi, kuralları ve değerleri engellemeye çalışmışlardır.

Kur'an'da mütreflerin iyilikleri engelleyip, hakîkate açılan kapıların kapatılması ile ilgili birçok misaller vardır. Hz. Mûsâ, Firavun'u dine çağırması ve İsrâiloğullarına yapmış olduğu zulmü durdurmasını istemiştir. Firavun ise bunun tam tersini yapmış, önceden kendine inanan sihirbazların Hz. Mûsâ'ya inanmaları karşısında onları tehdit ederek imanlarına engel olmaya çalışmıştır.³⁹⁵ A'râf sûresinde Allah birçok peygamberin o toplumun mütrefleri tarafından tebliğ görevlerinin engellendiği anlatılmaktadır.³⁹⁶ Enfâl Sûresi 8/47. âyette Mekkeli müşrik mütreflerin Bedir savaşındaki aşırılıkları anlatılıp, peygamberi engelleme çabalarından bahsetmektedir. *“İnsanları Allah yolundan engellemek üzere taşkınlık ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını*

³⁹¹ Keskiöğlü - Berki, *Hâtemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayâtı*, 147.

³⁹² Bununla alakalı olarak daha ayrıntılı bilgi almak için siyer kitaplarından Mekke dönemi okunabilir.

³⁹³ Yücedoğru, “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”, 6.

³⁹⁴ Kasapoğlu, “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, 191.

³⁹⁵ et-Tâhâ 20/71.

³⁹⁶ el-Â'râf 7/59-137.

kuşatmıştır. “Mütrefler iyiliğe bir set olma çabasındadırlar. Bunu da bütün güçleri le yapmışlardır.

Kur’an’da yine, zalim idarecilerin, mütref olan toplumun önde gelenlerin siyasi bir takım sebeplerle, gerek Allah’ın dinine saldırılarının gerekse mü’minlere karşı savaş açmalarının, onların azap göreceğine ve çökmelerine neden olacağını anlatılmaktadır. Ortada müminler bile yokken, Ebrehe’nin müstekbirce, şımarıkça bir tavırla ve siyasi bir üstünlük sağlamak amacıyla Allah’ın evi Kâbe’ye saldırmak istemesi sonucunda, Allah’ın korumasıyla Mekke’ye bile giremeden püskürtüldüğünü ve kendisinin ve ordusunun, o hazin ve korkunç hallerinin anlatıldığı Fiil sûresini okumaktayız. Bununla beraber kâfir veya mümin görünümlü zalimlerin müminlerle savaş yapmaları durumunda Allah’ın dinini korumaya çalışan müminlere yardım edeceğini, onları zafere erdireceğini âyetlerden okumaktayız. Peygamberimiz zamanında da bunların pek çok örneğini İslâm tarihinde de okumaktayız.³⁹⁷

Bugünün modern toplumunda da modern mütrefler, iyiliğin önünde bir engel olmaya hala devam etmektedirler. Devletlerin, milletlerin mütreflerinin kendi siyasi ve iktisadi güçleri için insanları ve toplumları katlettiği, göç ettirdiği milyonlarca insanları ekranlardan seyretmek zorunda kaldık. İnsanın en önemli hakları olan yaşama (can güvenliği), mal ve ırz güvenliğinin pervasızca ellerinden alındığını ve bunların modern Firavunlar tarafından kendi menfaatleri ve konumlarını güçlendirmek için tezgahlandığını sosyal medyadan öğrendik. Zamanın mütrefleri kendi çıkarları için her türlü iyiliğe karşı savaş açmış durumdadırlar. Kur’an’ın insanın fitratını koruma ve onu en iyi kıvama getirme için getirmiş olduğu her türlü hakikat bugün mütrefler tarafından çağ dışı diye adlandırılıp itibarsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde insan neslinin ve toplumlarını bozarak kendi menfaatlerine hizmet ettirecek kıvama getirilmeye çalışılmaktadır. İki ayaklı şeytanlar, sıratı müstakime giden her yola ve gayrete bir engel koymaktadırlar. Bu tarihin ilk gününden son gününe kadar sürecek olan iyilik savaşıdır.

³⁹⁷ el-En’âm 8/7,9,11-13,17,18,30,38, Âl-i İmrân 3/123-128,160, et-Tevbe 9/25-26,40.

3.4. Gösteriş Yapmak (Riyâ)

Sözlükte “görmek” anlamındaki re’y kökünden türeyen riya “saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevi amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarına inandıracak tarzda davranma”³⁹⁸ şeklinde açıklanmıştır.

“Riyâ” mufâale babından mastardır ve müşâralet anlamı vardır.

İmam Gazzâlî riyâyı lügat olarak “Herhangi bir şeyi başkasına göstermek”, dini manada ise, insanların kalplerini etkileyip orada kendisi için güzel duyguların oluşması veya var ise, daha da iyi olsun diye ibadet ve iyiliklerini insanların göreceği veya anlayacağı şekilde teşhir etmektir. Yani başka bir ifadeyle “Âhîret amellerini, çıkar ve şöhret gibi dünyevi maksatlara âlet etmektir”³⁹⁹ diye açıklamıştır.

Riyâ, insanın içi pislikle çirkinlikle dolu olduğu halde, davranışlarında ve tavırlarında iyi veya olduğundan daha da şatafatlı, görkemli ve ihtişamlı gözükme isteği, olarak ta açıklanabilir.⁴⁰⁰ Yani insanın kendi vitrinini olduğundan daha da iyi gösterme davranışı da diyebiliriz.

İnsanın kendini olduğundan daha iyi gösterme ve yaptıklarını Allah için değil de insanların sempatisini ve sevgisini kazanmak için yapmadır. Bunu örfen de “el gördülük yapma” olarak tanımlarız. Kur’an ve sünnette bunu insan şahsiyetine yakıştırmayıp bunu ikiyüzlülük olarak değerlendirmiştir. İçinde bütün kâinatı barındıran insan kendini bu kadar küçültüp, kendi öz varlığından uzaklaşmasını kabul etmemelidir. İnsanın buna tevessül etmemesi için de bu özellikler yerilmiştir. Bunun için Peygamberimiz biz mü’minlere şöyle seslenmiştir: “Kim riyâ maksadıyla iyiliklerini gösterirse, Allah Teâlâ’da onun kötülüklerini gösterir ve kim riyâ maksadıyla iyiliklerini duyurursa, Allah Teâlâ’da onun kötülüklerini duyurur.”⁴⁰¹

³⁹⁸ Mustafa Çağrıncı, “Riya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/137.

³⁹⁹ İmam Gazzâlî, *İhyâ-u Ulûmiddin*, ekitap_mobi epub.pdf, 2069-2077. Erişim Tarihi: 04.06.2022.

⁴⁰⁰ Pazarbaşı, *Kur’an ve Medeniyet Doğuşu-Gelişimi-Çöküşü*, 317.

⁴⁰¹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecdîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, 12/202.

“Riyâ” kişinin yaptığı iyilikleri ve dini görevlerini Allah rızasını ve âhiret sevabı için değil, sadece insanlar arasındaki itibarını ve mevkisini yüceltmek için yerine getirmesidir. Aslında bu yaptıklarının hiçbir sevabını ve karşılığını âhirette görmeyecektir.⁴⁰²

Kur’an’da riyâ beş ayette geçmektedir.⁴⁰³ Peygamberimiz riyâyı “gizli şirk”⁴⁰⁴ olarak tanımlamıştır. Peygamberimizin bu tanımı insanın, yaptıklarının Allah için değil de kul için yaptığından dolayıdır. Kendi nefsinin Allah’tan daha fazla önemseyip Allah’ın kendisinden istediklerini yok saymasından kaynaklanmaktadır. Dünyalık makamlara ulaşmak ve insanlar nazarında kendini yüce göstermek arzusuyla yapılır. Bunu yaparken de kendini hep olduğundan daha iyi ve daha kıdemli göstermek ister. İnsanların gözündeki itibarı Allah’ın nazarındaki itibarından daha önemlidir. Bundan dolayı da gizli şirk olarak görülmüştür.

Riyâyı ilk sistemli bir şekilde ele alan Muhâsibî, İslâm düşünce tarihinde de din psikolojinin öncüsü sayılır.⁴⁰⁵ Muhâsibî riyâyı “yapılan iş, söylenen söz ve davranışlarda ilâhi ölçü (hakkaniyet) yerine, nefsin hoş gördüğü ve tutkuların yönlendirdiği, yapana haz veren kişiliğin üzerine giydirilmiş bir maskedir.”⁴⁰⁶ Diye tarif edip, riyânın dışa yansımaları beş şekilde olacağını söz edip bunların beden, dış görünüş, söz, amel ve sosyal çevreyle ilişkileri haber vermiştir.⁴⁰⁷

Muhâsibî; riyânın ve diğer kişilik hallerinin insanın çocukluğunda iç ve dış dünyayla kurmuş olduğu ilişkiler bağlamının sonucunda bu halin oluşmaya başladığı, bunda da anne ve babanın rolünün çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Muhâsibî, riyâ tüm kalbi hastalıkların başı ve kişilik bozuklukların en önemli sebeplerinden biridir, der. Her türlü iyi halleri bozabilecek bir kişilik virüsü olabileceğini ve iç benlikte kazanılmış gizli hastalıklı bir duygu olduğunu, bunun ilim ve hakikatle

⁴⁰² Zemâhşerî, *Keşşâf*, 1/818.

⁴⁰³ el-Bakara 2/264, en-Nisâ 4/38,142, el-Enfal 8/47, el-Mâun 107/6.

⁴⁰⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Mekke: Beytü'l-Efkar Devliyyeti, 1999), Fiten, 16.

⁴⁰⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 28.

⁴⁰⁶ Tahsin Kula, “el-Muhâsibî’ye Göre Riyâ’nın İnsanın Olumsuzluk Kişilik Yapılanmasına Etkisi”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (Ekim 2017), 38.

⁴⁰⁷ Mustafa Çağrıncı, “Riyâ”, *islamansiklopedisi.org.tr*, erişim tar: 02.06.2022.

aydınlanmazsa insanın içinde gizli ve örtülü olarak kalmaya devam edeceğini ve davranışlarındaki yapmacılığı besleyeceğini söyler.⁴⁰⁸

Riyâ, insanı ve toplumu içine çeken bir bataklık gibidir. O bataklık kurutulmadan insanın da ve toplumun da ıslahı mümkün değildir. Riyânın temelinde, insanlara olduğundan daha iyi gözükmek onların kalplerinde taht kurmak isteği vardır. İnsanlarla hep bir yarış halindedir. Kendisini en iyi göstermek ve insanların gözlerinin hep kendisinde olma isteği vardır. Bu da aslında içindeki aşağılık kompleksinin dışarı bu şekilde yansımalarıdır. En iyi olmanın bir sınırı ve sonu olmadığı için de hiçbir zaman da tatmin olup mutlu olamaz. Aslında riyâkar insanın içinde oluşan benliğin derinliklerinde en büyük düşmanı kendisidir. Çünkü kendisini sürekli ispatlamak isteyip onunla tatmin olmak ister.

Riyânın içinde bulunduğu insan davranışları birçok ahlaki zaafıya sebep olur. Bunlardan birkaçını sayacak olursak, baş olma sevdası, gururlanma (mübahât), böbürlenme-övünme (tefâhür), hased ve gâlip olma isteği.⁴⁰⁹ İnsanı ve toplumu çepeçevre saran riyâdan kurtulmak insanın ve toplumların kurtuluşu için en elzem bir ihtiyaçtır. Bu insanın kişiliğini bozan ve birçok kötü ahlâkî davranışlara kapı açan bir haslettir. İmam Gazzâli riyâyâya iki şeyin sebep olduğunu ondan kurtulmak için de bu iki şeyden kurtulmak gerektiğini ifade eder. Bunlardan birisi insanın yaptıklarından çıkar beklentisi, diğeri ise sevgi kazanmak ve takdir toplama hevesidir. Sevgi kazanma insanlara faydalı işler yapmakla olur. Bunu da Allah rızası için de insanlara hizmet edildiği zaman, zaten insan bunu kazanacaktır. Hem insanların rızasını kazanmak, Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazanmaktan daha zor olduğunu, Allah'ın rızasını kazanmanın insanların da sevgisine ve takdirine sebep olacağıdır. Zaten insanların hepsinin sevgisini ve takdirini kazanmanın hiç mümkün olmadığını bilmek gerekir.⁴¹⁰

Âyetlerde Yüce Allah gösteriş yapanları hep yermiş, bunu ibadet noktasında yapıldığında kendi tarafından kabul edilmeyeceğini ve boşa çıkarılacağını ifade etmiştir.⁴¹¹ Tavır ve ahlâk olarak ta bunun hoş karşılanmayacağını ve bu gibi

⁴⁰⁸ Kula, "el-Muhâsibî'ye Göre Riyâ'nın İnsanın Olumsuzluk Kişilik Yapılanmasına Etkisi", 38-39.

⁴⁰⁹ Kula, "el-Muhâsibî'ye Göre Riyâ'nın İnsanın Olumsuzluk Kişilik Yapılanmasına Etkisi", 45.

⁴¹⁰ İmam Gazzâli, *İhyâu- Ulûmiddin*, 2092-2093, erişim tar: 8.06.2022.

⁴¹¹ el-Bakara 2/264, en-Nisâ 4/38,142, el-Mâun 107/6.

tavırların toplumun önderi olan kesim tarafından da yapıldığını ifade etmiştir. Toplumun elit dediğimiz kesimin temsilcileri olan bu grubun şımarıklıkları yüzünden böyle davrandıkları ifade edilmiştir.⁴¹² Nitekim Enfâl Sûresi 8/47. âyette Allah Teâlâ:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بَطْرًا وَرِئَاءَ النَّاسِ وَيَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ

مُحِيطٌ

“İnsanları Allah yolundan engellemek üzere böbürlenerek ve gösteriş yaparak yurtlarından (savaşa) çıkıp gelenler gibi olmayın; Allah onların yaptıklarını kuşatmıştır.” Allah bu âyette Müslümanları müşriklerin davranışları üzerinden uyararak, şımarıklığa düşmeyip gösteriş yapmamalarını, insanların iyiliklerine engel olmamalarını emretmiştir.⁴¹³

Bu âyetin iniş sebebi ise, Bedir savaşına hazırlanan Mekkeli müşriklerin mütref dediğimiz önderlerinden Ebu Cehil’e, “kervan kurtuldu, geri dönün denildiğinde”, Ebu Cehil “Hayır, Bedir kuyusuna varıp develerimizi kesinceye, içki içinceye, cariyeler bize şarkı söyleyinceye, Araplar durumumuzu ebedi olarak konuşuncaya kadar, geri dönmeyiz” demişti.⁴¹⁴ Fakat kibirlerinden ve boş tutkularından öteye gitmeyen bu istekleri Bedir kuyularında hüsrana uğramıştır.

Bu âyette Mekke’nin mal, servet, makam ve imkân zehirlenmesiyle haddi aşmak ve azmak anlamında “batar” kelimesi geçmiştir.⁴¹⁵ Bu taşkın tavırları Ebu Cehil ve taraftarları çalım satma, gösteriş yapma, kendilerini beğenme ve iyilikleri engelleme olarak insanlara sergilemişlerdir. Allah Kur’an’da mütreflerin özelliklerini bu şekilde de Ebu Cehil ve taraftarlarında nasıl ortaya çıktığını özetlemiştir.

Mütrefliğin davranışlara yansıyan en önemli belirtisi gösteriştir. İnsanın kendini olduğundan daha iyi ve daha güçlü göstermek, sahip olduğu servet, makam ve güçle övünmek ve insanlara yansıyan vitrinini hep şaşalı gösterip insanlara güç gösterileriyle onların kalplerine korku salmak şımarık insan ve toplumların davranışlarıdır.⁴¹⁶ Bu haller onlarda bir virüs gibi yapışık haldedir.

⁴¹² Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, 227-228.

⁴¹³ Tâberî, *Tâberî Tefsiri*, 227.

⁴¹⁴ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, 822; Zemahşerî, *Keşşâf*, 1151-1152.

⁴¹⁵ Pazarbaşı, *Kur’an ve Medeniyet*, 316.

⁴¹⁶ Kasapoğlu, “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”, 189.

Toplumların yok olması, o toplumun önderi ve herkesin gözdesi olan, dünya nimetleri içerisinde yüzen şımarık zenginlerinden ve ona ses çıkarmayan sindirilmiş destekçilerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü toplumun vitrininde yer alan bu insanların herkesin gözünü kamaştırıcı şaşalı ve gösterişli hayat tarzları, insanları kendine imrendirmektedir. Bununla alakalı olarak Kur'an'da Kārûn örneğini görmekteyiz. Kasas Sûresi 28/79.ayette: *“Kārûn gösterişli bir şekilde kavminin karşısına çıkardı. Dünya hayatını arzulayanlar, “Keşke Kārûn'a verilenin bir benzeri bize de verilseydi! Doğrusu o çok şanslı!” derlerdi.”* ifadeleriyle, toplumun mütreflerinin, insanlar üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Burada ekonomik gücü elinde tutanların gösterişli hallerinin, buna sahip olmayan halkı kötü etkileyip, kendisinin bu mal ve serveti hak edip etmediğine bakmadan sadece onun şaşasına ve cazibesine kapılarak, onu arzulamasına ve içinde sadece maddeye olan hırsın artmasına sebep olmuştur. Toplumun içindeki şımartılmış olan kesimlerin gösterişli halleri insanların manevi mekanizmalarını bozup, içi boş sadece vitrini gösterişli olan davranışlara ve yönelmelerine sebep olmaktadır.

Kur'an'da içinde buldukları refah, şaş ve maddi imkânlar sayesinde şımarık ve bunun sonucunda bunlara kendi çabalarıyla kazandıklarını düşünüp, yaşadıkları şehirleri o günün en gösterişli, lüks ve konforlu hale getirip ve bunları korumak için her şeyi kendilerine mubah gören toplulukların tarih sahnesinden silindiğinin ve yeryüzünün izleriyle dolu olduğunu bize anlatmaktadır.⁴¹⁷ Bunlardan Âd, Semûd ve Medyenlilerin artık tarih sahnesinde olmadığı, onların içinde buldukları şımarıklık ve gösterişin onları kurtaramadığını Kur'an'dan okumaktayız.⁴¹⁸

Her zaman toplumun vitrininde bulunan mütrefler, gösterişin ve şaşanın öne çıktığı yaşam tarzlarıyla bazen toplumun aşağı tabakasındaki insanlar üzerinde; özent, nefret ve kıskançlık gibi duygularla karışık bir halle tesir etmektedirler. Bunlarda özent duyanlarda; kendini beğenmeme, aşağılık kompleksi gibi davranış bozukluklarına sebep olmaktadır. Ya da bunların, zengin ve lüks düşkünü hayatlarına

⁴¹⁷ el-Kasas 28/57-58, el-Enfâl 8/47.

⁴¹⁸ Hûd 11/60, el-Furkân 25/38, el-Ankebût 29/38, Fussilet 41/15, İbrâhîm 14/9.

ulaşabilmek için haksız kazanç yollarının aranmasına neden olmaktadır. Bu da toplumun yaşam dengesini bozup, kargaşa çıkmasına sebep olmaktadır.⁴¹⁹

3.5. Kibir-Tekebbür-İstikbâr

Tekebbür; büyüklenmek demektir.⁴²⁰ İnsanın kendini beğenip başkasını küçük görmesinden doğan durumdur. Bunun da en büyüğü ise Allah'a karşı gösterilen büyüklenmedir. Buda hakkı kabul etmeyip, Allah'a boyun eğmeyi kabul etmemeden kaynaklanmaktadır.⁴²¹

Tekebbür, tefâ'ul babından mastardır. Tevâzunun karşıtı olarak kullanılmaktadır.⁴²² Kibir ve istikbâr da aynı anlamlarda kullanılmaktadır.⁴²³ Fakat kibri büyüklük duygusu, tekebbürü de bunun eyleme geçmiş hali olarak açıklayanlar da vardır.⁴²⁴

Kibir iki çeşittir. Birincisi Allah (cc)'ne karşı yapılan kibir. Bu küfürdür. Çünkü kul Allah'a boyun eğmeyi ve O'na kulluğu kendine yediremez. Kendisini O'ndan daha büyük görür. İkincisi de insanlara karşı yapılan kibirdir. Bu büyük günahlardandır.⁴²⁵

Kibirli insanlar genellikle çalışkan ve başarılı kimselerdir. Kabiliyetli ve zeki kimselerdir. Çok çalıştıklarından dolayı da genelde başarılılardır. İnsanlardan taltif almaktan ve alkışlanmaktan çok hoşlanırlar. Geriden bakınca etkileyici ve çekici dururlar, fakat yakınlaştıkça göründükleri gibi olmadıkları farkedilir.⁴²⁶ Kibirli insanda abartıcı, aşırı genellemeci, seçici ve indirgemeci gibi genellemeler bu manevi hastalıkta görülen durumlardır. Bu karakteri taşıyan insanlar toplumda buldukları yerini ve mesleki konumlarını hep abartılı bir şekilde yorumlarlar. Buna karşın karşısındaki insanları hep aşağılar bir tavıradırlar. Buralara nerden ve nasıl

⁴¹⁹ Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet*, 318.

⁴²⁰ Firuzabâdî, *Kâmûsü'l-Muhit*, 3/2306, İsfahânî, *Müfredât*, 888.

⁴²¹ İsfahânî, *Müfredât*, 888-889.

⁴²² Mustafa Çağrıç, "Kibir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/562.

⁴²³ Firuzabâdî, *Kâmûsü'l-Muhit*, 3/2306.

⁴²⁴ Çağrıç, "Kibir", 25/562.

⁴²⁵ Gazzâlî, *İhyâü-Ulûmi'd-Dîn*, 2123.

⁴²⁶ Tarhan, *Duyguları Dili*, 157.

geldiklerini, sosyal çevrelerinin nasıl olduğunu unuturlar. Kendilerinin özel olduklarının, seçkin ve üstün olduklarının zannını taşırlar.⁴²⁷

Kibirli insanlar, benliği zayıf ve ümit duygusu az olanlardır. Bunu telafi etmek için, ya benliğini geliştirir ya ümidini artırır ya da gururlu davranırlar. Aslında dışarıdan gözükten güç zehirlenmesi, zayıflıklarını kamufle araçlarıdır. Psikolojik bütünlüğünü korumak için egosunu şişirerek kendi zayıflıklarını örtme çabasıdır.⁴²⁸

Kur'an- Kerîm'de Allah'a karşı tekebbürü sergileyen olarak ilk İblisi okuyoruz. Yüce Allah'ın secde emrine kadar, isyan etmeyip kulluğunu en zirve de yaşayan iblis kendini Hz. Âdem'den üstün gördüğünden Allah'a isyan etmiştir. "Yalnız İblis hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu. Allah, "Ey İblis" dedi, "Kendi ellerimle yarattığım şu varlığın önünde secde etmekten seni alıkoyan nedir? Büyüklük mü taşıyorsun yoksa ululardan mısın?" İblis, "Ben ondan daha üstünüm. Çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın" diye cevap verdi."⁴²⁹ İblis Allah'ın kendisine uygun görüp Hz. Âdem'e secde etmesini emretmişken o kendisini buna uygun görmeyip ondan daha üstün olduğunu iddia ederek Allah'a isyan etmiştir. Yani kendi öngörülerini Allah'ın emirlerinden daha üstün görüp kendi kıyasını Allah'ın kıyasından daha üstün olduğunu iddia etmiştir. Allah'ın emrine muhalefet etmekle kalmayıp bir de kibirle emri tutarsız bulup beğenmemiştir. İblis bu şekilde kendi aklının çıkarımlarını ve hevâsını ilahi iradeden daha üstün ve doğru görerek kibirlenmiştir. Bu da yaratılan bir mahlûkun kendi yaratıcısını tanımamasını ve kendini ondan üstün görmesine götürmüştür ki bu en tehlike olanıdır.⁴³⁰ Bundan da kibrin insanı ne tehlikeli boyutlara götürebileceği anlaşılmalıdır.

Âd kavmi de Kur'an'da kibirlenmesiyle anılan bir kavimdir.

فَأَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ أَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ

⁴²⁷ İzzet Güllü, "Psikoanaliz Yazıları: Narsizm, Kibir, Kendini Beğenme İlleti ve İlacı", *Tavsiye Ediyorum* (Ocak 2010).

⁴²⁸ Tarhan, *Duyguları Dili*, 158-159.

⁴²⁹ Sâd 38/74-76.

⁴³⁰ Sinan Öge, "Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 53.

“Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve “Bizden daha güçlü kim var?” dediler. Onları yaratan Allah’ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı”.⁴³¹ Âd kavmi fiziki olarak güçlü bir kavimdi. Boyları çok uzundu. Güçlerinin fazlalığından dolayı dağdan bir parçayı söküp çıkarabiliyorlardı.⁴³² Bu gücü ise haksızlığa ve zulüm için bir araç yapmışlardır. Kendilerine Allah’ın bir emanet verdiği bu vasıfları kibirlerine sebep olmuştur. Bu âyetle kibrin sadece ferdi olarak yapılmadığını bunun toplulukların da bir ahlakı olduğunu anlıyoruz. Bu ahlaka sahip topluluklar ise tarih sahnesinden silinerek yaptıkları taşkınlıklarının ve haddi aşmanın karşılığını görmüşlerdir.⁴³³

“Mütekebbir” ismi, sadece Allah’a ait olan üstün olan bir isimdir. “Her şeyde ve her hadisede büyüklüğünü gösteren”⁴³⁴ demektir. Büyüklük ve yücelik sadece Allah’a mahsustur. Bu vasıfları kendinde görmeye başlayan kimse, her şeyi kendine ihsan eden Allah’ı unutup bunları kendinden bilmeye başlar ki bu nankörlüktür, haddi aşmadır, tuğyandır ve istiğnadır. İnsanı kendini büyük görmeye başlaması bütün kötülöklere kapıyı açar, bütün iyiliklerin de kapısını kendisine kapatır. Kendi kendini iflas ettirir. Çünkü “Tekebbür denilen haslet bütün feyizlerin, saadetlerin nefsimizde ve ruhumuzda yer tutmasına engel olur.”⁴³⁵ Bunlar toplumlar içinde geçerlidir. Kendinden başkasını beğenmeme ve kendilerini en üstün görme vasıfları toplumları da iflasa götürür. Âd kavmini götürdüğü gibi.⁴³⁶

Mütrefler kibirleri yüzünden, Allah’ın yeryüzüne kendi temsilcileri olarak gönderdiği peygamberleri ve onların getirmiş oldukları ilâhi nizâmı da kabul etmemişlerdir. Sâffât Sûresi 37/35-36. âyette: “*Ne zaman onlara, “Allah’tan başka ilâh yoktur” denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!” derler.*” Peygamberi o makama layık görmeyip, o makama kendilerinin daha layık olduklarını ve peygamberi kendilerinin

⁴³¹ Fussilet 41/15.

⁴³² Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû'l-kebir*, 3/571.

⁴³³ Fussilet 41/16.

⁴³⁴ Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2011), 51.

⁴³⁵ Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, 52.

⁴³⁶ Fussilet 41/16.

dengi görmemeleri de⁴³⁷ onların mütekebbirliklerine işarettir. Bu şekilde hem peygamberi kabul etmiyor, hem de onların getirmiş olduğu dini kabul etmiyorlardı. Çünkü peygamberi kabul etmek, onların gölgesi altına girip onun emirlerine girmek demektir. Fakat mütreflerin kalplerinde peygamberin hizmetinde bulunmaya razı olmayacak ona mani olacak bir kibir yatmaktadır.⁴³⁸

Allah'ın âyetlerinden ve emirlerinden gâfil olan ve onu kabul etmeyenler nefislerinin yolunu tercih etmişler ve yeryüzünde kibirlenmeye gitmişlerdir. Kibirlenen insanlar ise batıl yollara sapmışlardır. Ya da kibirli olmak onları inkâra götürmüştür. Aslında bunlar hem birbirlerinin sebebi hem de sonucu gibidir. A'râf Sûresi 7/146. âyette *“Yeryüzünde haksız yere böbürleneni âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mucizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar.”* Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.”

Müstekbir kimse, bunu Allah'a karşı gösterdiğinde, kendinin gücünün her şeye yettiğini düşündüğünde istiğna'ya sebep olur.⁴³⁹ İnsanlara karşı ise Allah'ın kendisine emanet verdiği aklı, serveti, soyu, makamı ve sahip olduğu her şeyi öne sürerek büyüklük taslarlar ve karşısındakileri küçük görürler. Bundan dolayı da onlardan her türlü isteklerini yerine getirmelerini isterler. Kâinattaki her şeyi kendi hizmetlerinde zannederler.⁴⁴⁰ Bundan dolayı da insanlara zulmederler. Firavun ve kavmi bunlar için en büyük örnektir. Şuarâ Sûresi 26/29. âyette Hz. Musa'ya, *“Firavun, “Benden başkasını tanrı edinirsen, yemin ederim ki seni zindanlarda süründürürüm!” dedi”* Firavun'un kibrinden nasıl istiğnaya düştüğünü okumaktayız. Kendine olan güvenden ve ben her şeye yeterim psikolojisinden insanların kendisinden başka ilahlar tanımamasına şaşırıp bunun büyük bir cürüm

⁴³⁷ Sâd 38/8.

⁴³⁸ Öge, “Kur'an'da İnkarcı Mazeretleri ve Geçersizliği”, 54.

⁴³⁹ el-Alak 96/ 6-7.

⁴⁴⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, 156.

olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴¹ İşte bu Firavun'un kibrinin vermiş olduğu bir gaflet ve çıkmazdır.

Kur'an'da kibrinden istiğnaya düşen Nemrut'un örneğini de görmekteyiz. Nemrut Allah'ın kendisine verdiği hükümlerini kibrine sebep olmuş, Firavun gibi kendisini ilah olduğunu Hz. İbrâhîm'e iddia etmiştir.⁴⁴²

Firavun, Kur'an'da mütreflerin nasıl kibre daldığını ve bu kibirle insanlara ve toplumlara nasıl zulmettiğinin en bariz örneğidir. Allah Kasas süresinde Firavunun kibrinden halkını sınıflara ayırdığını ve onlardan İsrâiloğulları'nın oğullarını boğazlattırıp kızlarını ise sağ bıraktığını ve bunu sadece taht kaygısından kaynaklandığını anlatıyor.⁴⁴³ Firavun için bozgunculuğun sebebini kibrinden kaynaklandığını açıkça ifade ediyor.

Âyetlerde istikbâr kavramı ile tekzib kavramı beraber zikredilmiştir. Bu ayetlerde önce tekzib sonrasında ise istikbâr zikredilmiştir.⁴⁴⁴ Bu iki davranışta Allah'a karşıdır. Yalanlanan Allah'ın ilah olması ve O'nun âyetleri (göndermiş olduğu ilahi nizamı), ve yine kibirlenilen ise Allah'ın tâ kendisidir.

Hız. Nûh'ta her peygamber gibi kendi kavminin kibirli mütref ve meleleri ile uğraşmak zorunda kalmıştır. O'na da ilk itiraz eden onlardı.⁴⁴⁵ Kur'an'da Yüce Allah, Hız. Nûh kavmini anlatırken "Onlar büyüklendikçe büyüklendiler" ifadelerini zikretmiştir. Hız. Nûh'a iman etmeyen müstekbir mütref ve meleler, O'na iman eden zayıf ve fakir mü'minleri kibirlerinden istemeyip onlar ayrılmazlarsa iman etmeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁶ Kur'an'da helâk olan kavimlerin ileri gelenlerine göre üstünlüğün sebepleri servet, mevki ve iktidarlarıdır. Bundan dolayı mütrefler ve mele takımları fakir halk yığınlarının ayak takımı olarak görmektedirler. Tarih boyunca da peygamberlere itaat edip onun etrafında olan kesim ise daha çok bu kesimlerdir. Peygamberlere itaat etmemelerinin sebebini de buna bağlamışlardır. Bu

⁴⁴¹ Firavun'un sihirbazları Hz. Mûsâ'ya inanıp iman etmelerine verdiği tepki de örnek olabilir. Tâhâ 20/71. âyet.

⁴⁴² el-Bakara 2/258.

⁴⁴³ el-Kasas 38/4.

⁴⁴⁴ el-A'râf 7/36. Âyette: "Âyetlerimizi yalanlayan ve büyükenip onlardan yüz çevirenlere gelince, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır." ve el-A'râf 7/40-41.

⁴⁴⁵ el-A'râf 7/60.

⁴⁴⁶ eş-Şuarâ 26/111, Hûd 11/27.

kesimin peygamberlerin etrafında toplanmalarının sebebi ise, onların fitratlarının ve doğal yapılarının daha bozulmamış olmasıdır. Çünkü kibir, şımarıklık ve lüks yaşam insanların fitratlarını bozmaktadır. Kişisel çıkarlar, şahsi menfaatler, mevki makam hırsı onların kalplerinin ve akıllarının önünde bir perde oluşturmaktadır. Bundan dolayı toplumun fakir kesmi, ilahi çağrıya olumlu cevap verdiklerinde vazgeçecekleri malları, servetleri ve makamları yoktur.⁴⁴⁷

İmam Gazzâli insanı ve toplumu fesâda götüren bu manevi hastalıktan kurtulmanın iki yolunun olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴⁸ Bunlardan birincisi, onun kökünü kurutmak ve kalpteki varlığını yok etmektir. İkincisi ise, ona götüren sebepleri ortadan kaldırmaktır. Onun kökünün kurutmanın yolu ise, kulun kendini ve Rabbini iyi tanımasıdır. Çünkü insan kendini tanıdığı anda, kendisinin aciziyetini ve güçsüzlüğünü görecektir. Rabbini tanıdığı anda ise O'nun büyüklük, izzet ve azâmetini görecektir ve bunların bir beşere ait olamayacağını öğrenecektir. İnsan kendi başlangıcını ve sonunu düşünse hiçbir şekilde büyüklük taslayamaz ve Allah'ın azâmeti ve merhameti karşısında ezilip kalır. İnsanın kibirli olması onun nankörlüğünden, hadsizliğinden ve kendini bilmezliğinden kaynaklanmaktadır.

Kibri uyandıran sebepleri etkisiz kılmanın yolu da her sebebe göre değişir. Bu sebep soy ve neseb ise, nesebindeki şeref kendisine ait değildir. Kişiye ait olan geçmişinin kendisine kattığı şeref değil kendisinin çalışarak kazandıklarıdır. Nesebindeki babası ve dedeleri hepsi topraktır. Toprak ki yaratılmışlar arasında bütün ayrıcalıkları ortadan kaldırır. İnsan cinsinin ilk nesebi Hz. Âdem'dir. Nesebin insana bir faydası olsaydı Ebu Leheb'e Peygamberimizin faydası olurdu ki O Kur'an'da lanetlenmiş bir insandır. Yani insana şerefi veren kişinin bu dünyada yaptığı güzel amelleridir.

Kibrin kaynağı güzellik ise, güzelliği veren Allah'tır. İftihar edilecekse Allah'ın hakkıdır. Kul sadece onu verene şükretmesi gerekir. Şükür ise nankörlüğü ortadan kaldırıp kibre giden yolları kapatır. Kibrin sebebi kuvvet ise, vücuda gelebilecek insanı fersiz bırakacak hastalığı düşünmesi gerekir. Hele ki insanı güçten ve takatten kesen yaşlılığı aklından çıkarmaması gerekir. Kibrin sebebi mal, makam,

⁴⁴⁷ Kutub, *Fîzilâl-il-Kur'an*, 6/66-67.

⁴⁴⁸ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, 2170-2183, erişim tar: 15.06.2022.

cemaat ve çevre ise, bunlar kendi dışında var olan şeylerdir. Bunlar fânidir. Gelip geçici şeylerdir. Kalıcılığı olmayan ve her an yok olabilen şeyler, uykuda görülen rüyalardan farksızdır. Nasıl rüya ile kibirlenmek nasıl saçma ise, mal, evlat, mevki, makam gibi geçici şeylerle kibirlenmek de o kadar akıl dışıdır. Kibrin sebebi ilim ise, onun sorumluluğunu düşünmelidir. Günahı bilerek yapanla bilmeyerek yapanın cezası bir olmayacaktır. Çünkü ilmin de insan üzerinde hakları vardır. Birinci onu amel etmek ikincisi ise onu insanlara tebliğ etmektir.

3.6. Zulüm

Sözlükte zulüm; “Adalete uymayan hareket, haksızlık; hak edene hakkını vermeme”⁴⁴⁹ anlamlarına gelmekte olup; İsfahânî zulmün kelime manasını,⁴⁵⁰ “aydınlığın olamaması” anlamına geldiğini söyleyip, dilcilerin ve âlimlerin çoğunluğunun zulmü “bir şeyi kendine mahsus yerinden, başka bir yere koymaktır. Buda ya onu eksiltmek veya artırmak ya da onun zamanından veya mekânından sapmakla olur.” diye tanımlayıp, bu kelimenin “az olsun çok olsun haddi aşma” anlamında kullanıldığını yazmaktadır. Bundan dolayı hem büyük hem de küçük günahlar için kullanıldığını, “Cehâlet, şirk ve fîsk” manalarına da geldiğini açıklamıştır.

“Noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, hakkını eksiltmek, hakkını vermemek, menetmek ve yapmaması gereken davranışta bulunma” gibi anlamlara da gelir.⁴⁵¹ Bununla beraber, “eziyet, cefa ve işkence” gibi manaları da vardır.⁴⁵²

Kavram olarak zulüm; Kur’an öncesi Arap toplumunda zulüm, insani ilişkilerde her türlü olumsuz söz, fiil ve davranışları ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁵³ Kur’an’da bu kavram insanlar arası olumsuz ilişkileri ifade etmekle birlikte çoğunlukla Allah’a karşı görevlerde inkâr⁴⁵⁴ ve isyan olan söz fiil ve

⁴⁴⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1168.

⁴⁵⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 657-658.

⁴⁵¹ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 719.

⁴⁵² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 1168.

⁴⁵³ Karagöz, *Dini Terimler Sözlüğü*, 719.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/254.

davranışları⁴⁵⁵ ifade etmektedir. İlâhi iradeye her türlü ters düşen söz, fiil ve davranışlar anlamında kullanılmıştır. Zulüm kavramı Kur'an'da hep olumsuz manada kullanılmıştır.

Râgıp El-İsfahânî zulmü üç kısma ayırmıştır:⁴⁵⁶

1-İnsan ile Allah arasındaki zulüm: Bununda en büyüğü; küfür, şirk ve nifaktır. Bundan dolayı Allah Lokmân Sûresi 31/13'te:

وَأَذَقْنَا لُقْمَانَ إِيْمَانَهُ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ

“şirk elbette pek büyük bir zulümdür” buyurmuştur.⁴⁵⁷

2-Kişi ile diğer insanlar arasındaki zulüm: İsrâ sûresi 17/33. âyette:

وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا فَلَا يَسْرِفُ فِي
الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا

“Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın. Çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur.”⁴⁵⁸

3-Kişi ile nefsi arasındaki zulüm: Fâtır Sûresi 35/32'te:

ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ
إِذِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ.

“Sonra biz kullarımızdan seçtiklerimizi o kitaba mirasçı kıldık. Onlardan kimi kendine kötülük eder, kimi orta bir durumdadır, kimi de Allah’ın izniyle hayır işlerinde yarışır. İşte bu büyük lütuf budur.”

İtikâdî ve ameli zulmün her türüsü, gerçekte insanın kendisine yaptığı bir zulümdür. Zira insan zulme yeltendiğinde aslında kendi nefesine zulmetmiş olur. Bundan da en önemlisi, insanın ruhunun derinliklerinde kendine yaptığı zulümdür. Kendini nefsinin pençesinden kurtarmayıp, içinde var olan hasetten, kalpleri parça parça bölen fitneden, akli zehirli bir rüzgarla kendinden uzaklaştıran hırslardan

⁴⁵⁵ en-Nisâ 4/10, Âl-i İmrân 3/182, eş-eŞûrâ 26/41, el-Mâide 5/39, el-Bakara 2/57 vs.

⁴⁵⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 659.

⁴⁵⁷ ez-Zümer 39/32, el-En’âm 6/93.

⁴⁵⁸ eş-Şûrâ 42/40-42 vb.

kurtarmamış olmasıdır.⁴⁵⁹ Çünkü Allahu Teâlâ Nahl 16/33'te “Allah onlara haksızlık etmemişti, fakat onlar kendilerine haksızlık etmişlerdi.” buyuruyor.

Zulmü bir karakter haline getirmiş kimseye de zalim denilir. Zalim kimseler; insan yetilerini yani Allah'ın kendilerine doğuştan hazır olarak vermiş olduğu yetilerini zulmederken kaybettiği kabul edilir. Normal bir insanın zalimce denilen davranışları yani, insanın yaratılışına uygun olmayan davranışları göstermeyeceği, bunu göstermiş olsa da bunu haklı görmeyip hemen geri pişman olup bundan tevbe etmesi beklenir.⁴⁶⁰

İnsanın zâlim olması insanın kendi doğuşundan gelen, yaratılışının bir gereği değildir. Fakat insanın doğuşundan kendisine yüklenen iyi yetileri insanın sonradan çevresinden aldığı terbiyeyle, kendisinin göstermiş olduğu iyiye veya kötüye eğilimiyle, tercihiyle dengeyi bozduğudur.⁴⁶¹ Bunun aksi Allah'ın adâlet ve merhamet sıfatlarına aykırı olacaktır. Tin sûresi 95/4-5. âyetlerde: “Biz, insanı en güzel şekilde yarattık. Sonra onu aşağıların aşağısına çevirdik.” bildirerek insanın doğuştan bu dünyaya iyi olma potansiyeli ile geldiğini, fakat bunu kendisinin bu dünyada kötülöklere olan eğilim ve tercihiyle değiştirdiğini haber vermektedir. İnsana tabiâtına uygun bir tebliğ ve terbiye verilirse, akıl kötölüğü (şerri) bırakır, iyiliğe (hayra) yönelir.⁴⁶² Yani kendisinde meydana gelen kötölükler, sonradan bizzat kendisinin cüz'î iradesinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kur'an'ı Kerîm'de “zulüm” kavramı 289 defa geçmektedir.⁴⁶³ İnsanoğlunun kendine yaptığı zulmün ilkinin Hz. Âdem ve Hz. Havvâ'nın yaratılmasından sonraki ilk imtihanlarıyla yaşadıklarını Kur'an'dan okumaktayız. “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötölük eden zâlimlerden olursunuz, dedik.”⁴⁶⁴ Yasak ağaçtan yerlerse, Allah'ın emrine itaat etmedikleri için zâlimlerden olacaklarını söyleyip,

⁴⁵⁹ Nurettin Topçu, *Var Olmak* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1998), 48.

⁴⁶⁰ Mustafa Doğan Karacoşkun, “Dini Kişilik”, *Din Psikolojisi*, ed. Mustafa Doğan Karacoşkun (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 207.

⁴⁶¹ eş-Şems sûresi 91/7-10.

⁴⁶² Şanver, “Dini Tebliğ Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 138.

⁴⁶³ İşleyen, “Kur'an-ı Kerîm Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları” 155.

⁴⁶⁴ el-Bakara 2/35.

bunu yapmamaları için uyarmıştır. Şeytanın kandırmasıyla zelleği işledikten sonra ise, yaptıkları hata sonucunda tövbe ederken, “Dediler ki: “Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”⁴⁶⁵ demişler ve zulmün genel bir tanımını yapmışlardır. Allah’ın razı olmadığı her şey “zulüm” dur. Bu ister kişinin kendisiyle ilgili olsun ister yaratılmış her şeyle ilgili olsun ve de ister Allah’la ilgili olsun.

Allah Kur’an’da insanın yaratılışını anlatırken. Biz müminlerin zihinlerine iki ayrı tavrı da koyarak bizden kulluk adına tedbirler de almamızı istemiştir. İnsanın ilk isyanı ve onun tövbesini anlatırken, onun karşısında olumsuz bir örnekle sonsuz bir azabın kapısını nasıl aralandığını da şeytan örneğiyle bizlere anlatır. İnsanın günahından sonra tövbesi sonucu affedilebileceğini fakat isyanın sonrasında günahla ve hadsizlikte ısrarın insanı ne boyutlara getirebileceğini bizlere bir örnek olarak takdim etmiştir.

Tezimizin konusu ise mal, makam, soy, toplumsal statüde ve güçte toplumun önünde olup ta kendisine güç devşirip bulunduğu makamın kendisine ait olduğunu ve onun her imkânını kendisi için mubah olduğunu düşünen ve bunu her türlü zorbalıkta kullanmaktan da çekinmeyen mütreflerin halklara ve toplumlara olan zulmüdür. Bunlar hem siyasi olarak halkın önündeki liderleri hem de onun elinin altında bulunan bürokrasiyi temsil eden kimseleri içerir. Hem de bunlara yakın olup toplumun önünde bulunan zengin kesimi içerir. Bununla beraber, ilmi temsil edip bu siyasi erkle menfaat ilişkisi olan kesimi de kapsar. Bunların ortak paydası menfaatleri söz konusu olduğunda hiçbir zulümden çekinmemeleridir.

Devletin her türlü imkânı ve gücünün kendisine ait olduğunu düşünen bu kesim, halkları ve toplumları zoraki kendine itaate zorlayıp despot ve diktatör tavırlarıyla bireylerin kendisi için değil sadece o erk için yaşaması gerektiğini düşünür. Bundan dolayı her türlü baskı ve işkenceyi mubah gören, gerekirse onların kendileri için bir köle olabileceğini düşünen ve bunu pratik olarak ta halklara yaşatan bir gruptur.⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ el-A’râf 7/23.

⁴⁶⁶ Okumuş, *Kur’an’da Toplumsal Çöküş*, 150.

Kur'an'da Firavun bunun en bariz örneğidir. Kendisini ilah ilan etmiş, kendi menfaatine fayda sağlasın diye⁴⁶⁷ halkını gruplara ayırıp, İsrâiloğulları'nın kendisine isyan edebilirler diye erkek çocuklarını öldürtmüş, kız çocuklarının yaşamasına izin vermiştir.⁴⁶⁸ Hâmân ise mütref denen zümrenin yine temsilcilerindedir. Firavunun veziri olup Amon kültünün başrahibidir.⁴⁶⁹ Toplumun dini lideri olup, buradan devşirdiği gücünü Firavunla İsrailoğulları'na zulmetmiştir.⁴⁷⁰ Kârûn ise Hz. Musa'nın kendisinden istediği zekâtı vermeyip, Allah'ın elçisinin emrini yerine getirmemiş böylelikle o'nun otoritesini sarsarak onu mağdur etmiştir. Bununla beraber fakirin kendi malında hakkı olanı da onlara vermeyerek, onlara zulmetmiştir.

Firavun gibi tek kişilik yönetimler de yönetimin etrafında bulunan bürokrasinin sahipleri dahi bir köle gibidirler. Fakat bunlar tek kişilik yönetimlerde monarşinin temsilcisine en yakın olmaya çalışırlar ki, onun imkânlarından daha çok faydalanabilsinler. Böylelikle canlarını, makamlarını, güç ve servetlerini garanti altına alabilsinler.⁴⁷¹

Allah'ın kendisine nimet, makam, güç ve servet verdiği mütref kimseler ellerindekileri kaybetmemek için her türlü günahı işleyip zulmetmişlerdir. Toplumun ihtiyacı olan sermayeyi de kendi ellerinde tutup bunun başkalarının faydalanmasına mâni olmuşlardır. Bu şekilde ekonomik dengeyi kendi lehlerine bozup fakir kesimin üzerinde baskı oluşturarak ve güç kullanarak haklarını ellerinden alıp sömürmektedirler.⁴⁷²

Allah insanın çok nimetler karşısında zalimleşip azgınlaşabileceğini Şuarâ Sûresinde 42/27'de "*Allah kullarına rızkı bollaştırsaydı, yeryüzünde azarlardı*" ayetiyle bize haber vermektedir. Çünkü mütref olan kimseler kendilerini kazançlarını ve servetlerinin kendilerinin ve üstünlüklerinden dolayı Allah'ın kendilerine verdiğini iddia ederler.⁴⁷³ Bundan dolayı da diğer insanlara her türlü şiddet ve baskıyı mubah görmüşler ve bunları onların hak ettiklerini düşünürler. Allah onlara mal

⁴⁶⁷ Karaman, *Kur'an Yolu*, 4/215-216.

⁴⁶⁸ el-Kasas 28/4.

⁴⁶⁹ Şaban Kuzgun, "Hâmân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/436.

⁴⁷⁰ el-Kasas 28/6,8,38, el-Ankebût 29/39, el-Mü'min 40/24,36.

⁴⁷¹ Okumuş, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, 150.

⁴⁷² Turgay, "Kur'an'da Mütref Kavramı", 86.

⁴⁷³ Sebe' 34/34-35.

vermediyse onlar Allah nazarın da kötü kimselerdir ve her türlü zulmü de hak etmişlerdir diye iddia ederler.⁴⁷⁴

Toplumun önde olan liderleri eğer zalim olursa halkta zaman içerisinde onların yaptıklarını haklı görmeye başlarlar. Çünkü toplum psikolojisinde insanlar hep güçlüünün yanında olmak eğilimindedirler. Mâtürîdî “...zulmedenlerse içinde şımartıldıkları refahın peşine düşüp günahkâr oldular.” âyetinde, toplumun alt kesiminde bulunanların zengin ve refah içinde olan şımartılan zalimlerin peşine düşmesi olarak ta yorumlanabileceğini söylemiştir.⁴⁷⁵ Bunu bizim atasözlerimizden de “Balık baştan kokar” bunu çok güzel ifade eder. Devletlerin, toplumların başında bulunanlar iyi olması gerekir ki onun tebaası da iyi olsun.

Mütrefler halka zulmettikçe ezilen kesim korktuklarından dolayı zaman içerisinde sinip haksızlıklara karşı çıkamaz hale gelir. İlk başta karşı çıkılan, mücadele edilen durumlar sonradan görüle görüle normalleşmeye başlar. Allahu Teâlâ Kur'an da hiçbir topluma zulmetmediğini; fakat zulme izin vermiş, zulmü desteklemiş ya da taraftar olmuş ve onu onaylayanlarında cezalanacağını ayetlerde bizlere anlatmıştır. Allah Hûd sûresi 11/13. âyette “Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar. Allah'tan başka dostlarınız olmadığına göre bir yerden yardım da göremezsiniz!”⁴⁷⁶ buyurmuştur.

Hastalık, yaşlılık vb. faktörler insanın ölümüne nasıl neden oluyorsa, aynı şekilde zulüm de toplumları ölüme sürükleyen nedenlerin başında gelmektedir. Hastalıklar tedavi edilmediği takdirde insan nasıl ölüme sürükleniyorsa, zulmü terk etmeyen toplumlar yok olmaya doğru gitmektedirler. Ancak zâlim toplumun helâk zamanını belirlemek mümkün değildir. Şayet zâlim bir toplum varlığını sürdürebiliyorsa bu; ya zulmün henüz tamamen yaygınlaşmadığına ya da az da olsa adâletin hüküm sürdüğüne bağlanmalıdır.⁴⁷⁷ Nitekim Kur 'an âyetlerinden zulmün yaygınlaştığı bir milletin kurtulmasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

⁴⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/486-487.

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 254.

⁴⁷⁶ et-Tâhâ 20/78, el-Kasas 28/8, el-Kasas 28/39-40 vs gibi.

⁴⁷⁷ Güneş, “Kur'an'da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”, 74-75.

İnsanlar arasında adâleti savunup, zulme ise kabul edilemeyeceğini ifade eden ve bizlerinde öyle olmasını isteyen Rabbimiz; Hûd Sûresi 11/117. âyetinde hiçbir toplumun şirk ve küfür yüzünden helâk olmadığını söylemiştir. Toplum içerisinde insanların birbirlerine karşı zulümleri yaygınlaşmadıkça onları batıl inançları ve küfürleri sebebiyle helâk etmemiş ve etmeyeceğini anlatmıştır. Allah'ın bu dünyada kendi hakkını kullarına karşı müsamaha göstererek onların hayatlarında kolaylaştırıcı bir tavır sergilemiş ve bundan sonra da sergileyeceğini ifade etmiştir. Fakat kulların kendi aralarındaki muamelelerinde ise böyle değildir. Kullarının kullarına zulmünü tolerans göstermeyip, onları hem bu dünyada hem de âhirette cezalandıracağını buyurmuştur.⁴⁷⁸

3.7. Kur'an'da Mütref Olanların S onları

Kur'an- Kerim yeryüzünde bütün varlıkların halîfesi olarak yaratılan insanı muhatap alıp onun dünyada ve âhirette saadete ve mutluluğa götürecektir yolları ayetlerle anlatmaktadır. Bu amaçla insanı yaşadığı hayatın her cephesinde donanımlı ve hazırlıklı olabilmesi için kurallar manzumesiyle hayat rehberliği yapmaktadır. İnsanın ilk başta kendi içinde dinginliğini sağlamasını hedeflemiş ve ona sağlam inanç üzerine temellendirilen bir hayat sunmuştur. Her bir kural kendinin tekâmülüne götürecektir görevler ve sorumluluklar vermektedir. İnsanın kendiyi, Yaratıcısıyla ve kâinatta yaratılan bütün varlıklarla olan ilişkisini düzenlemektedir. Bununla yeryüzünde her birinin hakkını ve hukukunu gözetmesi istenmektedir. İnsan bu kâinatın efendisi ve halîfesi olarak yaratılmıştır. Bununla beraber yeryüzünü imar edip orada medeniyetler kurup, bu medeniyetin değdiği her varlığa huzur, sükûnet ve mutluluk götürmesi hedeflenmiştir. Bu hedeften ve murattan şaşmış olan insan ve insan toplulukları önce kendini ve sonrasında ise bütün varlıkları içine alan bir sefalete, çöküşe götürmüştür.

Hedefinden şaşmış ve rotasını kaybetmiş olan mütref insanlar ve topluluklar yavaş yavaş kendilerini çöküşe götürmektedirler. Çöküşe doğru giden bir topluluğu Yüce Allah Peygamberler göndererek tekrar yeryüzünü imar etmeye çalışmıştır.

⁴⁷⁸ Râzî, *Tefsîr-i Kebir*, 13/143, Zemâhşerî, *Keşşâf*, 3/512.

Fakat ilâhi bir görevi üzerinde taşıyıp Yüce Allah'ın yeryüzünde temsilcisi olan peygamberlere ilk başta o toplumun önderleri, nimet içerisinde yüzen refah içinde olan zengin zümresi karşı çıkmıştır. Onlar da toplumda kendi yerlerini ve menfaatlerini korumak ve kendilerinin güç devşirdiği sistemin devam etmesi için bu baş kaldırmayı gerçekleştirmektedirler.

Kur'an'da "mütref" olarak kavramlaşan bu zümre Peygamberleri hep yalanlamış⁴⁷⁹ ve onlara asılsız olan birçok iftira da bulunmuşlardır.⁴⁸⁰ Allah (cc), bunların hidayeti ve ıslahı için mühletler vermiştir.⁴⁸¹ Kendilerini düzeltmeleri için gönderilen peygamberleri bir rehber olarak kabul etmeyip onları onaylamamışlardır.⁴⁸² Atalarına körü körüne bağlı kalıp inkârcılık ta direktmişlerdir. Bu şekilde kendilerine verilen sürenin kendi aleyhlerine işlemesine neden olmuşlardır.

Tarih içinde gelmiş geçmiş toplumlara bakıldığında sosyal olayların birdenbire değil bir sürecin sonucunda ortaya çıktığı görülmektedir. Bir sebep ve sonuç dairesinde tezahür etmiştir. Yüce Allah A'râf Sûresi 7/182-183. âyetlerde:

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ وَأَمْلِي لَهُمْ أَنْ كِيدِي مَتِينٌ

"Âyetlerimizi yalanlayanları hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz. Onlara mühlet veriyorum. (Ama) bilin ki cezalandırmam çok çetindir!" buyurarak toplumlarda çöküşe ve bunun sonucunda helâka götüren süreci özetlemiştir. Âyette geçen "istidrac" kavramını Elmalılı⁴⁸³ "derece derece çıkarmak veya indirmek" demek olup, "bir kimseyi arzusuna göre bir noktaya kadar yavaş yavaş götürüp onun haberi olmadan ansızın felakete atmak" olarak tanımlanmıştır. İstidrac; Allah'ın bir insana hakkında hayırlı olmayan birçok nimetler vermesi ve o insanın o nimetten dolayı yavaş yavaş azgınlaşması sonucunda felakete gitmesi kastedilmiştir. İnsan görünüşte bu durumu bir lütuf olarak görür, fakat aslında bu durum onun için cezalandırmadır. Kişi bununla tedricen bir noktaya götürülüp,

⁴⁷⁹ el-Hacc 22/42-44, Hûd 11/102, el-En'âm 6/148, el-A'râf 7/64, 72, 92, 136, 146, 182, Yunus 10/73 vs.

⁴⁸⁰ el-Furkân 25/4, el-En'âm 6/140, el-A'râf 7/184.

⁴⁸¹ el-Kehf 8/58-59, Râd 13/6, 32, Fâtır 35/45, el-Hacc 22/48.

⁴⁸² en-Nahl 16/113.

⁴⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/343.

günahların artmasına sebep olunup haberi olmadan da felakete atmadır. Bu şekilde verilen nimetler ve bolluk insanın ruhunu bozar. Kendini felakete sürüklemektedir. Allah bu kavramla insan da meydana gelen sosyo-psikolojik bir kuramı bizlere kavramlaştırarak anlatmaktadır.⁴⁸⁴

Yüce Allah çöküntüye giren topluluklara peygamberler göndererek bu şekilde mühletler verir. Bu verilen mühleti Hz. Yunus'un kavmi kendi lehlerinde değerlendirmiş ve helâktan kurtulmuştur. Fakat genellikle bu tam tersi ortaya çıkmıştır. Yüce Allah verilen mühletin onları lehinde olmayıp onların günahlarını artırmak için verdiğini ve onları küçültücü bir azabın beklediğini,⁴⁸⁵ müminlerin onlara imrenmemesi gerektiğini, onları mutlaka azaba çarptıracağını ifade etmiştir.⁴⁸⁶ Yeryüzünde Allah'ın halîfesi olan insanın bu nimet azgınlığını hem fert olarak hem de toplum olarak dünyada ve âhiretteki sonuçlarını inceleyelim.

3.7.1. Dünyevi Sonuçlar

Yüce Allah bu kâinatı yarattığından bu zamana kadar bir takım tarihi yasaları vardır ve kıyâmete kadar da olacaktır. Bu yasalara Kur'an'da "sünnetullah" kavramıyla sekiz âyette okumaktayız.⁴⁸⁷ Peygamberler vahiyle inşa görevi verilen toplumlara sünnetullahla hatırlatma yaparak onları uyarmakta, kendilerini düzeltmedikleri takdirde başlarına gelecek felaketleri geçmiş toplumların başına gelen helâk olayları ile anlatmaya çalışmışlardır.⁴⁸⁸ Hz. Muhammed (a.s.)'in de her peygamber gibi kendi kavmini uyarması istenmiştir:

"Eğer onlar yine de yüz çevirirlerse de ki: "Sizi, Âd ve Semûd'un başına düşen yıldırım gibi bir yıldırıma karşı uyarıyorum."⁴⁸⁹

Allah tarih boyunca toplumlara uygulamış olduğu yasanın hiç değişmediğini, bu yasaları öğrenmeleri için de yeryüzünde dolaşıp öncekilerin sonlarının nasıl olduğu konusunda bilgi sahibi olmalarını ve bunu araştırmalarını istemiştir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Pazarbaşı, *Kur'an ve Medeniyet*, 348.

⁴⁸⁵ Âl-i İmrân 3/178.

⁴⁸⁶ et-Tevbe 9/55.

⁴⁸⁷ Ahzâb 33/38, 62 (Bu ayette iki defa geçmektedir), Fâtır 35/43 (bu ayette iki defa geçmektedir), el-Mü'min 40/85, el-Fetih 48/23 (Bu ayette de iki defa geçmektedir).

⁴⁸⁸ Hûd 11/89-90.

⁴⁸⁹ Fussilet 41/13.

Kur'an'da toplumların azgınlaşmasına ve yoldan çıkmasına en büyük sebep olarak gösterilen mütrefler her toplumda peygamberlere ilk itiraz eden grup olup, çöküş sürecine girmiş olan toplumların yıkılışını hızlandırmışlardır. Kur'an'da, peygamberlere ve ilâhi nizama itiraz edip onunla savaşıyan mütreflerde ferdi olarak helâkından bahsedilen iki kişiyi görmekteyiz Bunlar Peygamberimizin amcası Ebu Leheb diğeri ise, Hz. Mûsâ'nın kavminden olan Kârûn'dur.

Kur'an-ı Kerîm'de 111. Sûre olarak geçen Tebbet Sûresi'nde Allahu Teâlâ Ebu Leheb'in helâkından bahseder. Sûrenin nüzul sebebi olarak ta Peygamber (a.s.)'e “*Bundan böyle yakın akrabalarını uyar*”⁴⁹¹ âyeti nâzil olmasından sonra akrabalarını uyarmak için önce kendi evinde yemek tertip etmiş onlara dini tebliğ etmiştir. Bunun üzerine Ebu Leheb “*Ey Muhammed hüsrana uğrayasın, bunun için mi bizi davet ettin?*” demiş ve Peygamber (a.s.)'e hakaret etmişti. Bunun üzerine Tebbet sûresi nâzil olmuştur.⁴⁹²

*Ebû Leheb'in elleri kurusun. Zaten kurudu. Ona ne malı fayda verdi ne de kazandığı. O, bir alevli ateşe girecektir, Boynunda bükülmüş hurma liflerinden bir ip olduğu halde sırtında odun taşıyarak karısı da (o ateşe girecektir).*⁴⁹³

Ebu Leheb, Peygamber (a.s.)'in evi kendi evine yakın olduğundan onu sık sık taşa tutar veya başkalarına taşlatırdı. Her türlü pislikleri Peygamberin evinin önüne atardı. Boykot zamanında zor durumda kaldığını söyleyerek yeğenini terk ederek müşriklerin safında yer almıştır. Ebu Leheb Hz. Peygamber'i her tarafta takip ederek onu yalanlıyor, onun bir sihirbaz ve yalancı olduğunu ve onun sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini söylüyordur. Hz. Peygamber'in iki kızıyla evli olan iki oğlu onun emriyle onları boşamıştır.⁴⁹⁴

Hz. Peygambere hayatı zindan etmek için elinden geleni yapan Ebu Leheb daha hayattayken Allah'ın gazabıyla bu dünyadayken karşılaşacağını öğrenmiş hayatının gerisinde iman edip de âyeti yalancı çıkarabilecekten buna gücü

⁴⁹⁰ Fâtır 35/44.

⁴⁹¹ eş-Şuarâ 26/214.

⁴⁹² Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 470-471.

⁴⁹³ Tebbet 111/1-5.

⁴⁹⁴ Mehmet Ali Kapor, “Ebû Leheb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/178.

yetmemiştir. Bedir savaşına katılamayıp yerine As b. Hişâm'ı göndermiş, Bedir'de müşriklerin büyük hezimete uğradığını duyduktan birkaç gün sonra Mekke'de vefat etmiştir. Kendisi çiçek hastalığına yakalanmış, yakınları ve oğulları hastalığa yakalanırlar korkusuyla cenazesine bile yaklaşamayıp, parasıyla tuttıkları Sudanlılar çubuklarla iteleyerek gömdürmüşlerdir. Âyette dediği gibi hem bu dünya da hem de âhirette evlatları ve kazandıkları fayda vermemiştir. Hanımı Ümmi Cemil hayatının geri kalanını ağma olarak yaşamış, oğulları Utbe ise Peygamberin bedduasıyla köpekler parçalamıştır.⁴⁹⁵ Görüldüğü gibi Hz. Peygambere hayatı zindan eden, O'nu hak davasından çevirmek isteyen Mekkeli müşriklerin en önde mütreflerinden olan Ebu Leheb ve ailesi bu dünyadayken böyle cezalandırılmıştır.

Kur'an'da geçen diğer bir mütref ise Kârûn'dur. Bundan önce geçtiği üzere Yüce Allah O'nu mallarıyla yerin dibine canlı canlı sokmuştur.⁴⁹⁶ Allahu Teâlâ A'râf Sûresinde Hz. Nûh'tan itibaren azmış toplumlara gönderilen peygamberleri ve o toplumun mütreflerinin onlara olan itirazlarından bahsetmektedir. Kur'an'ın birçok sûresinde de parça parça gönderilen peygamberler ve kavimlerinin önderlerinden ve zengin zümresinin peygamberlere ve getirdikleri ilâhi kurallara itirazlarından bahsetmektedir. Bu kıssalarda mütrefler içinde buldukları nimetlere ve imkânlarla o kadar güvenmektedirler ki her şeye gücüm yeter ve ben herkesten daha güçlü ve büyüğüm edasıyla itiraz ettikleri peygamberlerden azabı çabucak getirmesini istemişlerdir.⁴⁹⁷ Bu onların kendilerine yetebilirlik hislerinin ne kadar kuvvetli olduğunu göstermektedir. Küfürde de ne kadar ileri gittiklerini göstermektedir. Hz. Nûh'un kavmi⁴⁹⁸, Âd kavmi⁴⁹⁹, Semûd kavmi⁵⁰⁰, Medyen ve Eyke kavimleri⁵⁰¹ de Allah'tan ve peygamberlerden azabın bir an önce gelmesini istemişlerdir. Peygamberlerde kavimlerinin bu istekleri karşısında Allah'tan yardım isteyip kendini ve iman edenleri kurtarmasını istemişlerdir⁵⁰² ve onlara beddua etmişlerdir.⁵⁰³

⁴⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 4/470-473.

⁴⁹⁶ el-Kasas 28/81.

⁴⁹⁷ el-A'râf 7/70, 77, Hûd 11/32, el-Ahkâf 46/22, en-Neml 27/46, Sâd 38/16, eş-Şuarâ 26/187 vs.

⁴⁹⁸ Hûd 11/32.

⁴⁹⁹ el-A'râf 7/70.

⁵⁰⁰ el-A'râf 7/77.

⁵⁰¹ eş-Şuarâ 26/187.

⁵⁰² İbrâhîm 14/15.

⁵⁰³ Nûh 71/26, el-A'râf 7/89, Yunus 10/88-89.

Allah mütref toplumların bu dünyadayken bazı tabiat olaylarıyla yok etmiştir. Bunu bütün kavimlerin yok oluşların da görmek mümkündür. Zâriyat Sûresinde azgınlaşmış, zulme dalmış mütref toplumların bu dünyadayken Allah'ın onları nasıl cezalandırdığını sırasıyla anlatmaktadır.⁵⁰⁴ İnsanlık tarihinde Hz. Âdem'den sonra ilk yok olan mütref kavim Hz. Nûh'un kavmidir. Onların helâk oluş şekli tufandır.⁵⁰⁵ Yüce Allah Hz. Nûh ve ona iman edenlerin dışında kalanları boğmuştur.⁵⁰⁶ Hz. Nûh'tan sonra gelen bir diğer mütref kavim Hz. Hûd'un kavmi Âd kavmidir. Kur'an-ı Kerim onların bu dünyadaki cezasının kasırga olduğunu âyetlerde bildirmektedir.⁵⁰⁷ Allahu Teâlâ Âd kavmini kasırgayla öyle bir savurmuş ve parçalamıştır ki kumların için de evlerden başkası gözükmez olmuştur.⁵⁰⁸ Yüce Allah bu kasırgayı köklerini kazıyıp helak eden bir rüzgar olarak anlatmaktadır. Bu öyle bir rüzgardır ki, rast geldiği her şeyi kül edip yakmaktadır.⁵⁰⁹ Yüce Allah bu rüzgarı yedi gece sekiz gündüz Âd kavmine göndermiş onları içi boş hurma kütükleri haline çevirmiştir.⁵¹⁰

Kur'an'da anlatılan bir diğer mütref kavim ise Hz. Sâlih (a.s.)'in kavmi Semûd kavmidir. Bu kavim deveyle olan imtihanlarını geçememiş, onu haksız yere öldürmüşlerdir. Yüce Allah onların bu hadsizliği ve peygambere karşı duruşunu sabahleyin kendilerini yakalayan bir sayhayla cezalandırmıştır.⁵¹¹ Bu cezanın yıldırım olduğu da başka âyet te anlatılmıştır.⁵¹²

Mütref olan diğer bir kavim ise Lût (a.s.)'in kavmidir. Hz. Lût (a.s.)'in kendi ailesinden başka bir Müslüman hane yoktur. Ondan da hanımı Hz. Lût'a inanmamış O'na ihanet etmiştir.⁵¹³ Hz. Lût (a.s.)'in kavmini Yüce Allah yağmurla yok etmiştir.⁵¹⁴ Kavmin yaşadığı karyeyi (kasabayı) de kötü yağmur yağdırılan yer olarak

⁵⁰⁴ ez-Zâriyât 51/36-46.

⁵⁰⁵ el-A'râf 7/64, Hûd 11/37,43, Nûh 71/25 vs.

⁵⁰⁶ eş-Şuarâ 26/120, es-Sâffât 37/82, el-A'râf 7/64 vs.

⁵⁰⁷ el-Ahkâf 46/24, Fussilet 41/16.

⁵⁰⁸ el-Ahkâf 46/24-25.

⁵⁰⁹ ez-Zâriyât 51/41-42.

⁵¹⁰ el-Hâkka 69/7.

⁵¹¹ Hûd 11/67, el-Hicr 15/83, el-Kamer 54/31.

⁵¹² ez-Zâriyât 51/44.

⁵¹³ et-Tahrîm 66/10.

⁵¹⁴ el-A'râf 7/84, eş-Şuarâ 26/173, en-Neml 27/58, el-Furkân 25/40, el-Hicr 15/58.

anlatmaktadır.⁵¹⁵ Bu azap için gelen yağmur su değil taş yağdırmaktadır.⁵¹⁶ Bu çamur ve taş yağmurunun orayı alt üst etmiş ve orayı tersine döndürmüştür.⁵¹⁷

Kur'an'da anlatılan en büyük ve en azmış mütef olarak anlatılan Firavun ve kavmi ise denizde boğularak helak olmuştur.⁵¹⁸ Hz. Mûsâ arkalarından gelen Firavun ve ordusundan kaçarken Kızıl Deniz'in kenarına gelmiş kaçış yeri olmayıncada, Yüce Allah Hz. Mûsâ'ya âsasını denize vurmasını emretmiştir. Hz. Mûsâ'da hemen âsasını denize vurmuştur. Deniz de hemen yarılmıştır. Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları denizden hiçbir şey olmadan selametle geçmiştir. Arkasından gelen Firavun ve ordusu onların arkasından denize girmiş fakat Hz. Mûsâ ve İsrâiloğulları denizden çıkınca deniz tekrar kapanmış ve Firavun ve ordusu denizin altında boğularak yok olmuşlardır.⁵¹⁹

Yüce Allah En'âm Sûresi 6/65. âyette azmış ve zulümleri her tarafa yayılmış ve gönderilen peygamberleri de inkâr edip onlara her türlü fiili ve sözlü hakaretler etmiş, artık ıslahları mümkün görülmeven mütef ve azgın toplumları dünyada üç şekilde cezalandıracağını zikretmektedir.

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يَلْبَسَكُمْ شِيعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ
بَأْسَ بَعْضٍ أَنْظُرْ كَيْفَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ

“De ki: “Allah size üstünüzden veya ayaklarınızın altından bir azap göndermeye ya da sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir.” Bak, anlarsınlar diye âyetlerimizi nasıl açıklıyoruz!” Bunlar onların üstlerinden gelenler, ayakların altlarından gelenler ve onları gruplara ayırarak bir grubun diğer gruba yaptığı kötülük ve işkencelerdir. Bunları Elmalılı şöyle açıklamıştır.⁵²⁰ Üstten gelenler; yıldırım düşmesi, taş yağması, tufan gibi göksel yıkımlardır. Ayakların altından gelenler ise; deprem, hasf: yani yere geçirme/toprağın altına gömme, su ve ateş çıkması gibi insanın yeryüzünde yaşayabileceği yıkımlardır. Fakat bunları İbn Abbas üstünüzden gelenleri,

⁵¹⁵ Furkân 25/40.

⁵¹⁶ Hûd 11/82, el-Hicr 15/74, ez-Zâriyât 51/33, el-Kamer 54/34.

⁵¹⁷ Hûd 11/82, el-Hicr 15/74.

⁵¹⁸ el-Bakara 2/50, el-A'râf 7/136, el-Enfâl 8/54, Yunus 10/90, el-İsrâ 17/103, et-Tâhâ 20/78, eş-Şuarâ 26/66, el-Kasas 28/40, ez-Zuhrûf 43/55, ed-Duhân 44/24, ez-Zâriyât 51/40.

⁵¹⁹ eş-Şuarâ 26/63-68, Tâhâ 20/78, ez-Zâriyât 51/40, el-Kasas 28/40.

⁵²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/23-24.

yöneticilerin zulmü, ayaklarının altında ifadesiyle de kötü ayak takımının, halk tabakalarının zulmü olarak ifade etmiştir.⁵²¹ Alttan gelenleri Zemâhşerî,⁵²² yağmurun ve bitkilerin yeryüzünden kesilip kıtlık afeti olabileceğini ifade etmiştir.

Âyette geçen diğer cezalandırma şekli olarak da, toplumları muhalif gruplara ayırıp birbirine kırdırmadır. Âyette geçen “şi’a”, “birbirlerinin arkasından giderek bir lider veya başkanın taraftarı olan grup” demek olup, grupların her biri bir lidere taraftar olup, çeşitli arzu ve isteklere göre bölünmüş çeşitli gruplara parçalayıp birbirine öldürme ve başka yollarla bir kısmınızı bir kısmınızla sıkıntı ve şiddeti tattırmadır.⁵²³ İnsanları ülke, kavim, mezhep veya başka başka isimlerle birbirleriyle savaştırarak, birbirlerine kırdırmadır.⁵²⁴ Ya da toplumların içinde fitneler halk ederek birbirleriyle savaşmadır.⁵²⁵

Âyette Yüce Allah, toplumların gruplara ayrılarak parçalanmasını o toplumun felaketi olarak anlatmaktadır. İnsanoğlu malın, mülkün, mevki ve makamın peşinden giderek Allah dışında kendi menfaatine uygun düşen Rabbler edindikten sonra, hak yoldan saptıran sahte önderlerin peşinde nefsinin ve şeytanının kölesi olmuşlardır. Sonra her türlü sapkınlığı ve zulmü kendine mubah gören bu mütref topluluklar, Allah’ın onların sapkınlıklarına göre uygun gördüğü cezalara çarptırılmışlardır. Hangi çağda ve asırda olunursa olsun, hangi ileri modern ve teknoloji olsun Allah’ın tarihi yasaların durdurmaya muktedir olamayacaklardır. Tam tersine ellerindeki, bilim ve teknoloji onları yeni felaketlere götürecektir. Dünyada hiçbir güç ve kuvvet Allah’ın sünnetullahının önüne geçemeyecektir. İlâhi yasa gereği gibi mütref zâlim liderler ve onları taraftarları yok olup gideceklerdir.⁵²⁶ Yüce Allah onların bu dünyadaki azabı hissettiklerindeki tavrı ise şöyle tasvir etmektedir. Enbiyâ Sûresi 21/13. âyette:

“Azabımızı hissettiklerinde bakarsın ki yerlerinden kaçıyorlar. “Kaçmayın! İçinde bulunduğunuz refaha ve yurtlarınıza dönün; herhalde sorgulanacaksınız!” (dendiğinde); “Vay başımıza gelenlere! Gerçekten biz zalim insanlarmışız!” derler.

⁵²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/23-24.

⁵²² Zemâhşerî, *Keşşâf*, 2/668.

⁵²³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 4/24.

⁵²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, 5/112.

⁵²⁵ Bursevi, *Rûhu’l-Beyân*, 5/349.

⁵²⁶ Tâhâ 20/78, el-Kasas 28/39-40.

Biz kendilerini biçilmiş ekine, sönmüş ateşe çevirinceye kadar bu yakınmaları sürüp gider.”

Allâhu Teâlâ dünyadayken her türlü refah ve nimetin içinde olup azgınlaşan ve şımaran mütreflere hem bu dünyada cezalandıracağını hem de âhirette kendilerinin biçilmiş ekine, sönmüş ateşe dönene kadar azap göreceğini zikretmektedir. Yüce Allah onların yeryüzündeki bu çaresizliklerini anlatarak hangi çağda ve hangi toplumda olunursa olunsun onların sapkınlığına ve hatalarına düşülmemesi gerektiğini, yoksa onlar gibi cezalandırılacağını anlatmaktadır.

Yeryüzünde bir toplum, Şuayb kavmi gibi başkasının hukukuna tecavüz etmez; Lût kavmi gibi cinsî sapıklığa girmez; Hûd kavmi gibi halka zulmetmez; Firavun kavmi gibi güçsüzleri köle edinen zorbalara boyun eğmez; toplumsal işlerinde âdil davranırlarsa, sadece şirk koşmaları yüzünden veya başka dinde olmaları yüzünden Allah onları helâk etmez.⁵²⁷ Toplum içinde ki fesadın ve zulmün yaygın olması ve toplumları arkasında götüren mütreflerin kendilerinin her şeye güç yetireceğini zannıyla ilâhlık taslamaları ve Allah’ın yeryüzündeki tarihi yasalarını değiştirmeye çabalamaları toplumların yok olmasına sebep olmuştur. Tarih boyunca böylelikle yıkılan birçok memleketin izlerini her tarafta görmek mümkündür.

“Geride nice bahçeler, su kaynakları, ekili ürünler ve iyi bir konum, vaktiyle içinde yüzdükleri refah bıraktılar! İşte böyle oldu. Biz de bunları başka bir topluluğa miras olarak verdik. Onlar için ne gök ağladı ne de yer. Kendilerine aman da verilmedi”⁵²⁸

3.7.2. Uhrevi Sonuçlar

Mütref toplumların dünyadaki karşı karşıya geldikleri cezalardan sonra âhirette de karşılaşacakları ebedi cezalar da vardır. Bilindiği gibi her insan ve topluluklar her yaptığı iyiliğin karşılığını hem bu dünya da hem de âhirette görecektir. Fakat yaptığı kötülüğün de karşılığını görecektir.⁵²⁹ Âhirette yaptıkları haksızlıkların ve sapkınlıklarının karşılığını göreceklerini hissettikleri anda, hemen

⁵²⁷ Güneş, “Kur’an’da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”, 79.

⁵²⁸ ed-Duhân 44/25-27.

⁵²⁹ en-Nisâ 4/163-164, Yâsîn 36/54

kaçışmaya başlayacaklarını fakat bunun onlara bir fayda sağlamayacağını Yüce Allah âyetler de zikretmektedir.⁵³⁰

Yüce Allah, zevk ve sefâya dalmış olan mütreflerin âhiretteki cezalarını gördüklerin de feryadı basıp ondan kurtulmaya çalışacaklarını ifade etmiştir:

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْرُونَ ۚ لَا تَجْرُوا الْيَوْمَ إِنَّكُمْ مِنَّا لَا تَنْصُرُونَ

*“İçlerinden refah ve bolluk içinde olanları, sonunda cezalandırmaya başladığımızda bakarsın ki feryadı basarlar. Bugün boşuna sızlanmayın! Çünkü siz, bizden yardım göremeyeceksiniz!”*⁵³¹

Dünyadayken ellerindeki imkânlar kendilerini şımartmış ve sefalet dalmış olan mütrefleri helâkla başlayan cezaları âhirette ise ebedi bir azapla devam edecektir. Dünyadayken içinde buldukları refahın ve gücün kendilerine hiçbir fayda vermeyecek olup, âhirette ise azaba sebep olacaktır. O zaman hakikatlere kapalı kalpleri ve akılları hakikatlere açılacak fakat çok geç olacaktır. Âhiretteki sızlanmalar, dünyadaki yaptıklarının pişmanlığını itiraflar hiçbir fayda vermeyecektir. Onlar dünyada yaptıklarının karşılığını tek tek âhirette şiddetli acı ve ızdırıp olarak göreceklerdir.

*“Onlar, iliklere işleyen bir ateş ve bir kaynar su içindedirler. Ne serin ve ne de yararlı olan zifirî bir gölge içinde!. Çünkü onlar, bundan önce (dünyada varlık içinde) sefahata dalmış ve azgın kimselerdi. Büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı. Diyorlardı ki: "Biz öldükten, toprak ve kemik yığını hâline geldikten sonra mı, biz mi bir daha diriltilecekmiz?”*⁵³²

Mütreflerin âhirette göreceği azaptan ve gireceği yer olan cehennemde bir ihtilaf yoktur. Onların âhiretteki azapları haktır ve gerçektir. Kur'an'da birçok âyette Yüce Allah bize bunları haber vermektedir.⁵³³

⁵³⁰ el-Enbiyâ 21/12-14, el-Mü'minun 23/64, el-Vâkıa 56/42-48.

⁵³¹ el-Mü'minun 23/64-65.

⁵³² el-Vâkıa 56/42-47.

⁵³³ el-Mü'minun 23/64, el-Mü'min 40/75-76, el-Vâkıa 56/42-48.

“Nimet içinde yüzen o yalanlayıcıları bana bırak ve onlara biraz süre tanı. Kuşkusuz katımızda (onlar için) prangalar, yakıcı bir ateş, boğazdan geçmez bir yiyecek, elem verici bir azap vardır. O gün yeryüzü ve dağlar sarsılır; dağlar savrulan kum yığınları halini alır.”⁵³⁴

Mütreflerin dünyadayken kendi elleriyle kendi helâklarını hazırladığı gibi âhiretlerinde de kötü bir azabı hazırlamışlardır. Onlar dünyadayken Allah’ın onları sevdiği için servet ve güç verdiğini bundan dolayı da âhirette de Allah’ın onları azap etmeyeceğini onları cennete sokacağını söylüyorlardı. Dünyadaki mal ve servetlerinin onların âhiretleri için de bir kurtuluş olduğunu zannediyorlardı. Allahu Teâlâ Kur’an’da bunu Sebe’ Sûresi 34/34-36. âyette şöyle anlatmıştır:

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: “Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz. Ardından şunu eklemiştir: “Biz servet ve nüfus açısından üstünüz; dolayısıyla, azaba uğratılacaklar biz olamayız.” De ki: “Rabbim rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu (bunun hikmetini) bilmezler.”

Mütrefler dünyadayken peygamberler ve etrafında bulunan inanmış insanlara tepeden bakıp onları hakir görerek, biz sizlere nazaran Allah’ın daha gözde kullarıyız. Bundan dolayı Allah sizin mahrum olduğunuz veya az miktarda verdiği nimetlerden bize çokça veriyor. Eğer Allah bizden razı değil ve sevmiyorsa bize bunları vermezdi. Dünyadayken bizlere bol bol nimetler veren Allah senin bize söylediğin azabı âhirette niye versin. Bizim bu dünyadaki refahımız, servetimiz eğer sizlerin dediği âhiret varsa orda da bizim garantimizdir. Bize bunları veren Allah bizi âhirette de cezalandırmaz. O cezalandırırsa bu dünya da nimetlerinden mahrum ettiği kimseleri cezalandırır, deyip âhiretinde onların olduğunu iddia ediyorlardı.⁵³⁵

Allah (cc.) hemen Sebe’ Sûresi 34/36-38. âyetinde ise, Allah’ın rızkı dilediğine verip dilediğinden ise kısıtığını, bunun hikmetinin kimsenin bilemeyeceğini, Allah katında ne malların ne de evlatların değerli olmayıp asıl değerli olanın iman edip sâlih amel işleyenlerin olacağına, bunlara âhirette kat kat mükafâtlar vereceğini fakat Allah’ın âyetlerini yanlış anlayıp yorumlayanlara ve

⁵³⁴ el-Müzzemmil 73/11-14.

⁵³⁵ Mevdûdî, *Tefhimü’l Kur’an*, 4/533.

bunun için hayatlarını bunlarla boş geçirenlere azap vereceğini ifade etmiştir. Bu şekilde dünyadayken Allah'ın kendilerine verdiği malların ve evlatların değil bir fayda vereceği asıl onları azaba duçar edecek vesileler olduğunu ifade etmiştir.

Mütrefler âhirette azabı tadacaklarını fark ettiklerinde birçok mazeretler sunacaklardır. Dünyaya tekrar gönderilip Allah'ı razı edecek işler yapma istekleri kabul edilmeyecektir. O gün de dünya hayatlarına ait hiçbir mazeret kabul edilmeyecektir:

“Artık o gün zulmedenlerin mazeretleri fayda sağlamayacak, onlardan Allah'ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir.”⁵³⁶

Yüce Allah dünyadayken içinde buldukları refaha, nimetlere ve insanlar arasındaki itibara ve gösterilen şaşaya dalıp Allah'ı unutanları âhirette de kendisinin unutacağını ifade etmektedir. Mütref insanların bu dünyada verilen nimetleri öncelleyip onları veren unutmaları ve haddini aşması Allah nazarında kabul edilmeyecek bir durumdur. Bu durumu A'râf Sûresi 7/51. âyette:

“O kâfirler ki, dünya hayatı onları aldattı, dinlerini bir eğlence ve oyun edindiler. Onlar, bu günlerine ulaşacaklarını unuttukları ve âyetlerimizi bile bile inkâr ettikleri gibi biz de bugün onları unutturuz.”

Âhirette Yüce Allah mütreflere ve inkâr edenlere kendisinin şahitlik edeceğini, bunu da kendisinin tanıklığıyla O'nun her şeyi bildiğine ve O'na gizli kalan hiçbir şeyin olmadığına işaret etmek içindir.

“Onlara bildirdiğimiz cezanın bir kısmını ya sana gösteririz veya (görmeden) seni vefat ettiririz; ama sonuçta dönüşleri bizedir, sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir.”⁵³⁷

Âhret hayatında özellikle peygamberlerin mütreflerin aleyhinde şahitliği olacaktır.⁵³⁸ Çünkü bütün peygamberlere gönderildiği toplumlarda ilk itiraz eden ve onları zor durumda bırakanlar mütrefler olmuştur.

⁵³⁶ er-Rûm 30/57.

⁵³⁷ Yunus 10/46, Yunus 10/61. âyette bu minvaldedir.

⁵³⁸ en-Nisâ 4/41, en-Nahl 16/84,89, el-Hacc 22/78.

“Her bir ümmetten bir şâhit getirdiğimiz ve seni de onlara şâhit tuttuğumuz zaman halleri nice olacak!”⁵³⁹

İnsanların lehine ve aleyhine peygamberlerin şâhitliği olduğu gibi müminlerin de mütreflere şâhitlik edecektir.⁵⁴⁰ Müminlerin şâhitliğinde önemli bir hususta peygamberlerin görevini yapmalarına da şâhitlik etmelerinden dolayıdır. Nitekim Hz. Muhammed (a.s.) veda hutbesinde orda bulunanları kendisine “şâhit olduk” demelerini istemesi de bundan kaynaklanmaktadır.

“Yine o gün her ümmetin içinden kendileri hakkında birer tanık çıkaracağız; seni de bu kimseler hakkında tanık yapacağız. Bu kitabı sana her konuda açıklama getiren bir rehber, bir hidayet ve rahmet kaynağı, Allah’a gönülden bağlananlar için bir müjde olarak indirdik”⁵⁴¹

Kâinatın yaratılmasından kıyâmete kadar olan süreçte yeryüzüne gönderilen bütün inanan, inanmayan herkesin kendine şâhitliği istenecektir.⁵⁴² Bu şekilde insanın yaptıklarına kendisini şâhit göstererek yaptıklarının sorumluluğunu kimseye atamayıp hepsini kendi tercihi sonucunda ortaya çıktığını göstermek istenmiştir. İnsana yaptıkları günahlarından kaçış ve başka mazeretlere sığınmasının yolları kapatılmıştır.

“Her insanın sorumluluğunu omuzuna yükledik. Kıyâmet gününde insana, açılmış vaziyette önüne konulacak olan bir kitap çıkaracağız. “Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargılamak üzere kendi nefsin yeter!”⁵⁴³

Yüce Allah kıyâmet gününde bütün insanlara ve mütref insanlara şâhitler getirerek kendi sorumluluğunu kendisine itmiş bu dünyada yaşarken, insanları bu âyetlerden ibretler olarak kendilerine açılacak olan mütreflik yollarını kapatmasını ve ilahi nizam üzerine hayatını idame etmesi istenmiştir.

⁵³⁹ en-Nisâ 4/41.

⁵⁴⁰ en-Nisâ 4/41, en-Nahl 16/84,89, el-Hacc 22/78.

⁵⁴¹ en-Nahl 16/89.

⁵⁴² el-İsrâ 17/13,14, el-Kehf 18/49.

⁵⁴³ el-İsrâ 17/13-14.

SONUÇ

Arapça bir kelime olan mütref sözlükte; nimet ve bolluğun şımarttığı kimse olarak geçmektedir. Terim olarak; Bolluk ve bereketten şımarıp refaha dalarak azmış, bütün dikkatini arzu ve isteklerine bağlamış kimselerdir. Mütref kimseler, ellerindeki imkânları kullanarak bu nimetlerin devamı için her türlü zulmü kendilerine mubah görürler. Kendileri genelde toplumun önderleri olup, mütekebbir ve zorba kimselerdir. Mal toplamak ve güç devşirmekle meşguldürler. Bundan dolayı kendilerini engelleyen kişi ve gruplara karşı da düşman kesilirler. Tarih içinde bu kesimin en büyük düşmanları da Allah'ın yeryüzündeki temsilcileri olan peygamberlerdir.

Yeryüzünün inşâsı ve imar görevi üstlenen insan, beşer olması hasebiyle bir tarafı hakîkate, bir tarafı ise nefesine ve şeytana bakar. Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek insanın Arşullah'a bakan tarafını oluşturan yüce Allah, balçıktan yaratarak onun tembel ve durağanlığı seven ve rahatından taviz vermeyen nefsi ve şeytani özelliğini de beraberinde vermiştir. Bu ikisi arasında kendine rehberlik edecek kalp ve akli da ona hediye etmiştir. Akıl bazen kalbin rotasını şeytan gibi yanlış kıyaslamalarla onu ilâhi yürüyüşünden vazgeçirse de Yüce Allah'ın insana rehber olarak gönderdiği peygamberler ve onların getirdiği ilâhi kurallar insanın yolunu aydınlatmış ve pusulasını düzeltmiştir. Peygamberler insanı önce kendi iç yetilerinin bilincinde ve onunla uyumlu, sonra ise dış dünyası ve diğer insanlarla uyumlu hale getirmeyi hedeflemiştir.

Dinin gayesi, güzel insan yetiştirmektir. Bu ise insanın Hakk'a kulluğu idrak etmesiyle mümkündür. Hak'tan uzaklaşan insan, kendinden uzaklaşmış olur. Çünkü Allah'ın unutulması, kişinin kendini unutmaması sonucunu doğurur ki bu da kişinin kendine yabancılaşmasına sebep olur. Yabancılaşan insan, dünyanın ortaklaşa üretim alanını ve hizmet alanlarını unutmaktadır. Sadece kendi nefsinin çıkarlarına ve menfaatlerine odaklanmakta, bu da toplumda mütref insanlar ortaya çıkarmaktadır. Kendi menfaatlerine ve hazlarına çalışan insanlar her türlü azgınlığı ve zulmü de kendilerine mubah görmektedirler.

İnsan, hayatın her alanında etkin bir roldedir. Gerek ferdi gerekse toplumsal alanda, değişimin seyrini belirlemekte olup, hayatın etkin elemanıdır. Bundan dolayı olumlu ve olumsuz değişimin yönünü insan belirler. İnsan kendisine önceden belirlenmiş bir seyrin pasif aktörü değildir. Bundan dolayı yaptıklarından sorumlu olup ondan hesaba çekilecektir. Kur'an sosyal değişmeyi, belirli şartların oluşumuna bağlamaktadır. Sosyal değişimin yönünü belirleyen insan, onun ortaya çıkma safhalarını, şartlarını ve gerçekleşmesini sağlar. Toplumun önünde bulunan yöneticiler, aydınlar ve toplumun elit kesimi toplumun değişiminin yönünü belirlemektedir. Bunlar iyiyse arkalarından gelen toplum da iyi olmakta, onlar kötü ise toplumda kötü olmaktadır. Bundan dolayı toplumun önünde olanlar mütrefse; kendileri gibi de toplumu da yozlaştırmaktadırlar. Toplumu zaman içerisinde çöküntüye götürmektedirler.

Toplumsal değişimin olumlu yönde olmasını sağlamada peygamberler getirdiği ilâhi mesajlarla önderlik yapmaktadırlar. Bu mesajların topluma ulaşmasını en önemli engel ise toplumun refah, zenginlik, makam ve güç noktasında önderleri olan mütreflerdir. Kendi refah ve imkânlarını bırakmak istemeyen mütrefler peygamberlerin getirdiği mesajlar ne kadar da akıllarına yatsa da menfâtlerine aykırı olduğu için onları kabul etmeyip onlarla mücadele ederler. Kendilerinin zenginlik ve güç devşirmesine ön ayaklık eden sistemin de bozulmasını istemezler. Bunu yapabilecek olan peygamberleri de en baş düşman olarak kabul edip, onlarla savaşır. Arkalarından giden halkları da savaştırırlar.

Yüce Allah, mütreflerle olan mücadelede onların zenginliğine karşı çıkmaz. O'nun karşı çıktığı Allah'ın kendilerine emanet verdiği malı, serveti ve gücü dünya lezzetlerine ulaşmak için harcayıp onlarla kendilerini her şeye güç yetirebilecekleri hissine kapılmalarıdır. Yüce Allah'tan kendilerini güçlü görüp O'nu yok saymalarıdır. Bu hislerle yeryüzünde azgınlaşarak bozgunculuk çıkarmalarıdır. Yüce Allah Kur'an'da, sahip olduğu malla, mülk kuran ve bunu da kendine Allah'ın verdiği bilen, bundan dolayı da Allah'a şükreden Hz. Süleyman'ı övgüyle anlatmaktadır. Hz. Süleyman bütün malını mülkünü Allah için kullanmıştır. İnsanı azgınlaştırıp mütrefleştiren durum, malın ve zenginliğin geldiği yerin unutulması ve her şeyi kendinden zannedip onun peşinden gidilmesidir.

Mütrefler yeryüzünde sadece kendileri için refah, huzur ve mutluluk isterlerken İslâm insanlığın olabildiğince büyük kısmına refah, huzur ve mutluluğu ulaştırmak ister. Bundan dolayı İslâm medeniyeti, kuvvet yerine hakkı, çarpışarak mücadele yerine yardımlaşmayı ve dayanışmayı, ırkçılık yerine kardeşliği, ruhu örseleyen kutsalları yok sayma yerine insanın ruhunu onlarla buluşturmayı hedeflemiştir.

Kur'an kıssaları anlatarak tarih içinde toplumların yapmış olduğu hatalara parmak basmış, onlardan ibretler alınması gerektiğini insanlığa duyurmuştur. Mütreflerin ellerindeki imkânlarla, milletleri yakıp yıkan bir silah haline nasıl geldiğini anlatmaktadır. Bunlar kendilerinden başkasını ötekileştirip, her şeyin ve dünyanın tek sahibinin kendilerinin olduğunu halklara telkin ederler. Bundan dolayı toplumları sınıflara ayırıp, onların en ayrıcalıklı sınıfı olarak kendilerini görürler.

İlâhi kurallarla beslenmeyen her birey potansiyel bir mütref adayıdır. İnsanın fitrat olarak mala ve onu biriktirmeye meyyal olması onda bu potansiyeli barındırır. Fakat Yüce Allah'ın peygamberler vasıtasıyla gönderdiği emir ve yasaklar bireyi terbiye edip, onun tekâmülünü sağlayacaktır. İslami hakikâtlar malın insana emanet olarak verildiğini fısıldar. Bu hakikâtlere kalbi açık olan insan, malı kendine vereni bilip, Allah'ın rızası için malını vererek, kalbindeki hastalığı tedavi edecek ve kendini nefsinin hırslarından ve girdaplarından kurtaracaktır. Kendisine emanet verilen malın, makamın, gücün ve içinde buldukları refahın kendilerini zehirlemesini ortadan kaldırarak "ben her şeye yeterim ve benim hiç kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacım yoktur" düşüncesine götüren yolları kendine kapatmış olacaktır.

Nefislerinin önüne ilâhi kurallarla set çekilmeyen mütref insanlar, güç zehirlenmesiyle nefislerine uyararak ve onların tatminsizliğiyle sapkınlığa düşmekte ve her türlü ahlâki kuralları yok saymaktadırlar. Bu da toplumlarda zulmü, bozgunculuğu ve sapkınlığı çıkarmaktadır. Mütreflerin yapmış olduğu zulümler engel olunmazsa toplum nazarında bunlar olabilirlik kazanıp toplumun ahlâkını bozmaktadır. Kötülükler görüle görüle normalleşip, toplumsal bir hastalık olarak yaygınlaşmaktadır. Bundan dolayı manevi bir hastalık olan mütrefliğin topluma yayılmaması veya onların toplumlardaki zulümlerinin yaygınlaşmaması için

Müslüman toplumlarında emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker mekanizmasının çok canlı ve sürekli olması gerektiğidir. Bu İslâmın temel dinamiğidir ve toplumda ortak şuur oluşmasını sağlar. Bu mekanizmanın zayıflığı İslâmi ahlâki değerlerin güçsüzleşmesine ve anarşinin ortaya çıkmasına sebep olup, toplumsal bozulmaya neden olur. Kur'an'da da Yüce Allah, mütrefleşen toplumların helâkını anlatırken o toplumda "iyiliğe çağıran kimselerin olmamasını" helâka götüren sebeplerin başında saymaktadır. Bundan da en büyük çıkarılması gereken ders toplumun en önemli ortak şuru olan emir bi'l- ma'ruf nehiy ani'l münker mekanizmasının mütreflerin önünde en önemli set olacağıdır. Bunun her zaman canlı ve sürekli yapılması gerektiğidir.

Mü'min olarak, Allah'ın Kur'an'da anlattığı kıssalardan toplumların ilerleme ve gerileme nedenlerini tespit edip kendimize çeki düzen vermemiz gerektiğidir. Kur'an'da hiçbir şey boşuna anlatılmamış olup, her birinin bir gayesi vardır. Geçmişin anahtarları olan kıssalar geçmiş toplumlardan günümüze hakikat ışıklarını bizlere ulaştırır. Geçmişin anlaşılması bugünün ve yarının da daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Çünkü Yüce Allah'ın tarihsel yasalarında süreklilik ve devamlılık arz eder. Bu yasaları anlamayan ne geçmişini ne bu gününü ne de yarınını hakkıyla anlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Altıntaş, Ramazan. *Din ve Sekülerleşme*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Altıntaş, Ramazan. “Kur’an Bağlamında Dünyevileşme”. *Eski-Yeni Dergisi* 14 (2009), 10-14.
- Arkonaç, Sibel A. *Sosyal Psikolojiye Giriş I*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notları, 2010.
- Arslan, Hasan. “Dini Tutum ve Kalkınma”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 15/1 (2010), 139-161.
- Bağcıvan, Mehmet. *Mekki Sürelerde Sosyal Baskı*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Başaran, İbrahim E. *Eğitime Giriş*. Ankara: Başaran Yayınevi, 1996.
- Bayat, Ekrem. *Kur’an’da Allah Merkezli Anlatımlar*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Baymur, Feriha. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1994.
- Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Gün Yayıncılık, 1994.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*. çev. Kamil Miras. 9 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu’l- Beyân: Kur’an Meâli ve Tefsiri*. 23 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Cüceloğlu, Doğan. *Savaşçı*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999.
- Çağrıçı, Mustafa. “Emir bi’l-ma’ruf nehiy ani’l-münker”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11/138-141. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çağrıçı, Mustafa. “Kibir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrıçı, Mustafa. “Riya”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/137-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çebi, Murat S. “Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde’ın Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme”. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* Bahar/34 (2012), 1-18.

- Çimen, Abdullah Emin. “Helak Devam Eden Bir Süreç midir?” *Usul İslami Araştırmalar* 2/4 (2005), 39-71.
- Değirmenci. “Ümmetin En Büyük Hastalığı: Dünyevileşme”. *Yeni Akit* (06 Ekim 2019). <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/yasar-degirmenci/ummetin-en-buyuk-hastaligi-dunyevilesme-29962.html>
- Demirkasimoğlu, Nihal. “Toplum Yaşamın da Kurallar: Birey-Kural İlişkisi”. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler* 13/1 (2015), 138-156.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 10. Basım, 1994.
- Ebû Dâvud, Süleyman İbn’el Eş’as el-Ezedi es-Sicistânî. *Ebu Dâvûd Süneni*. Mekke: Beytü’l-Efkar, 1999.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: MÜ: İlahiyat Fakültesi Yayınları, 4. Basım, 1994.
- Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed bin Ya’kub bin Muhammed. *Okyânûsu’l-Basît-fi-Tercemeti’l-Muhît*. çev. Asım Efendi. İstanbul: Yazma Eserler Başkanlığı, ts.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk Ahlak Psikolojisi Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ayda Yörükân. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 1993.
- Fromm, Erich. *Sahip Olmak ya da Olmak*. çev. Aydın Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınevi, 2003.
- Gazzâlî, Ebû Hamid el-. *İhyâ-u ulûm’id-dîn*. 4 Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hamid el-. *Nefis Terbiyesi ve Ahlakı Güzelleştirme*. çev. Ersan Urcan. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2021.
- Gezgin, Mehmet Fikret. “Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies”. *Sosyoloji Konferansları* 22 (14 Eylül 2011), 183-201.
- Gökbulut, Sevinç Bural. *Kur’an-ı Kerim’de Mekki Sürelerinde İman-Ahlak İlişkisinin Toplumsal Boyutları*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Güllü, İzzet. “Psikoanaliz Yazıları: Narsizm, Kibir, Kendini Beğenme İlleti ve İlacı”. *Tavsiye Ediyorum*. Ocak 2010. Erişim 12 Haziran 2022. https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_4251.htm

- Günaydın, Alper. “İbnü'l-vakt” ve ‘Ebü'l-vakt’ Kavramların Klasik Türk Tasavvuf Edebiyatındaki Kullanımı”. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırma Dergisi* 8 (2020), 326-336.
- Günaydın, Fatma Candan. “Nimet”. *Temel İslam Ansiklopedisi*. 375-377. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Güneş, Abdalbaki. “Kur’an’da Sünnetullâh ve Toplumların Çöküşü”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005), 64-67.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- İbicioğlu, Hasan. “Liderlik Davranışı ve Toplumsal Norm İlişkisi: Ampirik Bir Yaklaşım”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/2 (2009), 1-23.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Mukaddime*. çev. Kadir Ugan. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer. *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. çev. Bekir Karlığa - Bedrettin Çetiner. Erişim 29 Mayıs 2022. <http://islamiokitap.blogspot.com/>.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Mekke: Beytü'l-Efkar Devliyyeti, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İsfahânî, Râgıb el-. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Abdalbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- İşleyen, Burhan. *Kur'an-ı Kerim Açısından Dünyevileşme Sebepleri ve Sonuçları*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Kalıç, Murat. *Dünyevileşme ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Kapar, Mehmet Ali. “Ebû Leheb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/178-179. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Karacoşkun, Mustafa Doğan. “Dini Kişilik”. *Din Psikolojisi*. ed. Mustafa Doğan Karacoşkun. 193-211. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Karacoşkun, Mustafa Doğan. “Kur’an Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2005), 87-100.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Karaman, Hayreddin. *Kur’ân Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “İnkârcıların Bir Karakter Özelliği Olarak Şımarıklık”. *Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 2/3 (Haziran 2009), 181-206.
- Keskioğlu, Osman - Berki, Ali Himmet. *Hâtemü’l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayâtı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kula, Tahsin. “el-Muhâsibî’ye Göre Riyâ’nın İnsanın Olumsuzluk Kişilik Yapılanmasına Etkisi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9/19 (Ekim 2017), 37-49.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi’li-Ahkâmi’l-Kur’ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Buruç Yayınları, 2000.
- Kutub, Muhammed. *İslami Açıdan Tarihe Bakışımız*. çev. Talip Özdeş. İstanbul: Risale Yayınları, 2007.
- Kutub, Seyyid. *Fizîlâl-il-Kur’an*. çev. Emin Saraç vd. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1968.
- Kuzgun, Şaban. “Hâmân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/436-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Macit, Yusuf. “Psiko Sosyal Açıdan Kârûn Kıssası”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/3 (2013), 33-68.
- Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud. *Te’vîlâtü’l Kur’an*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Mevdûdî, Ebu’l Al’â. *Tefhimu’l Kur’an*. çev. Muhammed Han Kayânî vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.

- Moshtagh Mehr, Rahman. ““Mevlana’ya Gören Varlık ve İnsan Hayatı Kavramı””.
çev. Kadir Turgut. *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 20/1 (2012), 173-195.
- Mukātil b. Süleyman, Ebü’l-Hasen Mukātil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrû’l-kebir*. çev. Beşir Eryarsoy. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Okumuş, Ejder. *Kur’anda Toplumsal Çöküş*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Öge, Sinan. “Kur’an’da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 41-65.
- Özkan, İsmail Hakkı. “İsfahan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah Bir Kur’an İfadesinin Kavramlaşması*. Ankara: Fecr Yayınları, 1996.
- Pazarbaşı, Erdoğan. *Kur’an ve Medeniyet Doğuşu-Gelişimi-Çöküşü*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Polat, Selahaddin. *İslamî Kavramlar*. Ankara: Sena Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, 1997.
- Rahman, Fazlur. *Ana Konularıyla Kur’an*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.
- Râzî, Fahrüddin er-. *Tefsîr-i Kebîr Mefâtihu’l-gayb*. çev. Suat Yıldırım vd. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Sürmeli, Mehmet. “Yazar Hakkında”. *Manevi Yolculuk Seyru Sülûk*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, ts.
- Şafak, Ali. “Fısk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Şahinalp, Mehmet Vehbi. “Kur’an-ı Kerim’de ‘Mütref’ Kavramı ve İlişkili Olduğu Diğer Kavramlar”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (Haziran 2010), 49-79.
- Şanver, Mehmet. “Dini Tebliğ Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 10/1 (2001), 137-164.
- Şimşek, Said. *Kur’an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.
- Tâberî, Muhammed b. Cerîr. *Tâberî Tefsiri*. çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

- Tarde, Gabriel de. *Ekonomik Psikoloji*. Ankara: Hilmi Usta Matbaası, 2004.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Tatlısu, Ali Osman. *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- TDK. *Türkçe Sözlük*. 2 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 9. Basım, 1998.
- Tekin, Mustafa. “Değişen Dindarlığın Dünyevileşme Boyutu”. *Eski-Yeni Dergisi* 10/10 (2008), 14-20.
- Topçu, Nurettin. *Ahlak Nizamı*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1999.
- Topçu, Nurettin. *Var Olmak*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1998.
- Turgay, Nurettin. “Kur’an’da Mütref Kavramı”. *Bilimname* 12/1 (2007), 75-99.
- Ulus, Emrullah Avşın. *Kur’an’da Mele ve Mütref Kavramları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Master Tezi, 2007.
- Üzümcü, Ökkaş - Abay. “Mümin ve Münafık Açısından Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i ani'l-Münker”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (Haziran 2018), 19-48.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. çev. Cebeci Lütfullah vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an, İnsan ve Yanılgıları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi, 2018.
- Yıldız, İbrahim. “Kur'ân'a Göre İnsanların Yanılgılarının Sosyolojik Nedenleri”. *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (Aralık 2020), 11-39.
- Yücedoğru, Tefvik. “Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (Ocak 2012).
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf'an Hakâ'iki Ğavâmidü't-Tenzil ve'Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Fadime Mercan

Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
--------	-------	----------------

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı	KPDS (.....)	ÜDS (....)	TOEFL (....)	EILTS (....)
-------------------	--------------	------------	--------------	--------------